FRIEDRICH
NIETZSCHE

MBI DOBINË DHE DËMIN E HISTORISË PËR JETËN

FRIEDRICH NIETZSCHE

MBI DOBINË DHE DËMIN E HISTORISË PËR JETËN

Përktheu **Vullnet Muço**

SHTËPIA BOTUESE "FAN NOLI"
TIRANË, 2012

Titulli i origjinalit:
Friedrich Nietzche
Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben.

© për përkthimin shqip "Fan Noli"

Redaktor Rexhep Hida

Falenderojmë kompaninë EHW për ndihmesën e dhënë në botimin e këtij libri.

ISBN 978-99956-86-95-6

Në të vërtetë për mua është e urryer çdo gjë që vetëm mëson pa e zgjeruar e pa e gjallëruar direkt veprimtarinë time. Këto fjalë të Gëtes, kjo kredo e tij shpirtërore *ceterum censeo* mund të shërbente si hyrje për arsyetimin tonë për vlerën pozitive ose negative të historisë. Sepse me këtë arsyetim ne kemi ndërmend të tregojmë se për ç'arsye të mësuarit pa shkaktuar gjallërim dhe përse dijenia e shoqëruar me dobësim të veprimtarisë, përse historia si tepricë diturie dhe si luks duhet të jenë për ne sipas shprehjes së Gëtes seriozisht të urryera. Kjo pikërisht për arsye se çdo gjë e tepërt është armik i të domosdoshmes. Historia është afër mendsh që na nevojitet, por ne kemi nevojë për të ndryshe nga ai amatori i llastuar dhe dembel i cili me mendjemadhësi dhe përbuzje sillet me kërkesat tona vulgare dhe me nevojat tona. Kjo do të thotë se ajo na nevojitet për jetën dhe për veprimtarinë dhe jo që të gjejmë shkaqe të favorshme për t'u shmangur nga jeta dhe veprimtaria ose aq më pak për të justifikuar jetën egoiste e frikamane dhe veprimtarinë e keqe. Ne jemi dakord që t'i shërbejmë historisë vetëm për aq sa ajo i shërben jetës. Por ndër të tjera ekziston një mënyrë për t'i shërbyer historisë dhe një mënyrë vlerësimi për të, të cilat të çojnë te dobësimi dhe bastardimi i jetës. Kjo dukuri duhet të studiohet në lidhje me simptomat e shquara të kohës tonë dhe kjo është sa e domosdoshme aq e bezdisshme.

Unë jam përpjekur që të përshkruaj atë ndjenjë që më ka munduar vazhdimisht dhe si hakmarrje për të le të shërbejë fakti që unë e shpall atë tani botërisht. Ka të ngjarë që ky përshkrim do e bëjë ndokënd që të më thotë se ai gjithashtu e ka provuar këtë ndjenjë por atë unë nuk e njoh në pamjen e saj fillestare e të pastër dhe se unë e kam shprehur atë pa qenë shumë i bindur se jam pjekur për ta kuptuar.

I tillë mund të jetë opinioni i disave por shumica do më thonë se kjo është një ndjenjë krejt e shtrembëruar, e panatyrshme e neveritshme dhe thjesht e papranueshme, ose bile se unë e kam treguar veten me këtë veprim të padenjë për atë tërheqje të fuqishme të kohës tonë drejt historisë e cila siç dihet është shfaqur qartë këto dy brezat e fundit veçanërisht te gjermanët. Por sidoqoftë, fakti që unë po guxoj të bëj përshkrimin e saktë të natyrës së ndjenjës që provoj, tregon se po kontribuoj në ruajtjen e sjelljeve të mira që sundojnë te ne, sesa që po i minoj ato, sepse në këtë mënyrë po u jap mundësinë shumë vetave që të zbrazin komplimente para këtij drejtimi të kohës. Por unë fitoj për veten time akoma edhe diçka, që për mua është shumë më e shtrenjtë se sa aprovimi i shoqërisë dhe pikërisht mundësinë që të marr këshilla publike dhe vërejtje të rrepta lidhur me kuptimin e kohës tonë.

Por edhe këtë arsyetim unë e quaj jo në kohë të vet, sepse me të unë tentoj të shpjegoj diçka me të cilën koha jonë krenohet jo pa baza dhe pikërisht arsimimin e saj historik duke e quajtur atë një gjë të keqe, një sëmundje dhe një të metë që është karakteristike për kohën, sepse unë bile mendoj se të gjithë ne vuajmë nga ethet rraskapitëse historike dhe do të duhej që të paktën ta pranonim se vuajmë prej tyre. Në qoftë se Gëte ka patur të drejtë kur thoshte se duke kultivuar virtytet tona, ne kultivojmë edhe të metat e veset tona dhe në qoftë se, siç e dimë të gjithë, virtyti i ekzagjeruar (ashtu si e shoh dhe e gjykoj unë ndjenjën historike të kohës tonë), mund të bëhet aq i dëmshëm për popullin si edhe vesi i zmadhuar, atëherë pse të mos më jepet mua mundësia që ta them atë që mendoj? Për të justifikuar veten time, nuk do të hesht bile edhe për faktin që vrojtimet të cilat kanë shkaktuar te unë ndjesitë torturuese që kam përmendur më lart, janë bërë nga unë në shkallën më të madhe te vetja ime dhe vetëm për të bërë krahasim edhe te të tjerët dhe se unë, duke ngelur pjellë e kohës time, kam arritur te këto përfundime vetëm në atë shkallë në të cilën unë megjithatë jam pinjoll i epokave të mëparshme e sidomos epokës greke. Si e mendoj unë, një farë të drejte për këtë ma jep edhe specialiteti i filologut sepse unë nuk e kuptoj dot se çfarë kuptimi mund të kishte filologjia klasike në kohën tonë përveç që të veprojë jashtë kohës tonë dhe për hir të kësaj, të ndikojë me shpresë mbi të, në interes të epokës që do vijë më pas.

1.

Hidhi një sy asaj kopeje që po kullot aty pranë teje. Ajo nuk e di se ç'kuptim kanë fjalët dje, ç'është e sotshmja. Ajo vrapon, përtyp barin, pushon, ripërtyp ushqimin, prapë vrapon dhe vazhdon kështu që nga mëngjesi e deri në darkë, ditë për ditë e lidhur ngushtë në gëzimin e në vuajtjen e saj te shtylla e çastit e prandaj nuk njeh as melankolinë e as mbingopjen. Për njeriun kjo pamje është shumë e lodhshme sepse ai krenohet para kafshëve se ai është njeri dhe ndërkohë vrojton me sy plot xhelozi lumturinë e vet sepse ai ashtu si kafshët dëshiron vetëm një gjë: Të jetojë pa u ngopur me jetën, pa ndjerë dhembje për këto që nuk i arrin dot sepse këto i dëshiron jo ashtu si i dëshiron kafsha. Njeriu ka të ngjarë që dëshiron që ta pyesë kafshën: "Pse nuk më thua asgjë për lumturinë tënde por vetëm më shikon?". Dhe kafsha po të mundte nuk do të kishte patur ndonjë kundërshtim që t'i përgjigjej e t'i thoshte: "Kjo ndodh sepse unë në çast e harroj atë që dua të them", por ajo aty për aty e harron edhe këtë përgjigje dhe hesht, gjë me të cilën e çudit njeriun.

Por njeriu çuditet edhe me veten e tij për atë që ai nuk mund të mësohet që të harrojë dhe se ai përgjithmonë është i mbërthyer mbas të shkuarës. Sado larg e sado shpejt që të vrapojë ai, zinxhiri vrapon së bashku me të. A nuk është një mrekulli që ai çast i cili shfaqet aq shpejt, po ashtu edhe zhduket, çast i cili lind nga asgjëja dhe shndërrohet në asgjë, që ky çast prapëseprapë kthehet përsëri si një fantazmë dhe prish qetësinë e çastit të mëpastajmë. Nga lëmshi i kohës ndahen pa pushim fletë të veçanta, bien e fluturojnë tutje që pastaj papritur të bien prapë te vetë njeriu dhe atëherë njeriu thotë: "Unë e mbaj mend" dhe ja ka zili kafshës e cila harron në çast e për të cilën çdo çast i realitetit vdes duke u zhytur në mjegull e në natë dhe duke u fikur përgjithmonë. Kafsha jeton po aq pa pasur lidhje me historinë. Ajo tretet në të tashmen si një numër i plotë duke mos lënë për veten e saj asnjë lloj thyese. Ajo nuk di të shtiret, nuk fsheh asgjë dhe në çdo moment të dhënë është plotësisht ajo që është e prandaj nuk ka se si të mos jetë e ndershme. Përkundrazi njeriu duhet që të kundërshtojë me çdo kusht peshën kolosale që vjen gjithmonë duke u rritur të së shkuarës dhe kjo e fundit ose e përkul atë, ose e shmang mënjanë duke ja vështirësuar lëvizjet si një barrë e padukshme dhe e errët nga e cila ai për t'u dukur është ndonjëherë i gatshëm që ta mohojë, ashtu si vepron me shumë qejf kur është në shoqërinë e njerëzve të barabartë me veten që të ngjallë zilinë e tyre. E për këtë arsye atë e emocionon si kujtimet për parajsën e humbur, pamja e kopesë që po kullot ose pamja e njohur e fëmijës i cili nuk ka akoma nevojë që të mohojë ndonjë ngjarje të së shkuarës dhe që në padituritë e tij të shenjtë loz në kufijtë që ndajnë të shkuarën me të ardhmen.

Por edhe lodrave të fëmijëve një ditë ju vjen fundi dhe atij i hiqet shumë herët aftësia për të harruar e atëherë ai mësohet ta kuptojë rëndësinë e fjalës "ka qenë", asaj fjalës fatale e cila për njeriun do të thotë luftë, vuajtje dhe mbingopje, i kujton atij se ekzistenca e tij është në thelb një imperfektum që nuk ka fund dhe kur më në fund vdekja bie harresën e dëshiruar, atëherë ajo grabit njëkohësisht me jetën e njeriut edhe të tashmen e tij dhe me këtë i vë vulën e saj asaj të vërtete, që ekzistenca jonë është një ikje e pandërprerë në të shkuarën domethënë se është një gjë që jeton me një mohim të përhershëm duke gllabëruar e duke qenë në antagonizëm me veten.

Në qoftë se lumturia, në qoftë se rendja mbas një lumturie të re në çfarëdo kuptimi qoftë, është ajo që e lidh atë që jeton mbas jetës dhe e nxit atë që të jetojë më tutje, atëherë ndoshta njeriu cinik është më tepër afër të vërtetës se sa çdo filozof tjetër sepse lumturia e kafshës si cinikja më e përsosur shërben si një shembull i gjallë se cinizmi është i vërtetë. Edhe lumturia më e vogël, në qoftë se ajo është e vazhdueshme dhe e bën njeriun të lumtur, sigurisht që është pakrahasimisht një lumturi më e madhe se edhe lumturia më e madhe e cila shfaqet vetëm si një episod ose si të thuash si një gjendje shpirtërore kalimtare, si një kapriçio e çmendur midis vuajtjeve të vazhdueshme dhe privacioneve. Por si për lumturinë fare të vogël ashtu edhe për lumturinë më të madhe që mund të ekzistojë, ka vetëm një kusht që e bën lumturinë lumturi: Kjo është aftësia për të harruar ose po të shprehemi me fjalë më shkencore, aftësia që gjatë atij intervali kohor që zgjat lumturia të ndjesh në mënyrë johistorike. Ai që nuk mund të heshtë në prag të atij çasti duke harruar të gjithë të shkuarën, ai që nuk mund të qëndrojë pa patur frikë e pa ju marrë mendja në një pikë të caktuar si perëndesha e fitores, ai nuk do ta mësojë asnjëherë se ç'është lumturia ose akoma më keq, ai asnjëherë nuk do të mundë të kryejë atë që i bën të tjerët të lumtur.

Përfytyroni si një shembull ekstrem, një njeri i cili të jetë krejtësisht i privuar nga aftësia për të harruar, e i cili të jetë i dënuar të shikojë kudo vetëm bërje e vendosje. Një njeri i tillë do ta humbiste besimin në ekzistencën e vet, në veten e vet dhe për një njeri të tillë çdo gjë do të shkërmoqej në një radhë pikash të lëvizshme dhe ai do humbiste në këtë përrua vendosjesh. Ai në ngjashmëri me një nxënës besnik të Heraklitit në fund të fundit nuk do të ishte i zoti as që të lëvizte gishtin. Çdo veprimtari ka nevojë për harresë ashtu si çdo jetë organike ka nevojë jo vetëm për dritën por edhe për errësirën. Një njeri që do të dëshironte që ta përjetonte çdo gjë vetëm historikisht do t'i ngjante atij që është i detyruar që të mos flejë apo asaj kafshës që është dënuar të përjetojë vetëm përtypje pas përtypjeje. Në këtë mënyrë të jetosh pothuajse pa kujtime dhe bile të rrosh pa to dhe të jesh i lumtur, është plotësisht e mundur si na i tregon edhe shembulli i kafshëve por është krejt e pamundur dhe jashtë logjikës të rrosh pa harresën ose që ta shpreh më thjeshtë mendimin tim: Ekziston një shkallë e tij e pagjumësisë, e ripërtypjes së vazhdueshme, një shkallë e tillë e zhvillimit të ndjenjës historike që bie me vete një dëm kolosal për çdo gjallesë e që në fund të fundit çon te vdekja e saj, qoftë ky një njeri i veçantë ose një popull ose një kulturë.

Që të gjesh këtë shkallë dhe me ndihmën e saj të përcaktosh kufirin mbas të cilit e shkuara i përket harrimit, po të mos dëshirojmë që ajo të bëhet varrmihësi i të tashmes, është e domosdoshme që të dihet me saktësi se sa e madhe është forca plastike e njeriut, popullit ose kulturës. Me këtë unë kuptoj forcën që rritet te ty vetë që është e aftë të shndërrojë dhe të përthithë të shkuarën dhe të huajën dhe të shërojë plagët, të zëvendësojë të humburën dhe të rindërtojë nga vetja e saj format e shkatërruara.

Ekzistojnë njerëz që e kanë këtë forcë në një shkallë aq të konsiderueshme saqë ata kullojnë gjak nga ndonjë përjetim apo padrejtësi, nga ndonjë vuajtje e shpesh bile edhe nga ndonjë plagë e parëndësishme. Nga ana tjetër ka edhe të tillë të cilët edhe fatkeqësitë më të mëdha ose bile bëmat e tyre më të këqija i prekin aq pak saqë ata pa çarë kokën, tamam midis këtyre bëmave ose fill mbas tyre arrijnë mirëqenien relative duke mos i vrarë aspak ndërgjegjja. Te këta lloj njerëzish sa më thellë që t'i kenë rrënjët e natyrës së tyre të brendshme, aq më e madhe është pjesa e të shkuarës që ai mund ta absorbojë ose ta përpunojë sipas mënyrës së vet. Në rast se do të dëshironim të parafytyronim tipin më të fortë e më të pafre, ne mund ta dallojmë atë kur të konstatojmë se për të, ndjenja historike nuk njeh asnjë kufi mbas të cilit ajo mund të bëjë dëm ose të shkatërrojë.

Ajo të gjithë të kaluarën pavarësisht nga fakti që kjo e fundit është e saj apo e huaj, e tërheq drejt vetes, e përvetëson dhe e fut si të thuash në gjakun e saj. Ato që ky tip nuk mund t'i nënshtrojë ajo është e aftë t'i harrojë dhe ajo për të zëre se nuk ekziston, horizonti i saj do ishte i mbyllur dhe asgjë nuk do të mundet t'i kujtojë asaj se matanë atij horizonti ekzistojnë njerëz, ndjenja, doktrina, qëllime. Dhe ky është ligj i përgjithshëm domethënë që çdo gjë e gjallë mund të bëhet e shëndoshë, e fortë dhe pjellore vetëm brenda një horizonti të caktuar dhe në qoftë se ajo nuk është e aftë që ta kufizojë veten brenda një horizonti të caktuar dhe është njëkohësisht shumë egoiste duke parë në kufijtë e tjetrit, atëherë ajo gjallesë ngadalë-ngadalë dobësohet, ose shkon me shpejtësi drejt vdekjes së parakohshme.

Të qenit i gëzuar, ndërgjegjja e qetë, veprimtaria e gëzuar, besimi te e ardhmja, të gjitha këto, për një njeri të veçantë ashtu edhe për një popull të tërë, varen nga fakti nëse ekziston për të një vijë kufitare e cila të ndajë objektet që mund të shihen nga vendet ku nuk depërton drita pra janë të errëta dhe varet edhe nga fakti nëse di ai mirë dhe në kohën e duhur që të harrojë si dhe të kujtojë në kohën e duhur, varen nga instinkti i shëndoshë për të përcaktuar se kur duhet të ndjejmë historikisht dhe kur jo historikisht. Prej këtej rrjedh një situatë për shqyrtimin e të cilës unë po ftoj edhe lexuesin. Si historikja ashtu edhe johistorikja janë njësoj të domosdoshme për shëndetin e njerëzve të veçantë, për popullin dhe kulturat.

Lidhur me ato që thamë, çdo njeri mundet që shpejt e shpejt të bëjë këtë vrojtim: Dijenitë historike dhe ndjenjat e një njeriu mund të jenë mjaft të kufizuara, horizonti i tij mund të jetë aq i ngushtë sa edhe horizonti i një banori të një lugine malore. Në çdo arsyetim ai mund të thotë ndonjë gjë të padrejtë, ai mund të ketë përvoja nga të cilat mund të ketë nxjerrë bindje të rreme, se demek ai është i pari që e ka bërë këtë apo atë gjë, dhe pavarësisht nga padrejtësia e të gjitha gabimeve të tij, ai do qëndrojë para nesh plotësisht i shëndoshë e i fortë duke i mbushur me gëzim të gjithë ata që e shohin, në një kohë që pranë tij, një person shumë më i drejtë dhe shumë më i arsimuar, është i sëmurë dhe rrëzohet për shkak se linjat e horizontit të tij spostohen e lëvizin vazhdimisht dhe për këtë arsye ai nuk mund të çlirohet nga rrjeta shumë më e dendur e drejtësisë dhe të vërtetave të tij, në mënyrë që të kthehet prapë te dëshirat e prirjet e tij të drejtpërdrejta. Nga ana tjetër ne kemi parë kafshët të cilat duke mos patur aspak ndjenja historike dhe që ndodhen të mbyllura brenda horizontit që mbaron pothuajse në një pikë, kënaqen me lumturinë e tyre ose të paktën jetojnë pa e njohur mbingopjen e pa u shtirë.

Prandaj ne duhet ta konsiderojmë aftësinë për të ndjerë brenda disa kufijve të caktuar në mënyrë historike një gjë më të rëndësishme e më primare meqenëse ajo është themeli ~~mbi të cilin~~ në përgjithësi mund të ndërtohet diçka e drejtë, e shëndoshë dhe e madhe, diçka me të vërtetë humane. Johistorikja ashtu si atmosfera të mbështjell e të rrethon dhe në të jeta krijohet vetëm që të zhduket sërish kur kjo atmosferë të asgjësohet. Vetëm për hir të asaj që njeriu mund ta çojë deri në kufijtë e mundur këtë element johistorik me ndihmën e të menduarit, të krahasimeve, të veçimeve e bashkimeve, vetëm për hir të asaj që kjo se mjegulla që të rrethon e të kufizon, përshkohet nga një rrezę e qartë dhe e vetëtimtë drite, domethënë vetëm për hir të aftësisë për të shfrytëzuar të shkuarën për jetën duke e kthyer të shkuarën në histori, njeriu prapë pushon së qeni njeri, kurse pa atë mbështjellje që përmendëm të johistorikes, ai nuk do të fillonte kurrë dhe nuk do të guxonte të fillonte ekzistencën njerëzore.

E ku t'i gjejmë ato bëma që mund t'i bënte njeriu pa hyrë paraprakisht në zonën e mjegullt të johistorikes? Ose po t'i lemë mënjanë figurat dhe duke marrë për ilustrim të kësaj që thamë një shembull, le të parafytyrojmë një njeri të cilin e ka mbërthyer e s'e lëshon një pasion i fortë për një grua ose për një ide të madhe. O, si ndryshon për të bota e tij! Duke kthyer kokën prapa ai e ndjen veten të verbër dhe kur vë veshin të dëgjojë diçka anash, të gjitha gjërat e huaja i duken atij si zhurma të shurdhëta pa kurrfarë kuptimi. Çdo gjë që ai është tani i aftë të perceptojë, nuk i ka ndjerë asnjëherë kaq të afërta, aq të bukura, aq të tingullta, të ndriçuara, sikur të vepronin njëkohësisht mbi të gjitha ndjenjat e tij. Të gjitha vlerësimet e tij ndryshuan ose humbën rëndësinë që kishin patur më parë. Shumë gjëra ai nuk mundet më t'i vlerësojë sepse në përgjithësi nuk i ndien ato. Ai pyet veten: Vallë me të vërtetë kam qenë aq gjatë rob i fjalëve të huaja, e opinioneve të huaja? Ai çuditet që kujtesa e tij sillet e përdridhet pa u lodhur rreth po atij rrethi duke qenë njëkohësisht shumë e dobët dhe e lodhur që qoftë edhe një herë të vetme të vendosë të bëjë një kërcim jashtë këtij rrethi. Kjo është gjendja më e padrejtë në botë, gjendje e kufizuar, mosmirënjohëse ndaj të shkuarës, e verbër për të dalluar rreziqet, e shurdhët ndaj paralajmërimeve, është një shtjellë e vogël dhe e gjallë në detin e vdekur të natës dhe të harresës. Por megjithatë, kjo gjendje duke qenë thellësisht johistorike dhe antihistorike, është shtrati që jo vetëm lind padrejtësitë por edhe çdo bëmë reale dhe asnjë piktor nuk do ta pikturojë kurrë pikturën e tij, asnjë strateg nuk do korrë fitore, asnjë popull nuk do fitojë lirinë, në qoftë se të gjithë ata duke qenë në këtë gjendje johistorike, të mos dëshirojnë paraprakisht këtë objektiv dhe të mos priren drejt saj.

Ashtu si çdo veprimtar është sipas shprehjes së Gëtes gjithmonë i pandërgjegjshëm, po ashtu ai është i huaj për dijen, ai e harron çdo gjë tjetër në mënyrë që të arrijë vetëm një gjë, ai është i padrejtë për çdo gjë që ka mbas vetes dhe njeh vetëm një të drejtë, të drejtën e asaj që duhet të kryhet në atë minutë. E prandaj çdo veprimtar e do bëmën e tij në një shkallë shumë më superiore se sa ajo bëmë meriton të duhet. Dhe bëmat më të mira kryhen në praninë e kësaj dashurie të tepërt, të cilën ato nuk munden ta meritojnë sado e madhe që të jetë vlera e tyre.

Në qoftë se ndokush do të kishte patur mundësinë që në një sërë rastesh të depërtonte në atë atmosferë historike brenda të cilës lind çdo ngjarje e madhe historike dhe të përshkohesh për disa kohë nga fryma e saj, atëherë një njeri i tillë ndoshta do të kishte qenë i aftë që duke qenë një krijesë e ditur të lartësohej deri në pikëpamjen mbihistorike të cilën dikur Niburi e tregoi si një rezultat të mundshëm të meditimeve historike. "Të paktën për një qëllim, ka thënë ai, historia e qartë dhe e kuptuar me themel është e dobishme: Ajo na tregon se bile edhe përfaqësuesit më të mëdhenj e gjenitë e racës tonë njerëzore, nuk e kuptojnë se sa e rastësishme është që syri i tyre mori atë formë me anë të së cilës ata jo vetëm që shohin vetë por i detyrojnë me përdhunë të gjithë të tjerët që të shikojnë. Me përdhunë sepse intensiteti i vetëdijes së tyre, është jashtëzakonisht i madh. Ai që nuk e njeh dhe nuk e ka kuptuar mirë dhe me themel këtë gjë, atë do e skllavërojë dukuria e shpirtit të madh që fut në këtë formë tensionimin më të lartë të ndjenjës".

Si mbihistorike ne mund të quanim këtë pikëpamje sepse ai që qëndron në të mund të humbasë përgjithmonë dëshirën për të jetuar më gjatë dhe të marrë pjesë në punën historike, duke e kuptuar shumë qartë kushtin më të rëndësishëm të çdo lloj veprimtarie dhe pikërisht atë verbim e padrejtësi që mbretërojnë në shpirtin e çdo veprimtari. Bile ai do ishte shënuar nga respekti i tepruar për historinë sepse ai do të kishte mësuar që për çdo njeri, për çdo ngjarje të historisë greke apo turke të kohëve të shekullit të parë apo të nëntëmbëdhjetë, t'i japë përgjigje vetes për pyetjen se si dhe për çfarë jetojmë. Atij që do i shkrepej të pyeste të njohurit e tij se a do të dëshironin ata që të përjetonin edhe një herë dhjetë ose njëzet vjetët e fundit, do kishte vënë re me lehtësi se kush nga ata ka të dhëna për atë pikëpamje mbihistorike të cilën ne e kemi përmendur më lart. E vërteta është se ata të gjithë do të na ishin përgjigjur për këtë pyetje: "jo" por ata do të na kishin treguar arsye të ndryshme për atë "jo". Ndoshta ata për të qetësuar veten do na thonë: "Këta njëzet vitet e ardhshëm do të jenë më të mirë". Këta janë ata për të cilët Devid Jumi thotë duke u tallur: "Nga precipitimi i jetës ata shpresojnë që të marrin atë që nuk mundi ta japë lëvizja e parë e ndjenjave" (Në të vërtetë këta vargje janë të Xh. Drajdenit. Red.).

Të tillë njerëz ne do i quajmë njerëz historikë. Çdo lloj reference në të shkuarën shkakton te ata prirjen drejt të ardhmes, e dobëson vendosmërinë e tyre për të vazhduar luftën për jetën, ndez te ata shpresën se ajo që duhet do vijë dikur, se lumturia fshihet mbas atij mali për tek i cili ata po udhëtojnë.

Këta njerëz historikë besojnë se kuptimi i ekzistencës do zbulohet gjithmonë e më shumë gjatë procesit të ekzistencës dhe ata i hedhin sytë prapa vetëm që me anë të studimit të etapave paraardhëse të procesit të kuptojnë të tashmen e që të mësojnë ta dëshirojnë të ardhmen më me forcë. Ata nuk e kanë fare dijen se sa historikisht gjykojnë dhe veprojnë pavarësisht nga i gjithë historizmi i tyre si dhe nuk dinë se deri në çfarë shkalle të studiuarit që i bëjnë historisë shërben jo thjeshtë për të marrë njohuri por për jetën.

Por po ajo pyetje për të cilën ne morëm përgjigjen e parë, mundet që ndonjëherë të shkaktojë edhe një përgjigje tjetër.

Është e vërtetë se kjo përgjigje konvergjon po në atë "jo", por ndryshe nga "jo"-ja e argumentuar, në një "jo" të njeriut mbihistorik i cili nuk e sheh shpëtimin te procesi, por për të cilin bota në çdo çast parafytyrohet sikur ka ndalur dhe është tymosur (tharë). E çfarë mund t'i mësonin në të vërtetë dhjetë vjetët e rinj një njeriu të tillë, në qoftë se këtë gjë nuk mundën ta bëjnë dhjetë vjetët e shkuar.

A qëndron kuptimi i dijeve që marrim nga historia te lumturia apo te virtyti, te pendesa. Për këto pyetje njerëzit mbihistorikë nuk kanë qenë asnjëherë dakord me njëri-tjetrin. Por në kundërshtim me të gjitha pikëpamjet historike për të shkuarën, të gjithë ata me unanimitet të plotë vijnë te i njëjti përfundim: E shkuara dhe e tashmja janë e njëjta gjë, pikërisht diçka e barabartë pavarësisht nga larmia e ndryshimi që na duket se kanë dhe si përsëritje e përhershme e tipave që kanë kaluar, përfaqësojnë në vetvete një figurë statike të një vlere të pandryshueshme dhe përjetësisht me të njëjtën rëndësi e kuptim. Qindra gjuhë të huaja ju korrespondojnë po atyre kërkesave tipike të paluajtshme të njeriut, kështu që ai që ka kuptuar thelbin e këtyre kërkesave nuk do të kishte mundur që nga të gjitha këto gjuhë të mësonte ndonjë gjë të re. Tamam kështu, mendimtari mbihistorik i ndriçon vetes nga përbrenda të gjithë historitë e popujve dhe të personave të veçantë, duke vendosur në vetëdijen e tij kuptimin fillestar të hieroglifëve të ndryshme historike dhe gradualisht bile duke u shmangur nga përroi i shkrimeve që s'kanë të sosur sepse superbollëku i ngjarjeve që shtjellohen para tij nuk mund që në fund të fundit të mos shkaktojë te ai ndjenjën e ngopjes të mbingopjes e bile të neverisë. Për këtë arsye bile edhe ai më i guximshmi midis tyre, në fund të fundit mund t'i thotë zemrës së tij së bashku me Xhakomo Leopardin: "Midis gjallesave nuk ka asnjë që të jetë e denjë për keqardhjen tënde dhe toka nuk ja vlen që të psherëtish për të. Ekzistenca jonë është vuajtje dhe mërzi dhe bota nuk është gjë tjetër veçse baltë. Qetësohu".

Po le t'ua lemë njerëzve mbihistorikë neverinë dhe urtësinë e tyre. Më mirë le të gëzohemi sot me gjithë zemër për moskuptimin tonë dhe të përshëndesim në veten tonë ata që ecin përpara dhe i përulen procesit.

Le të jetë vlerësimi jonë për historinë vetëm paragjykim i perëndimit, vetëm që ne në kufijtë e këtyre paragjykimeve të ecim përpara e të mos qëndrojmë në vend. Në qoftë se ne do të mundim që të korrnim suksese në një drejtim dhe pikërisht në studimin e historisë për qëllimet e jetës, atëherë me kënaqësi do të ishim të gatshëm të pranonim se njerëzit mbihistorikë zotërojnë një rezervë më të madhe urtësie se ne, vetëm në qoftë se neve të mund të jemi të sigurtë se kemi më shumë jetë se ata sepse atëherë moskuptimi ynë do ketë sidoqoftë më tepër të ardhme se sa urtësia e tyre. Dhe që të mos ngelet asnjë dyshim për rëndësinë e kësaj kontradikte midis jetës dhe urtësisë, unë duke përdorur atë marifet që njihet që me kohë dhe ka patur gjithmonë sukses, po parashtroj këtu disa teza.

2.

Dukuria historike e njohur në të gjitha aspektet në pamjen e saj të pastër dhe e shndërruar në një fenomen njohës i duket atij që e njeh atë, e vdekur. Sepse ai ka njohur në të lajthitje, padrejtësira, pasione të verbra dhe në përgjithësi të gjithë horizontin e errët tokësor të kësaj dukurie dhe njëkohësisht ka mësuar të shohë pikërisht në të fuqinë historike. Kjo fuqi është bërë tani e pafuqishme për atë që është njohur me të, por ndofta akoma nuk është bërë e tillë për të si njeri që jeton. Historia kuptohet si një shkencë e pastër dhe duke u bërë autokrate përfaqëson për njerëzimin një lloj llogarie finale me jetën. Arsimi historik mund të konsiderohet si shërues dhe që siguron të ardhmen vetëm atëherë kur ai shoqërohet me një rrymë të re jetësore të fuqishme, për shembull të lindur nga kultura domethënë kur ai nuk sundon e i jep urdhrat në mënyrë të pavarur. Meqenëse historia vetë është në shërbim të jetës, i bindet pushtetit historik e prandaj nuk mundet dhe nuk duhet të bëhet shkencë e pastër sepse është në pozita varësie, pra nuk duhet të bëhet bie fjala si matematika. Ndërsa pyetja se në çfarë shkalle jeta në përgjithësi ka nevojë për shërbimet e historisë, është një nga pyetjet më të rëndësishme që lidhet me kujdesin për shëndetin e njeriut, të popullit e të kulturës. Se kur kemi një farë teprice të historisë, jeta shkatërrohet e bastardohet dhe fill pas saj bastardohet më në fund edhe vetë historia.

Që sidoqoftë jeta ka nevojë për shërbimet e historisë, kjo duhet të jetë e kuptueshme po me atë qartësi si edhe ajo gjëja tjetër e cila do vërtetohet më tej, e pikërisht që teprica e historisë i bën dëm jetës.

Historia i përket atij që jeton në marrëdhënie të trefishtë: Si qenie që vepron e që përpiqet, si qenie që ruhet dhe që respekton dhe më në fund si qenie që e ruajnë dhe që ka nevojë të çlirohet. Kësaj tresheje marrëdhëniesh i korrespondon edhe një treshe llojesh të historisë se ne mundemi që të dallojmë llojet e historisë monumentale, antike dhe kritike.

Para së gjithash historia i përket njeriu veprimtar dhe të fortë, atij që bën një luftë të madhe e që ka nevojë për modele, për mësues, për ngushëllues dhe nuk mundet t'i gjejë këta midis bashkëkohësve dhe në kohën e tashme. Kështu i ka përkitur historia Shilerit sepse sipas fjalëve të Gëtes koha jonë është aq e dobët dhe e varfër saqë poeti nuk takon më në jetën që e rrethon, modelet që i duhen. Duke patur parasysh njerëzit veprimtarë Polibi për shembull e quan historinë politike një shkollë të vërtetë për t'u përgatitur për drejtimin e shtetit dhe një mësues të përsosur e cila të ndihmon që me burrëri të durosh zëvendësimet e lumturisë me fatkeqësi dhe kjo duke të kujtuar për fatkeqësitë që kanë pësuar të tjerët. Ai që është mësuar ta shohë historinë pikërisht nga ky këndvështrim, ai me siguri zemërohet shumë kur sheh se si udhëtarët kureshtarë ose mikrologët pedantë kacavirren nëpër piramidat e epokave të mëdha të së shkuarës. Atje ku ai gjen stimuj për t'i imituar dhe për t'i bërë më të përsosur, ai neveritet po të shohë turistë të etur për t'u zbavitur dhe për sensacione. Këta turistë enden nëpër ngjarjet historike sikur të ndodheshin midis thesareve të një galerie pikturash.

Tipi veprimtar që të mos zhburrërohet përfundimisht dhe për të mos u neveritur kur ndodhet midis dembelëve e njerëzve të squllët, midis veprimtarëve të rremë që në të vërtetë vetëm shtiren si të tillë, i hedh sytë mbrapa dhe e ndërpret vrapin e tij drejt qëllimit që i ka vënë vetes, që ta mbledhë veten e të marrë pak frymë. Si objektiv e qëllim të tij veprimtari zgjedh ndonjë lumturi në mos për vete, atëherë një lumturi për krejt popullin apo për të gjithë njerëzimin. Ai u shmanget shtirjeve dhe e përdor historinë kundër këtyre shtirjeve. Në shumicën e rasteve atë nuk e pret asnjë shpërblim por ndoshta ndonjë lavdi domethënë e drejta për të zënë një vend nderi në tempullin e historisë ku ai mundet të bëhet edhe ai mësues për brezat e ardhshëm, qetësues i shpirtrave dhe paralajmërim për rreziqet e mundshme sepse motoja e tij thotë: Ajo gjë që ka ndihmuar dikur për të shpaloset e të mbushet akoma më shumë me përmbajtje të bukur nocionin "njeri", duhet të ruhet në shekuj në mënyrë që në shekuj të zbatojë destinacionin e vet. Momentet e mëdha të luftës së personave të veçuar formojnë një zinxhir dhe këto momente duke u bashkuar në një unitet shërbejnë për ngritjen e njerëzimit në lartësitë e zhvillimit gjatë mijëvjeçarëve dhe për mua një lartësi e tillë e një momenti që ka kaluar me kohë, ruhet i gjallë e qartë dhe madhështore, pikërisht në këtë e gjen shprehjen e vet mendimi kryesor i atij besimi te njerëzimi i cili shkakton kërkesat e historisë monumentale.

Por pikërisht rreth kërkesës që madhështorja të jetë e përjetshme zhvillohet edhe lufta më e rreptë sepse të gjitha të tjerat që jetojnë protestojnë me zë të lartë kundër kësaj. Parulla e tyre kundërshtuese është që momentalja as që duhet të shfaqet fare. Zakonet e këqija, çdo gjë e vogël e meskine që mbush të gjitha qoshet e botës dhe që mbështjell me një mjegull të rëndë tokësore çdo gjë madhështore, i zë rrugën nëpër të cilën marshon kjo madhështore drejt pavdekësisë, duke i ngritur lloj-lloj pengesash duke e drejtuar sipas gjurmëve të rreme e duke shfryrë avuj helmues. Por kjo rrugë kalon nëpërmjet trurit të njerëzve, nëpër kokat e kafshëve të ndërsyera e që kalojnë shpejt e shpejt, të cilët prapë dhe prapë shfaqen në sipërfaqen e jetës po për ato fatkeqësi dhe që mbajnë me zor për njëfarë kohe ekzistencën e tyre sepse ata para së gjithash duan vetëm një gjë: Të jetojnë me çdo kusht. E kush mund të mendonte se midis tyre ndodh ajo garë këmbëngulëse në vrapimin me pishtarë i organizuar nga historia monumentale me anë të së cilës mundet të jetojë më tej madhështorja! E megjithatë, prapë dhe prapë zgjohen njerëz të veçuar të cilët duke i hedhur sytë te madhështia e shkuar dhe të nxitur nga soditja e saj, provojnë një kënaqësi të tillë, tamam sikur jeta njerëzore të ishte një punë e përkryer dhe se fryti më i mrekullueshëm i kësaj bime të hidhur është të diturit se njerëzit dikur, duke kryer rrethin e ekzistencës së tyre, sipas rastit dikush me krenari e fuqi, dikush me mend në kokë e dikush plot me keqardhje dhe me gatishmëri për t'i ndihmuar të tjerët, por të gjithë i kanë lënë pasardhësve një porosi: Më e bukur është jeta e atij që nuk çan kokën për të.

Në një kohë që një njeri i zakonshëm mban ndaj afatit që i është dhënë për të ekzistuar një qëndrim thellësisht serioz dhe pasionant, ata për të cilët sapo folëm kanë ditur që përkundrazi, në marshimin e tyre drejt pavdekësisë dhe historisë monumentale deri sa të bëhen qesharakë ose të paktën deri sa të bëhen të përbuzur.

Ata jo rrallë e kanë pritur vdekjen me një buzëqeshje ironike sepse me të vërtetë e ç'mund të varrosej bashkë me ta? Ndoshta ambicia dhe instinktet shtazarake që tani do i jepeshin harresës dhe që ishin vulosur kohë më parë me përbuzjen e tyre. Por një gjë do jetojë gjithmonë dhe kjo është monograma e qenies së tyre. Këto do jetojnë sepse asnjë prej brezave që do vinë nuk mund të bëjë pa to. Në këtë pamje të ndriçuar, lavdia është sidoqoftë një diçka më e madhe se sa një ushqim i thjeshtë i preferuar i egos tonë, ashtu siç e ka karakterizuar atë Shopenhaueri, sepse ajo është besimi në lidhjen e ngushtë dhe vazhdimësinë e madhështoreve të të gjitha epokave, ajo është një protestë kundër ndërrimit të pareshtur të brezave dhe të ndryshueshmërisë së gjërave.

Shtrohet pyetja se me se mund të jetë e dobishme për njeriun e kohës tonë pikëpamja monumentale e të shkuarës domethënë studimi i asaj që është klasike dhe e rrallë në epokat e shkuara?

Është me atë se ai do mësojë të kuptojë se ajo gjë e lartë që ka ekzistuar dikur, ka qenë të paktën një herë e mundur dhe kjo për këtë arsye ajo mund të ndodhë ndonjëherë përsëri. Ajo e kryen rrugën e saj me burrëri më të madhe sepse tani dyshimet për realizimin e dëshirave të tij që e pushtojnë atë në minutat e dobësisë, bien poshtë. Le të supozojmë se dikush ka besuar se për çrrënjosjen e arsimimit që është tani në modë në Gjermani, mjaftojnë njëqind njerëz produktivë, të edukuar me frymën e re. Merreni me mend se sa shumë do e gëzojë atë njeri fakti se kultura e epokës së Rilindjes u mbështet në shpatullat e një grumbulli njerëzish që nuk bëheshin më shumë se njëqind vetë.

E prapëseprapë, që duke u mbështetur në këtë shembull të nxjerrim në çast disa përfundime të reja do të kishte qenë një gjë aq pa mend, po aq sa do të kishte qenë jo e saktë po të mendojmë se sa shumë humbasim po ta vëmë atë në jetë. Merreni me mend se çfarë dhune duhet të përdorim që ta inkuadrojmë individualitetin e të shkuarës në një forcë të përbashkët dhe që të arrijmë një përkim të plotë t'i thyejmë të gjitha qoshet, cepat e vijat! Në thelb, ajo gjë që ka qenë e mundur të ndodhë një herë, mund të ndodhë prapë vetëm në rast se është e drejtë bindja e pitagorianëve se në konstelacionet e njëllojta të trupave qiellorë, në tokë duhet të përsëriten pozicione të njëjta të trupave deri në hollësitë më të vogla - kështu që çdo herë që yjet të zënë një pozicion të caktuar, stoiku do të bashkohet me epikurianin me qëllim për të vrarë Çezarin dhe kur të kemi pozicion të ndryshëm Kolombi do zbulonte Amerikën.

Vetëm në rast se toka çdo herë do të luante rishtas dramën e saj mbas aktit të pestë, në qoftë se do përcaktohet me saktësi se do kthehen prapë mbas një intervali të caktuar kohor po ato ndërthurje motivesh, po ai deus ex machine, po ajo katastrofë, njeriu i fuqishëm do të mundte të dëshironte këtë histori monumentale me vërtetësinë e saj të plotë domethënë të çdo fakti në veçorinë e saj të vërtetuar me përpikëri dhe me individualitet dhe kjo mund të ndodhë jo më parë se astronomët të shndërrohen në astrologë. Por deri sa të vijë ky çast, historia monumentale nuk mund të ketë nevojë për këtë të vërtetë të plotë, ajo gjithmonë do ofrojë elementë të llojeve të ndryshme do i përgjithësojë dhe më në fund do barazojë ata. Ajo do i zbutë gjithmonë ndryshimet e motivëve e të nxitjeve në mënyrë që ta paraqesë effectus në një pamje monumentale pikërisht si diçka tipike dhe të denjë për t'u imituar. Për shkak se ajo sipas mundësisë i injoron shkaqet, atë do të mund ta quanim pa e ekzagjeruar pothuajse aspak një përmbledhje të "efekteve në vetvete" domethënë të ngjarjeve të tilla të cilat kudo dhe gjithmonë do kenë efekt. Ajo që feston populli në festat e tij ose në kohën e përvjetorëve fetare apo ushtarake, janë në thelb një "efekt në vetvete" dhe pikërisht ai i lë pa gjumë ambiciozët. Atë si të ishte hajmali e mbajnë pranë zemrës tipat energjikë e me iniciativë dhe nuk është aspak ndërthurje e shkaqeve të vërteta historike dhe e pasojave të cilat të shqyrtuara e të studiuara nga të gjitha këndvështrimet që mund të shërbejnë si provë e asaj që në lojërat e fatit të së ardhshmes dhe të rastit, nuk përsëriten asnjëherë kombinime krejt të njëjta.

Deri atëherë kur shpirti i përshkrimit historik do të përmblidhet brenda atyre motiveve të mëdha të cilat i merr nga ajo personaliteti i shquar, sa kohë që e shkuara mund të përsëritet edhe një herë, e pra deri atëherë historisë sigurisht që i kërcënohet rreziku që të mund të shtrembërohet e të zbukurohet dhe si pasojë e kësaj të afrohet me sajimet e lira. Aq më tepër që ka patur epoka, të cilat nuk kanë mundur aspak të kufizojnë të shkuarën monumentale me fiksimet e karakterit mistik, sepse si nga ajo ashtu edhe nga një botë tjetër mund të nxirren stimuj të njëllojtë.

Dhe në qoftë se për këtë arsye përshkrimi monumental i të shkuarës mbizotëron mbi mënyrat e tjera të përshkrimit historik domethënë mbi përshkrimet antikuare dhe atyre kritike, atëherë nga kjo vuan para së gjithash e shkuara. Degë të tëra të rëndësishme të së shkuarës i lihen harresës dhe mospërfilljes dhe formojnë një përrua të hirtë e monoton midis të cilit lartësohen si punë ishujsh fakte të veçanta e të zbukuruara. Në personalitete të rralla të cilët dallohen në këtë sfond, të bie në sy diçka jo e natyrshme dhe e mrekullueshme, një si punë kafshe të artë të cilën nxënësit e Pitagorës shpresonin që ta shihnin te mësuesi i tyre. Historia monumentale të ngatërron me ndihmën e analogjive. Trimat ajo me anë të paralelizmave joshëse i frymëzon për heroizma e për trimërira të marra kurse frymëzimin e shndërron në fanatizëm. Kur një histori e tillë u bie në kokë egoistëve të aftë dhe keqbërësve ëndërrimtarë, atëherë si rezultat i kësaj shkatërrohen mbretëri, vriten pushtetarë, shpërthejnë luftëra dhe revolucione dhe numri i "efekteve në vetvete" historikë domethënë i pasojave pa arsye të mjaftueshme, rritet përsëri. Deri tani bëhet fjalë për fatkeqësitë që mund të shkaktojë historia monumentale midis njerëzve të fuqishëm e veprimtarë pavarësisht a janë ata njerëz të mirë apo të ligj. Por mund ta imagjinojmë se si mund të ishte ndikimi i saj në qoftë se atë e bëjnë të vetën dhe mundohen ta përdorin tipat e dobët dhe jo veprimtarë. Le të parafytyrojmë tipa jo artistikë ose pak artistikë që janë të pajisur me mjetet që mund t'u verë atyre në dispozicion historia monumentale e artit. Kundër kujt do i përdorin ata armët e tyre? Kundër armiqve të tyre të trashëguar, kundër njerëzve me individualitet të fuqishëm artistik domethënë kundër atyre që do të ishin të aftë në këtë lloj historie të të mësojnë me të vërtetë domethënë të mësojnë ato që duhen për jetën dhe që do të mund t'i përdornin ato që do kishin mësuar në praktikë. Po pikërisht atyre u presin rrugën, atyre u zënë dritën duke u vërtitur në një farë valleje të temenerave idhujtare, rreth një monumenti të kuptuar keq të ndonjë të madhi të së shkuarës dhe duke bërë sikur duan t'u thonë atyre: "Ja shikoni, ky është arti i vërtetë. Mos u kushtoni asnjë vëmendje atyre që diçka kërkojnë e që gjoja priren drejt diçkaje!" Me sa duket kjo turmë që hedh valle ka bile të vetin edhe privilegjin e "gustos të mirë" sepse gjithmonë natyrat krijuese janë spostuar prej atyre që ka qenë vetëm spektatorë dhe s'kanë dhënë asnjë kontribut për çështjen tamam ashtu si ka ndodhur në të gjitha epokat që llafazanët politikë kanë krijuar përshtypjen se janë më të mençur, më të drejtë e më të arsyeshëm se sa burrat e shtetit që kanë qenë në krye të qeverive. Dhe në qoftë se neve do e kalojmë në fushën e artit zakonin e votimit mbarëpopullor dhe mbizotërimin e shumicës numerike dhe do e detyrojmë artistin që të mbrojë punën e tij si të ishte para gjyqit të të papunëve estetë, atëherë mund të betohemi që më parë se ai do dënohet dhe do dënohet jo në kundërshtim por për shkak të faktit që gjyqtarët e tij kanë shpallur solemnisht ligjin e artit monumental (domethënë të atij arti i cili në konformitet me shpjegimin e mëparshëm ka "patur efekt" në të gjitha kohërat), sepse ata nuk kanë as kërkesa e as prirje të painteres për artin bashkëkohor domethënë për atë art që nuk ka arritur akoma të bëhet monumental.

Përkundrazi instinkti i tyre u pëshpërit se arti mund të vritet po nga arti, dhe arti monumental nuk duhet që në asnjë rast të lindë prapë dhe për këtë qëllim vlen ajo që ka ndodhur një herë në të shkuarën me autoritetin e monumentales. Në këtë mënyrë ata janë vlerësues të artit sepse ata në përgjithësi do të dëshironin ta anulonin fare artin. Ata e heqin veten si mjekë kur në fakt kanë si qëllim që ta helmojnë artin. Ata e përsosin gjuhën dhe shijet e tyre vetëm se duan që me anë të gjuhës së sofistikuar të gjejnë justifikim për refuzimin e tyre këmbëngulës nga gjellërat e mira artistike që u ofrohen. Sepse ata nuk duan aspak që të krijohet ndonjë gjë madhështore dhe si mjet për këtë u shërben fraza: "Ja shikoni, madhështorja tashmë ekziston!". Në të vërtetë ata nuk e çajnë kokën për ato gjëra madhështore që ekzistojnë si dhe për ato që krijohen dhe për këtë dëshmon gjithë jeta e tyre. Historia monumentale janë ato rroba maskaradash nën të cilat urrejtja e tyre për personalitetet e larta e të fuqishme të epokës së tyre shitet si kënaqësi e përulje para të mëdhenjve e të fuqishmëve të së shkuarës. Kjo maskaradë u duhet atyre gjithashtu që kuptimin e vërtetë të mënyrës të rishqyrtimit historik ta zëvendësojnë me të kundërtën. A e kuptojnë ata këtë gjë apo jo, nuk dihet por sidoqoftë ata veprojnë në mënyrë të tillë sikur motoja e tyre të ishte: "Le të ngrihen të vdekurit për të varrosur të gjallët".

Secili nga të tre tipat ekzistente të historisë mund të zhvillohet në mënyrë të ligjshme vetëm në një truall të caktuar dhe në një klimë të caktuar se në çdo lloj trualli tjetër ato bastardojnë e bëhen barishte të këqija që mbysin bimët e dobishme. Në qoftë se një njeri që dëshiron të krijojë diçka të lartë e madhështore ka nevojë në përgjithësi për të shkuarën, atëherë ai e zotëron atë me ndihmën e historisë monumentale dhe përkundrazi kush dëshiron të ngelet brenda kufijve të së zakonshmes dhe të shenjtëruar nga gojëdhënat, ai e shikon të shkuarën me sytë e historianit antikuar dhe vetëm ai të cilit ja ndrydh gjoksin meraku për nevojat që ka e tashmja dhe i ka vënë vetes për qëllim që të shkarkojë nga vetja me çdo çmim peshën që e mundon, ai ndjen nevojën e historisë kritike domethënë të historisë që merret me të gjykuarit e me dënime. Shkulja e mbjellja në një vend tjetër e bimëve pa asnjë qëllim shkakton jo pak të këqija. Kritikat pa nevojë që të bëhen, antikuari pa respekt e adhurim për artin, vlerësuesi i madhështoreve pa aftësi për gjërat madhështore janë pikërisht si ato barërat e këqija që janë shkulur nga trualli i tyre e prandaj nuk i duhen kujt.

3.

Kështu pra, në radhë të dytë ju përket atyre që ruajnë dhe respektojnë të shkuarën, atyre që me besnikëri dhe dashuri e drejtojnë shikimin e tyre atje nga ka ardhur, ku janë bërë ata që janë. Me këtë marrëdhënie adhurimi e respekti ata sikur shlyejnë borxhin e falënderimit për vetë faktin e ekzistencës së tyre. Duke ruajtur me kujdes ato që ekzistojnë prej kohësh, ata përpiqen që të paprekura kushtet midis të cilave janë zhvilluar, t'i ruajnë ato për ata që do vijnë më pas dhe në këtë shprehet shërbimi që ata i bëjnë jetës. Në një shpirt të tillë, atmosfera shtëpiake e të parëve merr një kuptim krejt tjetër. Në qoftë se të parët e kanë patur atë atëherë ajo e zotëron një shpirt të tillë. Çdo gjë meskine e kufizuar, e kalbur dhe e vjetruar merr vlerën e saj të veçantë e të pavarur dhe të drejtën që të mos preket si pasojë e asaj që shpirti konservativ dhe i shenjtë i njeriut antikuar sikur shpërngulet në këto objekte dhe zë vend në to si në një fole të rehatshme. Historia e qytetit të lindjes bëhet historia e atij vetë. Muret e qytetit, kullat në portat e qytetit, vendimet e kryesisë së qytetit dhe festat popullore ai i njeh aq mirë dhe janë për të aq të afërta si të ishin ditari i rinisë së tij i zbukuruar me vizatime. Në të gjitha këto ai zbulon vetë veten, forcën e tij, zellin e tij, kënaqësitë e tij, vlerësimet e tij, budallallëqet e tekat e tij. Këtu, thotë ai, nuk jetohej keq sepse edhe tani nuk jetohet keq dhe këtu mund të jetohet jo keq edhe në të ardhmen sepse ne jemi mjaft këmbëngulës dhe me ne nuk është aq e lehtë që të na mposhtësh. Me ndihmën e kësaj "ne", ai ngrihet mbi nivelin e ekzistencës misterioze kalimtare individuale dhe i prezantohet vetë vetes, si gjeni i shtëpisë, fisit dhe qytetit të vet. Bile herë mbas here mbas vargut të gjatë të shekujve të cilët vështirësojnë dhe mjegullojnë të kuptuarit, ai përshëndet shpirtin e popullit të tij si të kishte qenë shpirti i tij. Aftësia për të depërtuar në kuptimin e thellë të ngjarjeve, ta parandjenjë këtë kuptim, aftësia për të ndjekur gjurmët pothuajse të fshira, të diturit instinktiv për të lexuar drejt shkrimet e të shkuarës që mbulojnë njëri-tjetrin, deshifrimi i shpejtë i palimpsestëve e bile i polipsestëve, ja këto janë talentet e virtytet e tij.

I armatosur me këto të fundit ka qëndruar dikur Gëte para përmendores së Ervin fan Shtejnbahut. Në stuhinë e ndjenjave që kishin pushtuar atëherë shpirtin e tij, u shqye perdja e mjegullt historike që e ndante atëherë atë nga ajo epokë. Ai për herë të parë pa përsëri krijimin e frymës gjermane "që u rrit prej shpirtit të fortë dhe të egër gjerman". Një instinkt po i tillë dhe të tilla ndjenja e tërheqje i udhëhoqën italianët e epokës së Rilindjes dhe zgjuan te poetët e tyre gjenitë antike të Italisë në jetën e re drejt "tingëllimit magjik të ri të muzikës së lashtë" si është shprehur Jakob Burkhardi. Por vlerën më të lartë e ka ky instinkt historik antikuar e i shenjtë, atje ku ai ndriçon kushtet modeste të ashpra dhe bile të mjera në të cilat jeton një njeri i veçantë ose një popull, me dritën e ndjenjës së thjeshtë prekëse. Për shembull Niburi e pranon me sinqeritet se ai e ndjen veten për mrekulli midis stepave dhe moçaleve, pranë fshatarëve të lirë që po krijojnë historinë e tyre dhe se nuk vuan aspak nga mungesa e artit".

E me çfarë mund t'i shërbente më mirë historia jetës, se sa me atë që ajo i lidh bile edhe brezat më pak të përkëdhelura nga fati si dhe popujt, me atdheun e tyre, me zakonet e tyre, i bën ata më pak të prirur për të emigruar duke frenuar prirjet për ta kërkuar lumturinë në vende të huaja e duke i bërë ata të luftojnë për ta mbrojtur atdheun nga të huajt. Herë-herë bile të duket se vetëm këmbëngulja dhe mungesa e arsyes munden që si të thuash ta gozhdojnë ndonjë person te ajo shoqëri, te ai ambient, me atë ekzistencë të mbushur me privacione, me ata shkëmbinj shterpë. Por në të vërtetë kjo mungesë arsyetimi është shpëtimtare në pikëpamjen e interesit të shoqërisë dhe këtë e di mirë cilido që i parafytyron qartë pasojat e tmerrshme të dëshirës për të emigruar e sidomos kur kjo dëshirë mbërthen grupe të tëra popujsh e sidomos këtë e kuptojnë ata që e kanë parë nga afër se në ç'gjendje është katandisur ai popull që ka shkelur besnikërinë për të shkuarën e vet dhe është bërë viktimë e kërkimeve kozmopolite dhe i formave të reja. Në kundërshtim me këtë është ndjenja e mirëqenies të asaj pemës që ka lëshuar rrënjë të forta, ajo lumturi që lidhet me mendimin se ekzistenca jote nuk është e rastit dhe arbitrare por është trashëgimi, bile edhe fryt i një të shkuare të caktuar dhe se ajo e gjen në këtë faljen e saj e bile edhe justifikimin e saj. Ja pra se kë preferojnë tani të quajnë ndjenjë të vërtetë historike.

Kuptohet që kjo nuk është ajo gjendje në të cilën njeriu është më tepër i aftë të ripunojë të shkuarën e ta bëjë dije të pastër kështu që edhe këtu mund të vërejmë po atë gjë që kemi vrojtuar dhe në fushën e historisë monumentale që vetë e shkuara në mënyrë të paevitueshme i nënshtrohet shtrembërimeve sa kohë që historia duhet t'i shërbejë jetës dhe sa kohë që ajo i nënshtrohet pushtetit të instinkteve jetësore. Ose le të përdorim një krahasim tjetër: Pema më tepër i ndjen se sa i sheh rrënjët e saj dhe forca e kësaj ndjenje matet nga degët e pemës që janë të dukshme. Kuptohet që shumë shpesh pema gjatë kësaj matjeje gabohet por mund të merren me mend gabimet e pemës kur bëhet fjalë për pyllin ku ajo ndodhet, praninë e të cilit ajo e di dhe e ndjen vetëm sepse ai pyll ngadalëson rritjen e saj ose ndihmon për rritjen e saj, por vetëm kaq. Ndjenja antikuare e një personi të veçantë, të një shoqate qytetare ose të një populli të tërë është e kufizuar nga horizonte shumë të ngushtë. Shumë gjëra ata nuk i vënë re fare kurse ato pak gjëra që hyjnë në sferën e shikimit të tyre, ata i shohin nga shumë afër dhe në mënyrë shumë të izoluar. Ata nuk gjejnë për këtë të fundit një shkallë të përshtatshme dhe prandaj mendojnë se të gjitha janë njëlloj të rëndësishme dhe kështu i japin rëndësi të madhe çdo dukurie të veçantë. Lidhur me faktet e të shkuarës, në këtë rast nuk ekziston asnjë ndryshim për vlerat dhe proporcionet të cilat do të kishin qenë shumë të dobishme për t'i krahasuar këto fakte me njëri-tjetrin por gjithmonë ato masa e proporcione që përcaktojnë marrëdhëniet midis këtyre fakteve me personat e veçantë dhe popujt që e studiojnë të shkuarën nga këndvështrimi antikuar.

Por këtu është afër gjithmonë një rrezik: Në fund të fundit e gjithë e vjetra dhe e shkuara, kur bie në fushëpamjen tonë, shpallet pa një pa dy si e denjë për t'u respektuar kurse të gjitha ato që nuk bien dakord që të përulen para këtyre gjërave të vjetra domethënë çdo gjë e re që shfaqet vihet në dyshim dhe mënjanohet.

Kështu bile edhe grekët u pajtuan me ekzistencën e stilit hierarkik në artin e tyre figurativ krahas me ekzistencën e stilit të lirë e madhështor dhe më vonë jo vetëm u pajtuan me hundët e mprehta dhe buzëqeshjet e akullta por bile shihnin në to një gusto të rafinuar. Kur ndjenjat e popullit bëhen aq vulgare, kur historia i shërben jetës së shkuar në mënyrë të tillë saqë minon jetën që pason dhe sidomos format e saj më të larta, kur ndjenja historike e popullit nuk i ruan po e balsamos jetën, atëherë pema vdes dhe bashkë me të në kundërshtim me rregullat e natyrshme, vdes gradualisht duke filluar nga maja e duke mbaruar te rrënjët të cilat edhe ata në fund të fundit vdesin. Vetë historia antikuare bastardohet kur jeta e gjallë moderne nuk e frymëzon më. Atëherë vdes qëndrimi i shenjtë për historinë dhe ngelet vetëm një zakon shkencor që në mënyrë egoiste e me vetëkënaqësi vërtitet rrotull qendrës së vet. Dhe në këtë rast vështrimeve tona u hapet një pamje e neveritshme e një pasioni të verbër për të mbledhur fakte dhe e grumbullimit pa u lodhur të të gjitha atyre që kanë ekzistuar dikur. Njeriu e rrethon veten me një atmosferë kalbësirash. Për shkak të mënyrës antikuare ai arrin që të zhvlerësojë bile edhe aftësitë më të shquara si dhe kërkesën më fisnike për kureshtjen e pangopur për të renë ose e thënë më qartë të kureshtjes për të vjetrën dhe për të ditur çdo gjë. Por shpesh ajo bie aq poshtë saqë në fund kënaqet me çdo lloj ushqimi duke gëlltitur me kënaqësi bile edhe pluhurin e vogëlimave bibliografike.

Po bile edhe atëherë një bastardim i tillë nuk vërehet kur historia antikuare nuk shkëputet nga trualli i saj, truall në të cilin ajo mundet të rritet për të mirën e jetës por megjithatë rreziku nuk mund të quhet akoma i mënjanuar krejt dhe kjo ndodh kur historia antikuare zhvillohet shumë me vrull dhe me rritjen e saj mbyt zhvillimin e metodave të tjera të studimit të së shkuarës se ajo është e aftë vetëm ta ruajë jetën por jo ta lindë atë e prandaj ajo gjithmonë e zvogëlon rëndësinë e asaj që lind duke mos e patur për vlerësimin e drejtë të saj atë instinkt të ndjeshëm si e ka për shembull historia monumentale. Për këtë arsye ajo e ngadalëson vendosmërinë energjike për të renë, i paralizon forcat e veprimtarëve të cilët me këtë cilësi do i ofendojë gjithmonë disa relikte të shenjta vetë fakti se një gjë tashmë është vjetruar, lind tani kërkesën që ajo gjë të ketë të drejtë të bëhet e pavdekshme sepse po t'i numërojmë të gjitha përuljet e nderimet që kjo gjë e vjetër ka shkaktuar për shkak të zakoneve të vjetra të etërve tanë, po të llogaritim shumën e adhurimeve dhe brezat që e kanë quajtur atë gjë antike të tillë, atëherë do të kishte qenë një guxim i madh ose bile një sakrilegj të kërkojmë që kjo gjë antike të zëvendësohet me ndonjë gjë të re dhe këtë shumë gjigante të përuljeve e nderimeve në shekuj ta flakim si pa gjë të keqe. A nuk është e qartë tani se sa i domosdoshëm është për njeriun që krahas me mënyrat monumentale e antikuare të studimit të së shkuarës, edhe mënyra e tretë, ajo kritike, por edhe në këtë rast vetëm me qëllim për t'i shërbyer jetës. Njeriu duhet të zotërojë dhe nga koha në kohë të përdorë forcën për të thyer dhe shkatërruar të shkuarën në mënyrë që të ketë mundësinë për të jetuar më tutje. Këtë objektiv ai e arrin me atë që e vë të shkuarën para gjyqit të historisë duke ja nënshtruar atë një hetimi të kujdesshëm dhe më në fund jep për të vendimin. Por çdo e shkuar e meriton që të gjykohet se të tilla janë të gjitha punët e njeriut në të cilat gjithmonë janë reflektuar si forca edhe dobësia njerëzore. Këtu gjyqin e bën jo drejtësia dhe vendimin nuk e jep mëshira, por vetëm jeta si një forcë e errët thithëse dhe e pangopur që e kërkon me pasion veten e saj. Vendimet e saj janë gjithmonë të pamëshirshme, gjithmonë të paanshme sepse ato nuk rrjedhin asnjëherë nga burimi i pastër i njohjes. Por edhe sikur vendimet të diktoheshin nga vetë e drejta, në shumicën dërrmuese të rasteve ato nuk do të ishin ndryshe. "Sepse çdo gjë që lind dikur do vdesë, e prandaj do të kishte qenë më mirë që të mos lindte asgjë". Duhet shumë forcë që të jesh në gjendje të jetosh dhe të harrosh në atë masë që të jetosh dhe të jesh i padrejtë dhe kjo është njëlloj. Bile edhe Luteri ka thënë një herë që bota i detyrohet për krijimin e saj faktit që Zoti ishte harraq: Puna është se në qoftë se Zoti do kujtohej për "armën që qëllon në distancë" ai nuk do ta kishte krijuar botën. Por kohë mbas kohe po ajo jetë e cila ka nevojë për harresë, kërkon ndërprerjen e përkohshme të aftësisë për të harruar. Kjo ndodh atëherë kur bëhet e domosdoshme për të hedhur dritë mbi faktin se sa padrejtësira ka në ekzistencën e ndonjë gjëje, për shembull të një privilegji, të ndonjë kaste, të ndonjë dinastie dhe se sa kjo gjë meriton që të asgjësohet. E atëherë e shkuara e saj shqyrtohet me kujdes e me sy kritik dhe i afrohen rrënjëve të saj me thikë në dorë duke shkelur e marrë nëpër këmbë reliktet e saj. Po ky operacion është gjithmonë shumë i rrezikshëm, i rrezikshëm pikërisht për vetë jetën kurse ata njerëz ose epoka të cilët i shërbejnë jetës me këtë mënyrë domethënë duke e nxjerrë të shkuarën para gjyqit dhe duke e shkatërruar atë janë njerëz dhe epoka të rrezikshme dhe i nënshtrohen edhe vetë rreziqeve sepse meqenëse me patjetër duhet të jemi produkte të brezave të mëparshëm, ne në të njëjtën kohë jemi edhe produkte të lajthitjeve, pasioneve dhe gabimeve e bile edhe të krimeve dhe është e pamundur që të shkëputemi plotësisht nga ky varg.

Por edhe në qoftë se ne i dënojmë këto lajthitje dhe e konsiderojmë veten të lirë prej tyre, me këtë veprim ne nuk e mënjanojmë faktin se jemi të lidhur me to nga prejardhja jonë. Në rastin më të favorshëm ne vijmë te konflikti midis cilësive tona të trashëguara e të lindura dhe vetëdijes tonë e ndoshta te lufta midis disiplinës së re e të ashpër dhe edukatës të marrë e të zakoneve të lindura. Ne përpiqemi që të kultivojmë te vetja jonë zakonin e ri, instinktet e reja, një tip të ri që në këtë mënyrë të çrrënjosim tipin e parë.

Kjo i ngjan asaj përpjekjes që të krijojmë për veten tonë a posteriori një të shkuar të tillë nga e cila ne do të dëshironim ta kishim origjinën, përpjekje që është gjithmonë e rrezikshme sepse nuk është aspak e lehtë që të gjesh kufirin e duhur gjatë mohimit të së shkuarës meqenëse tipi i ri në shumicën e rasteve është më i dobët se i pari.

Shumë shpesh puna kufizohet vetëm me të kuptuarin e asaj që është e mirë pa e realizuar atë në praktikë sepse ne nuk e dimë asnjëherë atë që është më e mira meqë nuk jemi në gjendje që të kalojmë nga kjo vetëdije në praktikën e punës. Por kohë mbas kohe fitorja sidoqoftë arrihet kurse për ata që luftojnë, për ata që shfrytëzojnë historinë kritike për qëllimet e jetës ngelet bile edhe një ngushëllim origjinal: Të diturit e asaj që ai tipi i parë gjithashtu ka qenë dikur tip i dytë dhe se çdo tip (natyrë) e dytë që fiton në këtë luftë, bëhet tip (natyrë) e parë.

4.

Të tilla janë shërbimet që mund t'i bëjë jetës historia. Në varësi të qëllimeve që ka, forcave dhe kërkesave të tij, çdo njeri e çdo popull ka nevojë për një farë njohurie mbi të shkuarën, qoftë në formën monumentale e qoftë në atë antikuare apo kritike të historisë, por këtë nevojë e ndjen jo si një grumbull mendimtarësh që kufizohen vetëm me soditjen e jetës e bile as si persona të veçuar të cilët duke qenë të etur për dije mund të kënaqen vetëm me marrjen e njohurive dhe për të cilët zgjerimi i këtyre të fundit është vetëqëllim, por gjithmonë për të njohur jetën e rrjedhimisht gjithmonë nën pushtetin dhe udhëheqjen e lartë të kësaj jete. Që e tillë është marrëdhënia e natyrshme e një epoke të caktuar, e një kulture të caktuar, e një populli të caktuar me historinë, e shkaktuar nga uria, e rregulluar nga shkalla e kërkesave, e mbajtur brenda disa kufijve të caktuar me anë të një force të brendshme plastike dhe që duke ecur më tej, të diturit e të shkuarës është pranuar në çdo kohë si e dëshirueshme vetëm për interesat e të ardhmes dhe të së tashmes dhe jo për të dobësuar modernen, jo për të minuar themelet e të ardhmes, kjo është shumë e thjeshtë si është e thjeshtë vetë e vërteta dhe e qartë që duket edhe për atë që nuk e quan të domosdoshme të kërkojë për këtë gjë prova historike. Dhe tani le të provojmë të hedhim një vështrim të shpejtë në kohën tonë. Ne jemi të trembur dhe jemi gati që t'ia mbathim: Ku është zhdukur e gjithë qartësia e gjithë natyrshmëria dhe pastërtia e asaj marrëdhënie që përmendëm të jetës për historinë? Dhe aq e ndërlikuar, aq e fryrë, aq e lëkundur më duket tani kjo problemë për vështrimin tonë. Mbase për këtë gjë jemi fajtorë ne vrojtuesit? Apo me të vërtetë konstelacioni i jetës dhe i historisë ka ndryshuar për shkak të asaj se midis tyre ka hyrë ndonjë yll i fuqishëm dhe armiqësor? Le ta vërtetojnë të tjerët se shikimi jonë na gabon se ne vetë do tregojmë ato që shohim.

Një yll i tillë, yll i shkëlqyer e madhështor ka dalë me të vërtetë midis jetës dhe historisë, konstelacioni me të vërtetë ka ndryshuar dhe ka ndryshuar për shkak të shkencës, për shkak të kërkesës që historia të bëhet shkencë. Tani jo vetëm jeta mbretëron dhe ja nënshtron vetes dijet e të shkuarës, jo gurët e kufijve janë flakur tej dhe çdo gjë që dikur ka qenë, i bie njeriut mbi kokë. Të gjitha perspektivat sprapsen drejt fillimit të çdo zhvillimi domethënë drejt pafundësisë.

Përpara asnjë brezi nuk ishte shpalosur akoma një pamje kaq e pakufishme si ajo që hap tani para nesh shkenca mbi zhvillimin gjithëpërfshirës, pra historia. Është e vërtetë që ajo për këtë veprim udhëhiqet nga një moto mjaft e guximshme por edhe e rrezikshme që thotë: Le të triumfojë e vërteta qoftë edhe me çmimin e vdekjes së jetës. Tani do përpiqemi të kuptojmë atë proces shpirtëror i cili lind gjatë këtij procesi në shpirtin e njeriut bashkëkohor. Mbi njeriun tamam si nga një burim i pashtershëm derdhen përrenj që s'kanë të sosur të dijeve historike, llojlloj gjërash të huaja e pa lidhje dynden mbi të, kujtesa i hap dyert e saj kanatë pa qenë në gjendje që të nxërë të gjitha, natyra bën çmos që t'i pranojë me dinjitet, t'u bëjë vend dhe t'i nderojë miqtë e huaj por këta të fundit janë në armiqësi me njëri-tjetrin dhe me sa duket ajo duhet t'i nënshtrojë të gjithë në mënyrë që të mos vdesë vetë nga përplasja e tyre. Zakoni për këtë dyndje të parregullt të stuhishme dhe luftarake bëhet gradualisht si natyrë e dytë megjithëse që në fillim fare është e qartë se kjo natyrë e dytë është shumë më e dobët e më pak e qetë dhe në të gjitha pikëpamjet më pak e shëndoshë se natyra e parë. Dhe më në fund njeriu bashkëkohor është i detyruar që të bartë me vete një numër të paimagjinueshëm gurë diturie që nuk honepsen mirë të cilët më vonë sipas rastit, ashtu siç thuhet edhe në përrallë, "trokasin duke u përplasur në stomak". Kjo trokëllimë demaskon cilësinë thelbësore të njeriut modern që është kontradikta e çuditshme midis thelbit të brendshëm të cilit nuk i korrespondon asgjë e jashtme dhe thelbit të jashtëm të cilit nuk i korrespondon asnjë thelb i brendshëm, kontradiktë që nuk e kanë patur e njohur popujt e lashtë. Dijenitë e gëlltitura me tepri jo për të shuar urinë dhe bile mbi kërkesat, pushojnë së vepruari si motiv transformues dhe qëndrojnë të fshehura në thellësitë e një bote të brendshme kaotike të cilën njeriu modern me një krenari pasionante e konsideron si botë "shpirtërore" personale. Në të tilla raste zakonisht thonë: Përmbajtjen e kemi po na mungon forma. Për çdo gjë të gjallë kjo është kontradiktë fare e pavend. Kultura jonë bashkëkohore pikërisht për këtë arsye ka një pamje të diçkaje jo të gjallë dhe atë nuk mund ta kuptosh aspak pa këtë kontradiktë ose e thënë ndryshe ajo në thelb bile nuk mund të quhet aspak si kulturë e vërtetë. Ajo nuk shkon më tej se disa njohuri kulturore si janë mendimi për kulturën, ndjenja e kulturës. Ajo nuk shndërrohet në një kulturë-vendosmëri. Ajo që në të vërtetë vepron si motiv duke u shfaqur në veprimet, shpesh nuk është më shumë se një konvencionalizëm, një imitim i mjerë ose bile një gjest i trashë. Në këtë rast ndjenja e brendshme është në prehje si ai gjarpri i cili mbasi e ka gëlltitur lepurin shtrihet i qetë në diell duke evituar çdo lloj lëvizje përveç atyre më të nevojshmet. Tani procesi i brendshëm bëhet vetëqëllim dhe ai është në të vërtetë "kultura" e vërtetë. Një e tillë kulturë mund të shkaktojë te çdo vrojtues i paanshëm vetëm një dëshirë, dhe pikërisht që ajo të mos vdesë nga të treturit e pavolitshëm të përmbajtjes së vet. Po të imagjinojmë në rolin e këtij vrojtuesi një grek, atëherë ai besoj se do arrinte në përfundimin se për njerëzit e rinj nocioni "i arsimuar" dhe "historikisht i arsimuar" do ndërthureshin aq ngushtë me njëri-tjetrin si të kishin qenë të barabartë dhe do të dalloheshin nga njëri-tjetri vetëm nga numri i fjalëve. Në qoftë se ai më tej do të shtonte akoma se mund të jesh shumë i arsimuar dhe në të njëjtën kohë të mos kesh asnjë lloj arsimi historik, atëherë shumë veta do të mendonin se nuk e kishin dëgjuar mirë dhe me siguri që si përgjigje të këtyre fjalëve vetëm do të tundnin kokën. Një popullsi mjaft e njohur dhe e vogël që ka jo shumë kohë që ekziston (e kam fjalën për grekët) në periudhën e fuqisë më të madhe të tyre, diti që të ruante me këmbëngulje ndjenjën karakteristike për të jo historike. Në qoftë se si rezultat i ndonjë mrekullie, një njeri bashkëkohor do zhvendosej në atë mjedis, ai sipas të gjitha gjasave do i karakterizonte grekët si shumë të "paarsimuar" dhe me këtë në të vërtetë do zbulohej dhe do të tallej e fshehta e mbuluar e arsimit modern sepse ne njerëzit modernë nuk kemi asgjë tonën dhe vetëm për hir të asaj që ne e ngarkojmë dhe e mbingarkojmë veten me epoka të huaja, zakone dhe arte, me dije filozofike, me fera (religione), e dije ne bëhemi diçka të denjë për vëmendjen e të tjerëve dhe pikërisht si enciklopedira ambulante si do të na kishte konsideruar ndoshta greku i lashtë i zhvendosur në epokën tonë. Ndërsa vlera e enciklopedive qëndron vetëm në përmbajtjen e tyre domethënë në ato që janë të shkruara në to, dhe jo në atë që është shtypur në kapak, pra jo nga ambalazhi i jashtëm. Pikërisht kështu edhe thelbi i të gjithë arsimit të sotshëm përqendrohet në përmbajtjen e tij. Në kapakun e tij libralidhësi ka shtypur diçka që tingëllon afërsisht kështu: "Manual për arsimimin e brendshëm për barbarët sipas pamjes së jashtme". Nuk mjafton që kontradikta midis të jashtmes dhe të brendshmes e bën të jashtmen akoma më barbare se do të kishte qenë po të bëhej fjalë për ndonjë popull të pakulturuar që zhvillohet vetëm brenda vetes së tij konform kërkesave të tij vulgare. Sepse me të vërtetë, ç'mjet i ngelet natyrës që të përballojë masën e materialit më të bollshëm? Sigurisht vetëm një: Ta perceptojë këtë material sa të jetë e mundur më lehtë në mënyrë që pastaj po aq shpejt ta largojë atë e të shpëtojë prej tij.

Prej këtej lind zakoni që me gjërat e vërteta të mbash qëndrime jo serioze. Në këtë truall formohet "personaliteti i dobët" e si pasojë ajo që është reale dhe thelbësore të bën një përshtypje të vogël.

Nga pamja e jashtme njerëzit po bëhen gjithmonë e më shumë pasivë e indiferentë e ndërkohë gremina e rrezikshme ndërmjet përmbajtjes e formës vjen gjithmonë duke u zgjeruar deri sa njeriu të bëhet krejt i pandjeshëm ndaj shfaqjeve të barbarisë por me kusht që kujtesa të nxitet vazhdimisht në mënyrë që të mos ndërpritet rryma e dukurive të reja e interesante të cilat do të mund të sistemoheshin me rregull e me pastërti nëpër të ndarat e kësaj kujtese.

Kultura e një populli të caktuar e marrë si e kundërt me barbarinë ka qenë përcaktuar dikur dhe jo pa bazë si unitet i stilit artistik në të gjithë shfaqjet e jetës së këtij populli. Por ky përcaktim nuk duhet të merret në kuptimin se këtu kemi parasysh një kontradiktë midis barbarisë dhe stilit të mrekullueshëm. Ai popull për të cilin pranohet e drejta për një kulturë të caktuar, duhet vetëm që të manifestojë në realitet një unitet të gjallë dhe të mos shpërbëhet e të mos shkërmoqet kaq shëmtuar në anë të jashtme e të brendshme, në përmbajtje e në formë. Ai që përpiqet për zhvillimin e kulturës së një populli ose përpiqet që ta ndihmojë atë, ai duhet të përpiqet drejt këtij uniteti suprem dhe ta ndihmojë atë duke punuar për të spostuar e zëvendësuar arsimin modern me arsimin e vërtetë. Ai duhet të ketë guximin që të shtrojë para vetes në mënyrë të qartë pyetjen se në ç'mënyrë mund të rivendoset shëndeti i popullit i dëmtuar nga historia dhe si mundet populli t'i ripërtërijë prapë instinktet e veta dhe bashkë me ta edhe ndershmërinë e tij. Me këto që thashë unë kam parasysh kryesisht neve gjermanët bashkëkohorë që vuajnë më tepër se çdo popull tjetër nga ajo dobësi që përmendëm e personalitetit dhe nga kontradikta midis përmbajtjes dhe formës. Në sytë tanë, forma është vetëm një kondicion i thjeshtë si ndonjë maskë ose si një shtirje e prandaj ajo edhe po qe se nuk të ngjall urrejtje direkte, sidoqoftë nuk të bën ta duash. Do të kishte qenë më e saktë të thuhesh se neve provojmë një farë frike të pazakontë nga fjala "kondicion" por edhe nga fakti i këtij kushtëzimi. Për shkak të kësaj frike gjermani u largua nga shkolla e francezëve sepse ai donte të bëhej më i natyrshëm e rrjedhimisht më tepër gjerman por mesa duket i kishte bërë llogaritë gabim me këtë "rrjedhimisht". Mbasi u çlirua nga shkolla e "kondicionit" ai shkoi ashtu dhe atje ku i dukej më mirë dhe bëri tani në thelb me ngathtësi dhe si përgjumësh po atë gjë të cilën ai më parë e kishte imituar me kujdes dhe shpesh pa sukses. Kështu jetojmë ne në krahasim me kohërat e para akoma edhe sot e kësaj dite, akoma midis një kondicioni jo korrekt francez siç dëshmon për të e gjithë mënyra jonë e të ecurit, e të qëndruarit në këmbë, e të biseduarit, e të veshurit dhe e të jetuarit.

Duke menduar për t'u kthyer mbrapsh drejt natyrshmërisë, ne në thelb u bëmë si të thuash të parregullt duke u përpjekur që ta mundonim veten sa më pak. Mjafton që të kalosh nëpër rrugët e ndonjë qyteti gjerman që të shikosh se i gjithë kondicioni jonë në krahasim me veçoritë kombëtare të qyteteve të huaja, manifestohet vetëm në anën negative të punës. Çdo gjë është pa ngjyrë, e zvarritur, e kopjuar keq dhe pa kujdes. Secili vepron si e gjykon ai të arsyeshme, por jo sipas një rregulli të menduar mirë, por sipas rregullave të diktuara para së gjithash në nxitim e sipër dhe nga prirja e përgjithshme për të mos u lodhur shumë.

Sheh rroba, modelimi i të cilave nuk do ndonjë lodhje të madhe të trurit dhe që vishen shpejt e shpejt. Me fjalë të tjera modele të huajtura prej të huajve dhe të qepura sipas mënyrës së tyre mundësisht pa kujdes. Ndjenja e formës nga gjermanët mohohet pothuajse me përqeshje sepse gjoja ata kanë reputacionin si popull me përmbajtje të brendshme.

Por kjo përmbajtje e brendshme është e lidhur edhe me një rrezik shumë të madh të njohur: Vetë përmbajtja e cila sipas supozimeve nuk shfaqet në asgjë të jashtme, mundet që sipas rastit të zhduket krejt dhe duhet thënë se mungesa e saj nuk do të dukej fare nga ana e jashtme ashtu si nuk vërehej më parë prania e saj. Por le ta supozojmë se populli gjerman është shumë larg prej këtij rreziku por sidoqoftë të huajt kanë deri në një farë mase të drejtë kur na qortojnë se përmbajtja jonë e brendshme është e dobët dhe e pasistemuar që të shfaqet së jashtmi dhe të derdhet e të hyjë në një formë të caktuar. Prapë se prapë kjo botë e brendshme mund të dallohet nga shkalla e lartë e perceptimit të rafinuar, nga seriozitei, nga sinqeriteti, thellësia, mirësia dhe ndoshta është më e pasur se e popujve të tjerë. Por si tërësi ajo mbetet e dobët sepse të gjitha këto fije të veçanta e të mrekullueshme nuk gërshetohen në një nyje të fuqishme e prandaj veprimi i jashtëm i dukshëm nuk mund të konsiderohet si shfaqje dhe zbulim i një bote të tërë të brendshme por vetëm si një tentativë e dobët ose e parafinuar e një fijeje të veçantë që përpiqet ta heqë veten sikur të ishte një tërësi. Prandaj për gjermanin nuk mund të gjykosh aspak vetëm sipas një veprimi të tij se individualiteti i tij edhe mbas atij veprimi do ngelet krejt i pazbuluar.

Siç dihet për gjermanin mund të gjykosh sipas mendimeve dhe ndjenjave të tij, kurse këto të fundit manifestohen në kohën e sotme në librat e tij. Në qoftë se këto libra nuk do të nxitnin këto kohët e fundit më shumë se kurrë më parë, dyshime, a vazhdon me të vërtetë kjo përmbajtje e brendshme të bëjë fole në tempullin e saj të vogël dhe të paarritshëm se pastaj bëhet i mundur mendimi i tmerrshëm se kjo përmbajtje e brendshme do zhduket një ditë të bukur dhe se do ngelet vetëm aparenca, ajo aparencë mendjemadhe dhe e ngathët dhe e poshtëruar që përbën veçorinë karakteristike të gjermanit. Kjo do të kishte qenë pothuajse po aq e tmerrshme, tamam sikur bota e brendshme të ishte shkëmbyer në tempullin e saj pa u vënë re me një tjetër botë fals të lyer e të ngjyer e të shndërrohej kështu në një aktor komik apo në ndonjë gjë tjetër më të keqe akoma. Kështu për shembull ishte i prirur të mendonte duke u mbështetur në përvojën e tij teatrore-dramatike Grilparceri ky vrojtues i qetë dhe i pranishëm. "Ne thotë ai, ndiejmë me ndihmën e abstragimeve dhe si zor që mund ta kuptojmë se si shprehet ndjesia te bashkëkohësit tanë. Ne e detyrojmë atë që të bëjë kapërcime të cilat ai tani nuk i bën vetë. Shekspiri na ka prishur të gjithë neve shkrimtarëve më të rinj".

Ky është një fakt i vetmuar dhe mbase i përgjithësuar shumë shpejt, por sa e tmerrshme do të kishte qenë po qe se ne do të kishim me të vërtetë të drejtë ta përgjithësonim atë, po qe se faktet e vetmuara të këtij lloji do i binin në sy vëzhguesit shumë shpesh dhe se sa i dëshpëruar do të tingëllonte konkluzioni se ne gjermanët ndiejmë me anën e abstragimeve, ne jemi të gjithë të prishur prej historisë, konkluzion i cili do të mundej të minonte që në rrënjë çdo shpresë për kulturën e ardhshme kombëtare sepse çdo shpresë e tillë është produkt i besimit te mosfalsifikimi i ndjenjës gjermane direkte, i besimit në mosprekjen e paqes së brendshme. E ç'vlerë ka që të shpresojmë e të besojmë akoma kur vetë burimi i besimit dhe i shpresës janë turbulluar, kur natyra jonë e brendshme është mësuar të bëjë kërcime, të hedhë valle dhe të bëjë tualet për t'u zbukuruar, të shfaqet në një formë abstrakte duke bërë hesap e duke humbur gradualisht aftësinë për të gjetur vetveten. Dhe si mundet të durojë gjatë një mendje ę lartë midis popullit i cili nuk është më i bindur në unitetin e botës së tij të brendshme dhe që është ndarë në dy gjysma; në të arsimuar me një botë të brendshme të shtrembëruar dhe në të paarsimuar me botë të brendshme të paarritshme! Si mundet ai të durojë kur uniteti i ndjenjës së popullit ka humbur, kur ai përveç kësaj e di se pikërisht ndjenjat e kësaj pjese të popullit që e quan veten të arsimuar dhe pretendon se ajo përfaqëson frymën kombëtare artistike, janë të falsifikuara dhe të zbukuruara. Edhe sikur në raste të veçanta gjykimi dhe shija e personave të veçantë të jenë bërë më të rafinuara, kjo nuk mundet që ta shpërblejë atë. A nuk është torturuese për të të ndiejë se ai është i detyruar të flasë si për një grumbull të vogël sektantësh dhe se ai nuk nevojitet më në mesin e popullit të tij. Ndoshta për të tani do të kishte qenë më mirë që t'i groposte në tokë thesaret e tij sepse për të ishte e urryer patronazhi krenar i sektit ndërkohë që zemra e tij ishte e mbushur me dashuri për të gjithë. Tashmë instinkti i tij nuk i vjen më në ndihmë popullit dhe nuk bën më dobi që t'i hapësh atij me shpresë të madhe krahët në shenjë mikpritje. E ç'i ngelet më atij të bëjë tani veçse t'i drejtojë forcat e veta dhe të gjithë urrejtjen kundër këtij mallkimi që i lidh duart, kundër pengesave që ngrihen në mënyrë që të vulosë të paktën si gjykatës, atë që për të që është gjallë dhe krijon jetë, përfaqëson shkatërrimin dhe përdhosjen.

Në këtë mënyrë ai është i detyruar që ta shkëmbejë gëzimin hyjnor të krijimit të fatit të tij dhe ta mbarojë ekzistencën e vet si një mendimtar i vetmuar dhe një plak i urtë i mbushur me dije. Kjo është pamja më e rëndë nga të gjitha dhe në çdo vrojtues ajo ngjall ndjenjën e detyrimit të shenjtë se ai do thotë me vete: Këtu është e nevojshme ndihma jote sepse ai unitet i lartë në natyrën dhe në shpirtin e popullit duhet të rivendoset dhe ajo çarje midis të brendshmes dhe të jashtmes duhet të zhduket nën goditjet e çekanit të nevojës. Po çfarë mjetesh duhet të përdorë ai tani? E ç'i ngelet atij përveç të kuptuarit të thellë? Duke shprehur bindjen e tij dhe duke e përhapur atë, duke e mbjellë atë me shumicë e pa kursim, ai shpreson që të rritë një kërkesë të caktuar, dhe kërkesa e fortë do lindë dikur një çështje e punë të fuqishme. Dhe që të mos lindin dyshime për këtë kërkesë, këtë njohje për të cilën sapo fola, unë dëshmoj këtu me forcë se ai unitet tek i cili ne dëshirojmë të arrijmë me pasion më të madh se te bashkimi politik, është uniteti gjerman, uniteti i frymës dhe jetës gjermane i bazuar në mënjanimin e kontradiktës midis formës dhe përmbajtjes, midis botës së brendshme dhe marrëveshjes së kushtëzuar.

5.

Mbingopjen e një epoke të caktuar me histori unë e shoh të vështirë dhe të dëmshme për jetën në pesë drejtime: Nga mbingopja me histori lind kontrasti i përshkruar më lart midis të jashtmes e të brendshmes dhe në këtë mënyrë dobësohet personaliteti. Kjo tepricë krijon për një epokë të caktuar iluzionin se ajo më shumë se të tjerat zotëron virtytin që takohet më rrallë, e kemi fjalën për drejtësinë. Nga kjo tepricë prishen instinktet e popullit, ngadalësohet pjekja si e personaliteteve të veçantë ashtu edhe i të tërës. Mbi truallin e kësaj teprice rritet besimi i dëmshëm te njerëzimi i plakur, besimi në atë se brezi ynë është një brez i vonuar epigonësh. Për shkak po të kësaj teprice një epokë e caktuar përvetëson gjendjen shpirtërore ironike për veten e saj e cila gjendje nga ana e saj sjell mbas vetes gjendjen shpirtërore shumë më të rrezikshme të cinizmit dhe kjo e fundit ndihmon në zhvillimin gjithmonë e më të madh të praktikës egoiste të leverdisë e cila në fund të fundit paralizon e minon forcat jetësore.

Dhe tani le të kthehemi në situatën tonë të parë: Njeriu bashkëkohor vuan nga dobësimi i personalitetit. Romaku i periudhës së perandorisë duke e ditur se në dispozicion të tij është e gjithë bota, pushoi së qeni romak dhe midis dyndjes mbi të të përroit të elementëve të huaj për të, e humbi aftësinë për të qenë vetvetja dhe u bastardua nën ndikimin e karnavalit kozmopolit të feve, zakoneve e arteve. Mesa duket po ky fat e pret edhe njeriun bashkëkohor i cili me ndihmën e artistëve të historisë i krijon vetes një festë të pandërprerë të një ekspozite botërore. Ai është shndërruar në një spektator bredharak që kënaqet me ato që sheh dhe përjeton një gjendje të tillë nga e cila bile edhe luftërat e mëdha dhe revolucionet mund ta nxjerrin nga kjo gjendje vetëm për një çast. Lufta s'ka mbaruar akoma po atë tashmë kanë arritur ta përpunojnë njëqind mijë herë në letër, ajo tashmë na propozohet si mjeti më i ri për të nxitur oreksin e prishur të grykësave të historisë. Dhe duket pothuajse e pamundur që të nxjerrësh një ton të fortë e të plotë bile edhe po t'u biesh e t'i godasësh telat e veglës muzikore me forcë të madhe. Tingulli dobësohet aty për aty dhe në çastin tjetër tingëllon me ëmbëlsi historike dhe prapë shuhet i pafuqishëm. Po të shprehemi me gjuhën e moralit do të thoshim se ju nuk dini të qëndroni në truallin e të lartësuarës, dhe bëmat tuaja janë goditje të papritura e jo gjëmime rrufeje e bubullima. Bile edhe sikur ju të mundeni të kryeni diçka të madhërishme dhe të çuditshme, ajo sidoqoftë pa tinguj e pa këngë do katandiset në asgjë, sepse arti aty për aty ja mbath e ikën sapo ju filloni të montoni tendën mbi heroizmat tuaja. Ai që është i prirur që në një çast të kuptojë të llogarisë dhe të kuptojë atje ku ai, duke qenë thellësisht i tronditur duhet të ishte përpjekur ta mbajë të pakuptueshmen sepse ajo është e lartë, mund të quhet i arsyeshëm por vetëm në kuptimin që Shileri flet për arsyen e të arsyeshmëve. Ai nuk i sheh të gjitha ato që sheh fëmija, ai nuk dëgjon diçka që dëgjon fëmija. Por kjo diçka është pikërisht ajo më e rëndësishmja dhe meqenëse ajo gjë është për të e pakuptueshme, atëherë të kuptuarit e tij del se është akoma më feminor se ai i fëmijës dhe i lidhur më keq pavarësisht nga të gjitha dinakëritë që duken në rrudhat e fytyrës së tij dhe nga arti virtuoz që zbulohen në manipulimet e gishtave të tij duke u përpjekur që të shpjegojë atë gjë të ngatërruar dhe kjo do të thotë që ai e ka asgjësuar dhe e ka humbur instinktin e tij, ai nuk mundet që të veprojë si më parë kur i lëshonte frerët nga duart ta linte veten në dorë të "bishës perëndi" në ato raste kur arsyeja nuk i punon kurse rruga kalon nëpër shkretëtirë. Nga kjo gjë individi bëhet frikacak, i pavendosur dhe nuk guxon më që të mbështetet te vetja. Ai zhytet në vetvete, në botën e tij të brendshme domethënë te grumbulli i çrregullt i dijeve të akumuluara, grumbull i cili nuk e manifeston nga ana e jashtme veten me asnjë lloj veprimi apo shenje, por edhe te shkollimi i cili nuk aplikohet në jetë.

Po të kthejmë vëmendjen drejt të jashtmes atëherë do shohim se mposhtja e instinkteve prej historisë i ka shndërruar njerëzit pothuajse krejt në abstractis dhe në hije.

Askush nuk guxon të nxjerrë në pah personalitetin e tij po secili mban një maskë ose të njeriut të shkolluar ose të një shkencëtari a poeti, ose të një politikani, ndërsa kur ndonjërit i teket që t'i sulmojë këto maska duke qenë plotësisht i bindur se kjo nuk është komedi gazmore por një çështje serioze sepse të gjithë ata nxjerrin në pah seriozitetin e tyre, atëherë sulmuesit papritur i ngelen në dorë vetëm zhele e lecka shumëngjyrëshe. Prandaj nuk duhet të gënjehemi por duhet të thërrasim: "Ose zhvishini zbukurimet tuaja prej karnavalesh ose jini ata që dukeni". Çdo njeri që është serioz në natyrën e vet nuk duhet të bëhet Don Kishot sepse ai ka punë më të mira për të bërë se sa lufta me këto realitete të rreme. Sidoqoftë ai duhet që t'i shohë mirë ata që e rrethojnë dhe kur të shohë njerëz të maskuar ai duhet të thërrasë: "Ndal, kush je ti?" dhe t'ia heqë maskën. Çudi e madhe! Para së gjithash historia duhet t'ju komunikojë njerëzve burrërinë që të jenë të ndershëm, qoftë edhe budallenj të ndershëm dhe e tillë ka qenë gjithmonë ndikimi i saj por tani jo! Ne shikojmë njëkohësisht sundimin e arsimit historik dhe të redingotës universale borgjeze. E ndër të tjera asnjëherë nuk është folur me të tillë pathos për "personalitetin e lirë" siç flitet tani dhe ne jo vetëm që nuk shohim personalitete të lira por bile as personalitete por vetëm njerëz universalë të veshur e të fshehur. Individi është fshehur brenda botës së tij të brendshme dhe nga jashtë kjo as që dallohet fare e bile lejohet që të dyshohet se sa mund të ekzistojnë në përgjithësi shkaqe pa pasoja. Apo ndoshta është i domosdoshëm një brez eunukësh për të ruajtur haremin e madh gjithëhistorik? Dhe për ta sigurisht që objektiviteti i pastër ju shkon shumë. Kjo ngjan me atë që detyra konvergjon në ruajtjen e historisë me qëllim që prej të dalin vetëm "histori" të ndryshme dhe jo ngjarje të vërteta që të parandalojmë mundësinë për personalitetin që me ndihmën e historisë të bëhet "i lirë" domethënë i vërtetë në lidhje me veten e tij, i vërtetë në lidhje me të tjerët dhe kjo jo vetëm me fjalë por me të vërtetë. Vetëm me anë të kësaj vërtetësie zbulohet shëmtia dhe varfëria e brendshme e njeriut bashkëkohor dhe në vend të kondicionit që fshihet me kujdes dhe maskaradës mund të shfaqen si shpëtimtarë të sinqertë arti dhe feja në mënyrë që me forca të bashkuara të krijojnë një të tillë kulturë e cila t'i përgjigjet kërkesave të vërteta të njeriut dhe e cila mos të na mësonte vetëm si puna e arsimit modern të përgjithshëm që të gënjejmë vetveten lidhur me këto kërkesa dhe që në këtë mënyrë të shndërrohemi në gënjeshtra që ecin.

Ja në çfarë pozita jo të natyrshme, artificiale dhe të këqija na duhet të biem në epokën që vuan nga sëmundja e arsimit të përgjithshëm, kësaj shkence të vërtetë e të ndershme, perëndeshës lakuriqe të filozofisë. Në këtë botë të monotonisë së jashtme të detyruar, ajo ngelet vetëm një monolog i mësuar i endacakut të vetmuar, pre e rastit e ndonjë gjahtari, një e fshehtë kabineti, ose një llomotitje e parrezikshme midis pleqve akademikë dhe fëmijëve. Askush nuk e merr guximin që ta aplikojë për veten e tij ligjin e filozofisë, askush nuk vendos që të jetojë si filozof duke zbuluar atë besnikëri të thjeshtë të burrit, besnikëri e cila e detyronte mendimtarin antik që të sillej si një stoik kudo që të ndodhej e çfarëdo që të ishte duke bërë në qoftë se ai një herë ishte betuar që t'i qëndronte besnik filozofisë stoike. Sidoqoftë filozofimi bashkëkohor ka një karakter politik e policor dhe është i dënuar nga qeveritë, kisha, akademitë, shijeve dhe frikës së njerëzve që të lozë një rol që vetëm nga ana e jashtme të duket si shkencë. Ajo kufizohet vetëm me psherëtima të llojit "O, po qe se ..." ose me fjalët "kjo gjë ka ndodhur dikur". Filozofia e humbet kuptimin e saj kur mësohet historia, në qoftë se ajo dëshiron që të jetë diçka më shumë se një dituri e mbyllur brenda njeriut, pa veprim të jashtëm. Në qoftë se njeriu bashkëkohor mund të ishte në përgjithësi burrëror dhe i vendosur, po qe se ai nuk do të ishte bile edhe në antipatitë e tij një krijesë veçanërisht i brendshëm, ai do të hiqte dorë nga një filozofi e tillë. Po tani ai kënaqet me atë që me turp mbulon lakuriqësinë e saj. Po, njeriu mund të mendojë, të shkruajë, të flasë, të mësojë në mënyrë filozofike. Të gjitha këto edhe mund të lejohen por vetëm në fushën e veprimit, në të ashtuquajturën jetë, puna qëndron ndryshe. Aty lejohet vetëm ndonjë gjë e vetme kurse të gjitha të tjerat thjesht ndalohen se kështu ka qejf shkollimi historik.

Po a janë këta me të vërtetë njerëz, e pyet atëherë veten, apo ndoshta janë makina që shkruajnë e flasin? Dikur në një vend Gëte thotë për Shekspirin: "Askush si ai nuk i nënvlerësonte aq shumë zbukurimet materiale. Ai njihte për mrekulli bukuritë e brendshme njerëzore, kurse në atë që përmendëm të gjithë personazhet i ngjajnë njëri-tjetrit. Thonë që ai i ka përshkruar bukur romakët por mua nuk më duket kështu se romakët e tij janë të gjithë anglezë safi por ata janë sigurisht njerëz, njerëz deri në palcë dhe si të tillë atyre mund t'ju shkojë edhe toga romake". Tani unë po shtroj pyetjen se a ka kuptim që t'i përshkruash letrarët tanë të sotshëm, përfaqësuesit e popullit, nëpunësit e politikanët me pamjen e romakëve? Kjo është padyshim e paimagjinueshme sepse ata nuk janë njerëz por vetëm tekste mësimore të mishëruar dhe si të thuash abstraksione konkrete. Edhe po qe se ata kanë karakter dhe origjinalitet, këto tipare janë të fshehura aq thellë sa ato është e pamundur që t'i nxjerrësh jashtë. Edhe në qoftë se ata mund të konsiderohen njerëz, kjo mund të bëhet vetëm për atë që "provon barqet" dhe për çdo njeri tjetër ata janë diçka tjetër pra jo njerëz, jo zota, jo kafshë por produkte të shkollimit historik, vetëm shkollim e arsim, janë figura, forma pa asnjë lloj përmbajtjeje të dukshme dhe për fat të keq janë vetëm forma të këqija bile edhe uniforma. Dhe në këtë kuptim duhet të jetë e kuptueshme dhe të çmohet pozita ime që thotë se historinë mund ta durojnë vetëm personalitetet e forta se të dobëtit ajo i shtyp krejtësisht dhe arsyeja e kësaj është se ajo i huton ndjenjat dhe ndjesitë tona kur ato nuk janë mjaft të forta që të maten me të shkuarën. Ai që nuk guxon më të mbështetet në forat e veta por për përcaktimin e ndjenjës së tij i drejtohet pa dashur historisë duke i kërkuar këshillë: "Si duhet të ndiej unë në këtë rast?", ai nga frika shndërrohet gradualisht në aktor dhe łoz ndonjë rol bile në shumicën e rasteve disa role, e prandaj secilin prej tyre e loz keq. Gradualisht zhduket çdo përkim midis njeriut e fushës së kërkimeve të tij historike. Ne shohim se si djem të rinj mendjemëdhenj u drejtohen romakëve si t'i kishin patur shokë, ata gërmojnë në mbeturinat e poetëve grekë sikur këto corpora janë ruajtur vetëm për operacionet e tyre kirurgjike dhe do të kishin qenë vilia të ngjashme me corporat e tyre letrare. Në qoftë se do supozojmë se dikush po merret me studimin e veprave të Demokritit, atëherë mua më lind gjithmonë dëshira që të pyes: Pse pikërisht të Demokritit? Pse jo të Heraklititit? Apo të Filonit? Apo të Bekonit? Apo të Dekartit? Dhe kështu mund të pyes edhe më tutje. Dhe më tej: Pse pikërisht me filozofë? Pse nuk studion poetë apo oratorë? Dhe pse në përgjithësi e përqendron vëmendjen te grekët, pse jo te anglezët apo te turqit? Mos vallë e shkuara nuk është mjaft e gjerë që të mos gjendet në të edhe për juve diçka që zgjedhja juaj të mos ishte aq e rastit dhe qesharake? Por siç e kemi thënë ky brez është brezi i eunukëve sepse për eunukët të gjitha gratë janë njëlloj, se për ta gruaja është gjithmonë e paarritshme dhe sepse nuk ka fare rëndësi se me ç'gjë merreni ju, vetëm që historia të mund të ruajë "objektivitetin" e saj të mrekullueshëm, pikërisht për shkak të përpjekjeve të atyre të cilët nuk do të munden kurrë të bëjnë histori. Dhe meqenëse juve nuk do ju tërheqë asnjëherë ajo gjë që është përjetësisht femërore, ju atë e ulni deri në nivelin tuaj dhe duke qenë vetë qenie e gjinisë asnjanëse, por që ndokush të mos mendojë se unë e krahasoj seriozisht historinë me atë që është përjetësisht femërore, e quaj të nevojshme që të theksoj se unë e shoh historinë më tepër si diçka përjetësisht mashkullore. Ndërsa ata që janë të ngopur fund e krye me "shkollimin historik", ata janë shumë indiferentë nëse duhet që historia të shihet si përcaktimi i parë apo si i dyti. Sepse edhe ata vetë nuk janë as gra e as burra e bile nuk janë as communia por gjithmonë vetëm gjini asnjanëse ose po të shprehemi me gjuhën e "të shkolluarve", janë vetëm përjetësisht objektivë. Dhe meqë personalitetet janë ajrosur me anë të mënyrës së treguar më sipër e kanë arritur deri te pasubjektivizmi i plotë, ose si thonë deri në objektivitet, atëherë s'ka asgjë tjetër që mund të veprojë mbi ta. Le të ndodhë sa të dojë ndonjë gjë e dobishme në lëmin e praktikës, poezisë ose muzikës po ky bartës i tredhur i arsimit aty për aty, pa i kushtuar aspak vëmendje çështjes fillon të interesohet vetëm për historinë e autorit dhe në qoftë se ky i fundit ka arritur që të krijojë edhe më parë diçka, atëherë kritiku përpiqet që menjëherë të sqarojë si atë rast të parë krijimi ashtu edhe rrugën e ardhshme të zhvillimit të tij dhe aty për aty autori i veprës krahasohet me autorë të tjerë, zbërthehet fije-fije lidhur me zgjedhjen e materialit dhe mënyrës së interpretimit të atij materiali, zbërthehet pjesë-pjesë të cilat s'ka zot që t'i montojë prapë ashtu siç kanë qenë dhe në përgjithësi autori udhëzohet se si duhet të veprojë në të ardhmen. Sado vepra të mrekullueshme që të bëhen, gjithmonë do të dalë një turmë njerëzish historikisht neutralë që janë të gatshëm ta shqyrtojnë autorin. Dhe aty për aty jehona jep përgjigjen e saj por gjithmonë si "kritikë" megjithëse një minutë më parë ai kritik nuk e kishte parë as në ëndërr atë që kishte ndodhur. Por në këto raste ne nuk shohim asgjëkundi rezultate praktike por vetëm "kritikë" por edhe vetë kjo kritikë nuk ka asnjë rezultat praktik vetëm se lind prapë një kritikë të re. Ndërkohë është bërë zakon që të shihet ky bollëk kritike si sukses, kurse numri i parëndësishëm ose mungesën e saj si mossukses. Por në thelb, bile kur e kemi një "sukses" të tillë, çdo gjë ngelet si më parë, d.m.th për një farë kohe llomotisin për diçka të re e pastaj për një tjetër gjë të re, por në të njëjtën kohë vazhdojnë të bëjnë po atë gjë që bënin më parë. Arsimimi historik i kritikëve tanë as që lejon që të kemi ndonjë rezultat praktik në kuptimin e vërtetë të kësaj fjale dhe pikërisht në kuptimin e ndikimit të vërtetë në jetën dhe veprimtarinë e njerëzve. Tamam në vendin më të dukshëm të atij shkrimi, ata vendosin në çast letrën e tyre thithëse dhe vizatimin më të bukur ata e njollosin me penelata të zeza të furçës së tyre, njollat të cilat duan të na i shesin për korrigjime dhe ja arrijnë qëllimit. Por pena e tyre kritike nuk ndalet asnjëherë sepse ata nuk kanë më asnjë pushtet mbi të, më mirë duhet të themi se është ajo që i sundon ata e jo ata atë. Dhe tamam në këtë derdhje të papërmbajtur të kritikave të tyre, duke mos qenë të aftë që ta zotërojnë veten, në atë që romakët e quanin impotentia, del në pah dobësia e personaliteteve bashkëkohore.

6.

Por le ta lemë mënjanë këtë dobësi dhe t'i drejtohemi më mirë njërës prej aftësive të shumëdëgjuara të njeriut bashkëkohor me pyetjen që është në të vërtetë pak delikate: A i jep atij ky objektivitet historik i famshëm, të drejtën për t'u quajtur i fortë dhe e thënë më saktë, i drejtë dhe i drejtë në një shkallë më të lartë se sa njerëzit e epokave të tjera? A është e vërtetë vallë që ky objektivitet ka si burim kërkesën e rritur për drejtësi dhe prirjen drejt saj? Apo ajo duke qenë veprim i shkaqeve krejt të tjera, vetëm nga ana e jashtme të krijon përshtypjen e gjoja një drejtësie shërben si shkak i vërtetë i këtij veprimi?

A mos vallë ajo krijon një paragjykim të dëmshëm për supremacinë e njeriut bashkëkohor, të dëmshëm se ky paragjykim është si shumë lajkatar për të?

Sokrati e quante si sëmundje që i afrohej çmendurisë, bindjen e njeriut se ai ka një virtyt të cilin në realitet nuk e ka. Dhe vërtetë një iluzion i tillë është më i rrezikshëm se lajthitja e kundërt kur njeriu i atribuon vetes të meta apo vese të paqena. Por në këtë lajthitjen e fundit njeriu nuk e ka humbur akoma mundësinë që të bëhet më i mirë ndërsa iluzioni që përmendëm më lart e bën njeriun ose një epokë të caktuar çdo ditë e më të keq domethënë në rastin e dhënë më të padrejtë.

E vërteta është se askush nuk ka më shumë të drejta për respektin tonë se ai që do dhe mund të jetë i drejtë sepse brenda të qenit i drejtë qëndrojnë bashkë e fshihen virtytet më të larta e më të rralla si ai deti që pranon dhe gëlltit në thellësitë e tij të paeksploruara lumenjtë që derdhen në të nga të gjitha anët.

Dora e të drejtit që ka marrë plotfuqi që të drejtojë gjyqin, kur vjen koha që të mbajë peshoren e drejtësisë nuk dridhet më. Pa pikë mëshire për veten e tij, ai vendos në pjatat e peshores njëra mbas tjetrës gurët e peshës, shikimi i tij nuk errësohet kur pjata e peshores ngrihet e ulet kurse zëri i tij nuk është as shumë i rreptë e as shumë i butë kur shpall vendimin. Në qoftë se ai do të kishte qenë vetëm një demon i ftohtë i dijes atëherë ai do të përhapte rreth e rrotull tij një atmosferë të akullt të një madhështie të tmerrshme mbinjerëzore, të cilës ne duhet t'i trembeshim e jo ta nderonim atë. Por që ai, duke ngelur njeri përpiqet që nga dyshimi sipërfaqësor të lartësohet deri te siguria e rreptë, nga durimi i butë te imperativi "ti duhet", nga virtyti i rrallë i shpirtbutësisë te virtyti shumë i rrallë i drejtësisë, kur ai tani i ngjan një demoni duke qenë që në fillim fare asgjë tjetër veçse një njeri i dobët dhe para së gjithash ai në çdo moment të veçantë duhet të shlyejë në veten e tij humanizmin dhe të vuajë tragjikisht nga prirja drejt virtytit të pamundur, të gjitha këto e ngrenë atë në një lartësi të vetmuar si një ekzemplar të racës njerëzore të denjë për ta respektuar, sepse të vërtetën kërkon e dëshiron ai, por jo si një njohje të ftohtë të njohjes së ngushtë e të kufizuar, por si një gjykatës rregullues e ndëshkues. Ai priret nga e vërteta jo si drejt një gjëje egoiste për ta zotëruar por si një e drejtë e shenjtë për të kapërcyer të gjitha kufijtë e zotërimeve egoiste, me një fjalë drejt të vërtetës universale dhe jo aspak si me një gjah të kapur nga një gjahtar. Vetëm kur një njeri i drejtë ka vendosmërinë e padiskutueshme që të sillet si njeri i drejtë, atëherë mund të shohësh diçka madhështore në atë prirje të pakuptimtë e gjithmonë të lëvduar pa asnjë kuptim drejt të vërtetës. Në një kohë kur për një vështrim më pak të mprehtë me këtë prirje drejt të vërtetës që i ka rrënjët e saj te drejtësia, zakonisht shkrihen e mpleksen një sërë instinktesh nga më të ndryshmet siç janë kureshtja, ikja nga mërzia, zilia, krenaria, pasioni për të luajtur bixhoz, instinkte të cilat nuk kanë asgjë të përbashkët me të vërtetën. Prandaj megjithëse bota duket e mbushur plot me njerëz të cilët i "shërbejnë të vërtetës", virtyti i drejtësisë takohet shumë rrallë, akoma më rrallë pranohet dhe pothuajse gjithmonë ngjall një urrejtje për vdekje për veten, në një kohë kur turma e gjoja virtyteve ka marshuar është gjithmonë e rrethuar nga nderime e shkëlqime. Pak janë ata që i shërbejnë të vërtetës realisht sepse vetëm pak janë ata që zotërojnë një vullnet të pastër për të qenë të drejtë dhe nga numri i këtyre të fundit vetë fare pak janë mjaft të fortë që të jenë të drejtë me të vërtetë. Nuk është aspak e mjaftueshme që të kesh vetëm vullnet për të vërtetën dhe vuajtjet më të tmerrshme u bien në pjesë atyre njerëzve që kanë prirje drejt drejtësisë por që nuk kanë forcë të mjaftueshme arsyetimi e prandaj interesat e mirëqenies së përgjithshme kërkojnë para së gjithash një mbjellje sa më të madhe të aftësisë për të gjykuar e cila do të na lejonte neve që ta dallonim fanatikun prej gjykatësit dhe pasionin e verbër për të drejtuar gjyqin nga bindja e vetëdijshme se ke të drejtë të gjykosh. Po ku ta gjejmë mjetin për të kultivuar këtë aftësi gjykimi? E prandaj njerëzit kur u flasim për të vërtetën e për drejtësinë janë të destinuar që gjithmonë të provojnë mungesën e besimit dhe nuk e kuptojnë nëse me ta po flet ndonjë fanatik apo gjykatës.

Duke patur parasysh këtë, ata duhet t'i falim në qoftë se ata "shërbëtorë të së vërtetës" të cilët nuk kanë as vullnet e as aftësi që të gjykojnë dhe vetëm kufizohen me detyrën për të gjetur "të pastrën e të rëndësishmen" njohje ose po ta themi më saktë, të vërtetën që s'të çon asgjëkundi. Ekziston një masë e të vërtetave të parëndësishme, ekzistojnë probleme që për t'i zgjidhur mirë e drejt nuk ka nevojë për asnjë sforcim e jo më për t'u sakrifikuar për to. Në këtë fushë të padëmshme të indiferencës njeriu arrin ndonjëherë të bëhet demon i ftohtë i njohjes por sidoqoftë edhe atëherë, sidomos në epokat veçanërisht të lumtura, kur armata të tëra shkencëtarësh dhe hulumtuesish shndërrohen në demonë të tillë, nuk përjashtohet për fat të keq mundësia që kjo epokë do vuajë nga mungesa e një drejtësie të rreptë e të lartë dhe e thënë më shkurt, nga mungesa e palcës fisnike të të ashtuquajturit instinkt i të vërtetës.

Dhe tani le ta zëmë se kemi përpara vetes një virtuoz historik bashkëkohor. A mund të konsiderohet ai si njeriu më i drejtë i kohës së tij? Është krejt e saktë që ai ka përpunuar brenda vetes një të tillë nxitje të hollë të ndjesive saqë asgjë njerëzore nuk ngel e huaj për të. Në tingujt e lirës së tij, epokat më të ndryshme dhe personalitetet gjejnë menjëherë jehonë. Ai bëhet jehonë pasive e cila me tingujt e saj ndikon edhe ajo mbi të tjera përgjigje pasive derisa më në fund e gjithë atmosfera e epokës së dhënë të mbushet me të tillë tinguj të afërt nga fryma e tyre që gërshetohen midis tyre. Por mua më duket që gjatë këtij procesi ne dëgjojmë vetëm tonet origjinale të çdo epoke historike. Fuqia e origjinalitetit nuk gjejnë shprehje në këtë tingëllimë transparente e qiellore të telave muzikorë. Në qoftë se toni bazë shkaktoi te ne në shumicën e herëve mendimin për punët, nevojat, tmerret, jehona që thamë na qetëson dhe na shndërron në sabiratë të përkëdhelur. Është tamam sikur dikush e ka përpunuar një simfoni heroike për dy fakte dhe e ka përshtatur atë për shijet e atyre që pinë opium të zhytur në ëndërrimet e tyre. Që këtej ne mund të vërejmë se sa të aftë janë këta virtuozë të realizojnë kërkesat e larta të njeriut bashkëkohor, që janë kërkesa për një të vërtetë më të lartë e më të pastër, për drejtësi sepse kjo e fundit nuk i njeh mënyrat e buta dhe për të janë të huaja shqetësimet e buta e të ëmbla. Ajo është e egër dhe e tmerrshme. Dhe sa poshtë qëndrojnë në shkallën e virtyteve në krahasim me të shpirtmadhësia e cila mund të konsiderohet si përparësi vetëm e disave, historianë që ndeshen shumë rrallë. Por shumica ja arrijnë që të ngrihen deri te durimi, deri te pranimi i asaj që nuk mund të kundërshtohet, deri te zbukurimi me masë dhe me sens të mirë. Për këtë ata nisen nga supozimi plotësisht i bazuar se kur e shkuara parashtrohet pa tone të ashpra në zë dhe pa urrejtje, atëherë për një lexues pa përvojë kjo mund të shitet si virtyt i drejtësisë, por për të bërë gjyq mundet vetëm një forcë superiore, dobësia duhet të jetë e durueshme po qe se ajo nuk do të simulojë forcën dhe ta shndërrojë komedinë në gjyq të bërë nga drejtësia. Por duhet të themi se ngelet edhe një varietet i tmerrshëm historianësh që kanë karakter punëtor, të rreptë e të ndershëm, por janë të cekët. Këtu kemi të bëjmë si me vendosmërinë e fortë për të qenë të drejtë, ashtu edhe me pathosin që të gjykon. Por të gjitha vendimet janë të drejtuara sipas atij shkaku sipas të cilit janë të drejtuara vendimet e kolegjeve të zakonshme të jurive. Në këtë mënyrë se sa pak të ngjarë ka që të hasim shpesh talente historike. Këtu nuk do përmendim egoistët e maskuar dhe njerëzit e partive të cilët përpiqen që me një pamje të jashtme objektive të maskojnë lojën dashakeqe. Po kështu do anashkalojmë në heshtje ata njerëz mendjelehtë të cilët e shkruajnë historinë me bindjen naive se të gjitha pikëpamjet e pranuara masivisht të epokës së tyre janë të drejta dhe se të përshkruash ngjarjet nga këndvështrimi i epokës së dhënë do të thotë që në përgjithësi të jesh i drejtë. Ky është ai besim me të cilin jeton çdo fe dhe meqë këtu nuk bëhet fjalë për fetë nuk ja vlen që të zgjerohemi më shumë me fjalë të tepërta. Këta historianë naivë me "objektivitet" kuptojnë vlerësimin e pikëpamjeve dhe të heroizmave të së shkuarës duke u bazuar në gjykimet e çastit dhe në to i shohin ata ligjet e të gjitha të vërtetave. Puna e tyre është përshtatja e të shkuarës me trivialitetin bashkëkohor. Përkundrazi ata quajnë "subjektive" çdo përshkrim historik i cili nuk i konsideron këto pikëpamje të qëndrueshme.

Po vallë a nuk përzihet një pjesë e iluzionit bile edhe në kuptimin më të lartë të fjalës "objektivitet?" Se me këtë fjalë kuptojmë një të tillë gjendje shpirtërore të historianit në të cilën ai e sheh një ngjarje të caktuar me të.gjitha motivet e pasojat, me një pastërti të tillë saqë ajo nuk ndikon aspak në personalitetin e tij. Me këtë kanë parasysh atë fenomen estetik, atë liri prej interesit vetjak si ai që demonstron piktori i ri i cili vrojton në një panoramë me stuhi, figurat e tij të brendshme dhe që harron ndërkohë personalitetin e tij. Po mbi këtë bazë historianit i bëhen kërkesa të vrojtimit artistik që të zhytet plotësisht në ngjarje por sidoqoftë do të kishte qenë paragjykim që të supozojmë se figura që marrin gjërat në shpirtin e njeriut e kalon thelbin empirik të gjërave. Sepse nuk mundemi ne të mendojmë se në momente të tilla, gjërat sikur vulosen vetvetiu, kopjohen, fotografohen nga shpirti në një gjendje thjesht pasive.

Sigurisht që kjo do të kishte qenë mitologji mjaft e pagoditur. Përveç kësaj këtu do të përjashtohesh nga vëmendja se pikërisht ky moment është më energjiku i punës më themelore në shpirtin e piktorit, momenti i tensionimit më të lartë të aftësisë së tij krijuese, si rezultat i të cilit mund të dalë një figurë vetëm e vërtetë artistike por jo historike.

Ta mendosh objektivisht historinë do të thotë që të bësh një punë të përqendruar dramaturgu dhe pikërisht që t'i mendosh të gjitha në një lidhje të caktuar, t'i mpleksësh të veçantat në një të tërë duke u nisur gjithmonë nga supozimi se në të gjitha gjërat duhet të futim një farë uniteti të planit edhe kur ky bile nuk ka ekzistuar në to. Kështu që njeriu sikur e mbulon të shkuarën me një rrjetë dhe ja nënshtron atë vetes se kështu shprehet instinkti i tij artistik por jo instinkti i tij i të vërtetës e i të drejtës.

Objektiviteti dhe drejtësia nuk kanë midis tyre asgjë të përbashkët. Është krejt e kuptueshme një i tillë përshkrim historik që nuk përmban në vetvete asnjë gram të vërtete të zakonshme empirike dhe i cili në të njëjtën kohë mundet që plot të drejtë të pretendojë se është objektiv, ndërsa Grilparcer ka bile burrërinë që të deklarojë kështu: "E ç'është historia në mos qoftë mënyra me të cilën vetëdija njerëzore percepton një ngjarje që nuk e kupton dot duke bashkuar në një të vetme atë që Zoti e merr vesh nëse ka ndonjë lidhje, a e zëvendëson të pakuptueshme me ndonjë gjë të kuptueshme, i lidh nocionet e veta për pamjen e jashtme me ndonjë tërësi e cila njeh vetëm kuptimin e brendshëm dhe e supozon ekzistencën e rastit atje ku veprojnë mijëra shkaqe të vogla? Çdo njeri i bindet njëkohësisht edhe domosdoshmërisë së tij individuale, kështu që miliona drejtime shkojnë paralelisht me njëra-tjetrën në formën e vijave të drejta ose të lakuara, kryqëzohen reciprokisht, shpejtojnë ose ngadalësojnë njëra-tjetrën, priren përpara apo mbrapa dhe për këtë shkak marrin njëri për tjetrin kuptimin e rëndësinë e rastit duke e bërë në këtë mënyrë të pamundur vërtetimin e ekzistencës së domosdoshmërisë gjithëdepërtuese e gjithëpërfshirëse të ngjarjeve edhe po nuk mbajtëm parasysh ndikimin e fenomeneve të natyrës". Por pikërisht një domosdoshmëri e tillë duhet të sqarohet në rezultatin përfundimtar të shqyrtimit përfundimtar të "objektivitetit" të gjërave. Ky është një supozim, i cili i nxjerrë në pah nga historiani si dogmë mund të marrë vetëm formën më kurioze. Të themi të drejtën Shileri nuk ngatërrohet aspak lidhur me karakterin e pastër objektiv të këtij supozimi kur thoshte për historianët: "Njëra dukuri mbas tjetrës fillojnë të rrëshqasin nga pushteti i rastësisë së verbër dhe i lirisë së çrregullt dhe të inkuadrohen si hallka përkatëse në harmoninë e të tërës që njihet, e cila në të vërtetë ekziston vetëm në "imagjinatën e tij". Po ç'mund të themi për thënien që pason të një virtuozi të famshëm të historisë që në të vërtetë qëndron mu në kufirin që ndan tautologjinë nga gjërat e pakuptimta: "Nuk ka asnjë dyshim se e gjithë veprimtaria njerëzore i nënshtrohet lëvizjes së padukshme të gjërave që shpesh na rrëshqet nga vëmendja por që është e fuqishme dhe e pandalshme". Në një thënie të tillë nuk ndihet aq ndonjë urtësi misterioze se sa një mendim i papërfunduar si ajo e kopshtarit të Gëtes: "Natyrën mund ta nxitësh por nuk është e mundur ta detyrosh", ose në tabelën e një dyqani panairi për të cilën na tregon Suifti: "Këtu ju tregojnë elefantin më të madh në botë përveç atij vetë" sepse me të vërtetë, ç'kontradiktë mund të ekzistojë midis veprimtarisë së njerëzve dhe ecjes së gjërave? Dhe në përgjithësi, a nuk është e çuditshme që historianët tamam si ai thënien e të cilit e cituam më lart, nuk mund të jenë këshilla të mira se ato flasin për tema të përgjithshme dhe mundohen që ta maskojnë dobësinë e tyre me lloj-lloj paqartësirash. Në shkencat e tjera situatat e përgjithshme janë gjëja më e rëndësishme meqenëse ato përmbajnë në vetvete ligje. Në qoftë se të tilla situata si ajo që përshkruam më lart duhet të konsiderohen ligje këtë gjë mund ta kundërshtojmë duke thënë se atëherë puna e gjurmuesit të historisë ka shkuar dëm sepse ato gjëra që thuhen për situata të tilla duke përjashtuar mbetjen e errët që nuk mund të zbërthehet për të cilën kemi folur, është e vërtetë e bile triviale dhe kjo i bie në sy çdo njeriu sado përvojë të pakët që të ketë. Por t'i shqetësosh për këtë gjë popuj të tërë dhe të harxhosh për to vite punë të mundimshme, a nuk është njësoj me atë që ndodh ndonjëherë me ngarkesën në shkencat natyrore për të bërë një mori eksperimentesh në një kohë që ligji që kërkojmë mund të nxirrej duke u bazuar në rezultatet e eksperimenteve që tashmë janë bërë. Dhe kjo tepricë e pakuptimtë në eksperimentim përbën sipas Celnerit (astrofizik) anën e dobët të njohjes së natyrës në kohën tonë. Në qoftë se vlera e dramës do të kishte qenë e përqendruar vetëm në idenë kryesore që bëhet e qartë në fund të saj, atëherë drama do të na ishte dukur si rruga më e gjatë, gjithë dredha dhe e rëndë drejt qëllimit. E prandaj unë shpresoj se historia ka të drejtë që ta shohë rëndësinë e saj jo në idetë e përgjithshme që na serviren si lule e fruta, por se vlera e saj qëndron, në atë që duke marrë një temë të njohur, një melodi të rëndomtë, t'i japë asaj një formë të mençur, ta lartësojë atë deri në shkallën e një simboli gjithëpërfshirës e në këtë mënyrë të bëjë që të ndiejmë praninë në atë temë fillestare të një bote të tërë mendimesh të thella, fuqie e bukurie.

Po për këtë janë para së gjithash të domosdoshme aftësi të mëdha artistike, një fluturim krijues i mendimit, një zhytje dashurore në të dhënat empirike, përpunimi poetik i tipave, për këtë qëllim nevojitet sidoqoftë një objektivitet por ky si një veti pozitive. Por sa shpesh ndodh që objektiviteti është një frazë e zakonshme! Vendin e vështrimit artistik që shkëlqen nga brenda dhe vendin e qetësisë të errët e të palëvizshme, e zë qetësia e afektuar tamam ashtu si mungesën e pathosit dhe e forcës morale na e shesin e servirin si ftohtësi të mprehtë të analizës. Kurse në raste të veçanta banaliteti i mendimit dhe e ashtuquajtura urtësi që në vështrimin e parë duket si diçka e qetë dhe e thënë me gjakftohtësi vetëm për shkak të mërzisë që mbretëron rreth e qark, bile marrin guximin që ta heqin veten si gjendje të krijimtarisë artistike gjatë të cilës subjekti hesht e nuk dallohet fare. E atëherë vihen në veprim të gjitha ato që në përgjithësi nuk e emocionojnë lexuesin dhe të gjitha këto thuhen e shprehen me fjalë të thata. Bile në këtë prirje shkojnë aq larg saqë si përshkrues i momentit të caktuar të së shkuarës konsiderohet ai të cilin ai moment nuk e emocionon fare. E tillë është shpesh marrëdhënia reciproke e filologëve dhe e grekëve të lashtë se në të vërtetë ata janë indiferentë ndaj njëri-tjetrit dhe këtë duan ta quajnë "objektivitet"!

Por sidomos janë revoltuese vënia në dukje me solemnitet dhe me qëllim paanshmëria dhe studimet e kërkimet e pështira pikërisht atje ku bëhet fjalë për përshkrimin e momenteve më madhështore e më të rralla të historisë. Kjo zakonisht ndodh në ato raste kur indiferenca e historianit që përpiqet të duket objektiv kushtëzohet nga sqima e tij dhe në përgjithësi kur vlerësojmë të tillë autorë duhet të nisemi nga parimi se çdo njeri është aq sqimatar sa mendje ka. Tregohuni të paktën të ndershëm dhe mos u mundoni që të merrni pamjen e një fuqie artistike e cila me të vërtetë mund të quhet objektive, mos u përpiqni të dukeni si të drejtë po qe se nuk jeni lindur për titullin me përgjegjësi të drejtit. Të duket sikur detyra e çdo epoke është që të jetë e drejtë në lidhje me çdo gjë që ka ndodhur ndonjëherë. Në të vërtetë asnjë epokë dhe asnjë brez nuk kanë të drejtë që ta quajnë veten gjyqtar të të gjithë epokave të shkuara dhe të brezave se ky mision kaq i vështirë u takon vetëm personaliteteve të veçanta dhe duhet të themi që këta persona janë shumë të rrallë. E kush ju detyron juve që të bëheni gjyqtarë? Dhe më tej, pyeteni veten mirë e me kujdes a mundeni të jeni të drejtë edhe po qe se e dëshironi një rol të tillë! Me cilësinë e gjyqtarëve ju duhet të qëndroni më lart se ai që gjykoni përndryshe ejani më vonë në arenën historike. Mysafirët që vijnë të fundit në një drekë, duhet që më te drejtë të zënë vendet e fundit. Kurse ju doni që të zini vendet e para! Epo atëherë të paktën përpiquni që të bëni diçka të bukur e të lartë e ndoshta atëherë do u lëshojnë vendet e mira megjithëse keni ardhur të fundit.

Për shpjegimin e të shkuarës ne duhet të nisemi nga ajo që përbën forcën më të lartë të cilësive tuaja fisnike, ju do të mundeni të gjeni në të shkuarën atë që është e denjë për t'u mësuar dhe për të ruajtur atë që është në të madhështore.

E barabarta njihet e dallohet vetëm nga të barabartët përndryshe do e ulni gjithmonë të shkuarën deri te niveli juaj. Mos i besoni një vepre historike po qe se ajo nuk është produkt i mendjeve të rralla e të ndritura. Ju do të mundeni gjithmonë që të dalloni se i çfarë cilësie është mendja e historianit nga ato raste kur ai është i detyruar që të shprehë ndonjë konsideratë të përgjithshme ose të përsëritë edhe një herë gjëra që dihen mirë. Historiani i vërtetë duhet të ketë aftësinë që ta farkëtojë prapë një gjë që njihet botërisht në diçka të padëgjuar dhe të shpallë situatën e përgjithshme në një formë të thjeshtë e të thellë saqë në këtë përcaktim thjeshtësia nuk dallohet për shkak të thellësisë dhe thellësia për shkak të thjeshtësisë.

Askush nuk mund të jetë njëkohësisht historian i madh, natyrë artistike dhe mendjengushtë, por që këtej nuk rrjedh se mund të sillemi me indiferencë me ata punonjës të cilët na sigurojnë e na afrojnë materialin e bëjnë atë stivë dhe e seleksionojnë atë, vetëm se ata nuk mund të bëhen kurrë historianë të mëdhenj. Kuptohet që ata nuk mund t'i përziejmë me këta të fundit por duhet t'i shohim si bashkëpunëtorë të domosdoshëm në shërbim të mjeshtërve afërsisht në atë kuptim në të cilin francezët, me një naivitet më të madh se është e mundur kjo te gjermanët, flasin zakonisht për historianët e zotit Tjer. Këta punonjës ndoshta do bëhen gradualisht shkencëtarë të mëdhenj por sidoqoftë asnjëherë nuk mund të bëhen mjeshtër të profesionit. Erudicioni i madh shkencor dhe mungesa e mendjes origjinale janë cilësi që bashkëjetojnë lehtë me njëra-tjetrën në të njëjtën kohë.

Kështu pra, historia shkruhet vetëm nga mendjet e sprovuara dhe të shquara. Ai që nuk i ka përjetuar disa gjëra më gjerë dhe më thellë se të tjerët, ai nuk është në gjendje që të shpjegojë e interpretojë ndonjë gjë nga ngjarjet e mëdha të së shkuarës. Porositë e të shkuarës janë si ajo thënia e orakullit dhe ju do i kuptoni ato vetëm me cilësinë e ndërtuesve të së ardhmes dhe duke ditur mirë të tashmen. Tani është bërë zakon që të shpjegohet ndikimi i jashtëzakonshëm dhe i thellë i Delfit kryesisht sikur priftërinjtë e Delfit ishin njohës të çuditshëm të së shkuarës. Por ka ardhur koha të kuptojmë se vetëm ai që ndërton të ardhmen ka të drejtë të jetë gjykatës i të shkuarës. Duke parë përpara dhe duke i vënë vetes një qëllim të lartë, ju ndërkohë i vini fre atij pasioni për të analizuar i cili me rritjen e tij të hovshme e shkreton aktualitetin dhe e bën pothuajse të pamundur çdo lloj qetësie, çdo rritje paqësore dhe pjekje. Qarkojeni veten me gardhin e madh e të gjerë të shpresës duke u prirur përpara. Kultivoni te vetja idealin për të ardhmen dhe flakeni poshtë paragjykimin se ju jeni epigonë[1]. Për ju mjafton edhe fakti që duhet të shpikni e të krijoni duke e mbërthyer shikimin tuaj në jetën e ardhshme. Por mos kërkoni nga historia që t'u japë përgjigje pyetjeve:

Si dhe ndihmën e kujt? Përkundrazi në qoftë se ju do thelloheni në historinë e njerëzve të mëdhenj, atëherë do të mundni që të nxirrni prej atje porosinë madhore të prirjes drejt pjekurisë dhe të çlirimit të vetes nga zgjedha paralizuese edukative e epokës e cila e sheh leverdinë e saj që të mos ju lejojë të piqeni dhe kështu të sundojë mbi papjekurinë tuaj dhe t'ju shfrytëzojë dhe në qoftë se keni interes për biografitë, atëherë mos kërkoni ato në të cilat përsëritet refreni "emri mbiemri dhe epoka kur ka jetuar", por vetëm të tilla ku në titullin e së cilave thuhet: "Ka qenë luftëtar kundër kohës së tij".

---

[1] Epigonë – Njerëz që përsëritin mekanikisht idetë e të tjerëve e që s'kanë krijimtari origjinale (sh. i përktht.).

Përpiquni që të ngopni shpirtrat tuaj me Plutarkun dhe kini burrërinë që të besoni në veten tuaj duke besuar në heronjtë që ai përshkruan. Njëqind njerëz të tillë të edukuar jo me frymën e kohës domethënë që kanë arritur pjekurinë dhe që janë përshtatur me frymën heroike, munden që ta detyrojnë të heshtë përgjithmonë të gjithë arsimin e rremë e llafazan të epokës tonë.

7.

Kur ndjenja historike sundon pa u përmbajtur dhe arrin deri te përfundime ekstreme, minon të ardhmen duke shkatërruar iluzionet dhe duke ju marrë gjërave që na rrethojnë atmosferën e tyre në të cilën ato mund të jetojnë. Drejtësia historike edhe kur nuk është fals dhe del nga një zemër e pastër, është drejtësi e tmerrshme sepse ajo gërmon vazhdimisht nën çdo gjë të gjallë dhe i çon ato drejt vdekjes dhe gjyqi i saj është gjithmonë shkatërrues. Kur ndodh që instinkti historik nuk bashkohet me instinktin e krijimit, kur shkatërrojnë dhe pastrojnë vendin jo që e ardhshmja që tashmë rron në shpresat, të ketë mundësinë që ta ngrejë ndërtesën e vet në truallin e liruar, kur mbretëron vetëm drejtësia, atëherë instinkti krijues e humbet forcën e burrërinë e vet. Kështu për shembull feja e cila me ndikimin e drejtësisë së pastër ishte e aftë që të shndërrohet në dije historike, ajo fe e cila i nënshtrohet studimit të rreptë shkencor, është e dënuar në të njëjtën kohë që të asgjësohet plotësisht në fund të rrugës së saj.

Shkaku është se gjatë kontrollit historik çdo herë zbulohet një mori e tillë falsiteti, brutaliteti, antihumanizmi dhe dhune, saqë ajo atmosferë e mirë e iluzioneve në të cilën mundet të jetojë çdo gjë që do të jetojë, është e detyruar që të zhdavaritet. Vetëm në dashuri, vetëm njeriu i pushtuar nga iluzioni i dashurisë mundet të krijojë domethënë vetëm në besimin e pakushtëzuar në përsosmërinë dhe të vërtetën. Nëse ndokënd e privojnë nga mundësia për të dashur pa kushte, me këtë atij i presin që në rrënjë fuqitë e tij dhe ai është i detyruar të fishket domethënë të bëhet i pandershëm. Në këtë fushë historisë i duhet kundërvënë arti dhe vetëm në atë rast që historia mund të bëhet vepër arti domethënë që të bëhet një vepër e pastër arti, ajo do të mundte ndoshta të mbështeste apo të nxiste instinktet. Por ky lloj kuptimi i historisë do binte në kontradiktë me drejtimin analitik e antiartistik të kohës tonë dhe do të konsiderohej nga kjo e fundit si falsifikim. Ndërsa historia e cila vetëm shkatërron duke mos u udhëhequr nga prirja e brendshme për krijim, i bën në fund të fundit punonjësit e saj të velur dhe të panatyrshëm sepse të tillë njerëz shkatërrojnë iluzionet dhe "atë që shkatërron iluzionin te vetja dhe te të tjerët, atë natyra e dënon si të kishte qenë tirani më i egër". Është e vërtetë që për një farë kohe mund të merresh me histori pa e çarë kokën fare, sikur kjo të kishte qenë ndonjë punë si të gjitha punët e tjera. Në veçanti kjo ka të bëjë me tekstet e reja fetare të cilat si duket vetëm për hir të moskokëçarjes së tyre totale kanë lidhur marrëdhënie me historinë dhe bile edhe tani nuk kanë arritur të venë re se ajo në këtë mënyrë i shërben çështjes si craser volterian. Askush të mos kërkojë mbas kësaj ndonjë instinkt të ri e të fortë krijues, vetëm me përjashtim vetëm të të ashtuquajturit bashkimi i protestantëve si embrion i një feje të re, kurse juristin Holcendorf (botuesit dhe autorit të të ashtuquajturës bibla e protestantëve) si Gjon Pagëzori në brigjet e Jordanit.

Për një farë kohe forcimin e kësaj moskokëçarjeje mund ta favorizojë filozofia hegeliane që vazhdon të bredhë akoma nëpër kokat e brezit të vjetër, filozofi qoftë e asaj forme që dallojnë midis "idesë së kristianizmit" dhe formave të ndryshme të papërsosura të drejtimit" dhe i mbushin mendjen vetes se ne kemi punë këtu me "një ide me prirje të veçantë" dhe mishërohen të gjitha në forma më të pastra dhe në instancën e fundit në formën më të pastër e sigurisht të tejdukshme e bile që mezi vrojtohet, formë që merr ajo në trurin e theologus liberalis vulgaris të sotshme. Po t'i vemë veshin se si këto forma më të pastruara të kristianizmit i vlerësojnë format pararendëse që ata i quajnë të papastra, atëherë tek dëgjuesi i paanshëm më shpesh kjo bën përshtypjen se nuk bëhet fjalë për krishterimin por për një ... dhe të them të drejtën nuk e di përse mund të bëhet fjalë kur dëgjojmë se "teologu më i madh i shekullit" e përcakton krishtërimin si një fe e cila të lejon të "ndjesh thelbin e të gjithë atyre që ekzistojnë po edhe të disa feve të tjera të mundshme" dhe kur "kishë e vërtetë" duhet të konsiderohet ajo e cila "shndërrohet në një masë fluide ku nuk dallohen konture të forta dhe çdo pjesë ndodhet herë këtu e herë atje dhe të gjitha përzihen paqësisht me njëra-tjetrën".

Atë që na mëson shembulli i krishterimit dhe që për shkak të përpunimit të historianizuar është bërë indiferent dhe i panatyrshëm në pritje të atij çasti kur interpretimi i drejtë historik të bëhet i përsosur dhe ta kthejë atë në dije të pastër për krishterimin dhe me këtë ta vrasë atë përfundimisht, ne mund të vrojtojmë çdo gjë që ka jetë dhe pikërisht ajo pushon së jetuari meqë atë e kanë prerë copa-copa dhe që ajo vegjeton në një ekzistencë të mjerë e të sëmurë kur me të fillojnë të bëjnë eksperimente të ndarjes historike. Ekzistojnë njerëz të cilët besojnë në ndikimin shërues e transformues të muzikës gjermane te gjermanët. Ata e shohin me zemërim dhe si një padrejtësi të madhe që i bëhet elementëve më të gjallë të kulturës tonë, faktin që njerëz të tillë si Mozarti dhe Bethoveni që tani rezultojnë të mbuluar nga të gjithë mbeturinat shkencore të punimeve biografike dhe se ata detyrohen prej kritikës historike me anë të një sistemi të tërë torturash të japin përgjigje për mijëra pyetje të bezdisshme.

A nuk jemi ne që i flakim para kohe mënjanë ose i bëjmë të pafuqishme ato që akoma në asnjë mënyrë nuk mund të quhen se janë shfrytëzuar në ndikimet e tyre jetësore, kur neve e përqendrojmë vëmendjen tonë në hollësitë e pafundme të jetës dhe të parafytyroni se disa të tillë biografë bashkëkohorë do t'i transferonim me mend në atdheun e krishterimit ose Reformacionin luteran. Kureshtja e tyre pragmatike do të kishte qenë tamam e mjaftueshme që ta bënte të pamundur çdo actio in distans çudibërëse shpirtërore por tamam ashtu si çdo kafshë e përbuzur më anë të gëlltitjes së lendeve të lisit mund të pengojë mbirjen e një lisi gjigand. Çdo gjë e gjallë ka nevojë për një farë atmosfere rrethuese në vellon misterioze të mjegullës. Në qoftë se ja heqim asaj këtë mbështjellje, në qoftë se ne e detyrojmë ndonjë fe, ndonjë art, ndonjë gjeni që të bredhë nëpër hapësirë, si ndonjë yllësi pa atmosferë, atëherë nuk duhet të çuditemi se ato do fishken shpejt, do thahen e nuk do përtërihen. Kështu qëndron puna me të gjitha gjërat madhështore "të cilat nuk mund të realizohen asnjëherë pa një dozë marrëzie" siç thotë Hans Saks në "Mejsterzingerat".

Por çdo popull e bile çdo njeri i cili përpiqet të bëhet i pjekur, ka nevojë për një marrëzi të tillë rrethuese, për një re të tillë parapritëse e mbështjellëse. Tani në përgjithësi i urrejnë vrojtimet sepse historinë e çojnë më tepër se jetën. Tani bile kënaqen për shkak se "shkenca po fillon të sundojë mbi jetën" dhe nuk ka asgjë të pamundur që kjo gjë mund të arrihet, por nuk ka fare dyshim se një jetë e tillë e nënshtruar nuk ka ndonjë vlerë të madhe sepse ajo është shumë më pak jetë dhe në një shkallë më të madhe siguron jetën në të ardhmen se ajo e para që nuk drejtohet nga dija por nga instinktet dhe iluzionet e fuqishme. Por mund të na thonë se koha jonë as që ka ndërmend që të bëhet shekull që ka arritur përsosmërinë e pjekurisë, personalitete të zhvilluara harmonikisht, por vetëm shekull i punës së përbashkët dhe me rendiment sa më të lartë dhe kjo e fundit donte të thoshte vetëm një gjë që në përputhje me detyrat e epokës, njerëzit duhet të ishin të stërvitur në mënyrë të tillë që sa më shpejt që të ishte e mundur të merrnin pjesë në punën e përbashkët. Ata duhet të punojnë në fabrika që prodhojnë sende të dobishme për të gjithë para se të piqen ose e thënë më mirë për atë që të mos piqeshin dot sepse kjo do të kishte qenë një luks i cili do i merrte një masë të madhe forcash "tregut të punës". Ka disa lloje zogjsh të cilët i verbojnë në mënyrë që të këndojnë më mirë. Unë nuk e besoj që njerëzit bashkëkohorë këndojnë më mirë. Unë nuk e besoj që njerëzit bashkëkohorë këndojnë më mirë se paraardhësit e tyre, por e di se ata i verbojnë në kohën e duhur ndërsa si mjet, si mjet i mallkuar për këtë qëllim shërben drita shumë e fortë, shumë e papritur e që ndryshon shumë shpejt. Të krijohet përshtypja sikur rinia kalohet midis shekujve të rreshtuar në dy rreshta.

Një djalosh që nuk e ka idenë e luftës, të veprimeve diplomatike, për politikën e tregtisë, prapëseprapë vlerësohet si i aftë të punojë në fushën e historisë politike. Tamam ashtu si njihet shpejt e shpejt ky djalosh me historinë, po ashtu edhe ne bashkëkohorët i shikojmë shpejt e shpejt vendet ku ruhen veprat e artit dhe po në atë mënyrë i dëgjojmë edhe koncertet. Sigurisht që ne e ndiejmë se njëri tingëllon kështu, tjetri ndryshe, se njëri vepron kështu dhe tjetri ndryshe por duke humbur gjithmonë e më shumë këtë ndjenjë ndryshimi dhe risie, del si rezultat që nuk çuditemi më dhe më në fund pajtohemi me të gjitha. Ja se çfarë quajnë tani ndjenjë historike e arsim historik. Duke folur pa zbukurime, masa që rrjedh, është aq e madhe, e huaj, barbare e e dhunshme, "që mblidhet lëmsh" me kaq forcë në shpirtin e të riut, saqë ajo mund të ruhet vetëm me ndihmën e ndjenjave të mpira paraprakisht, ndërsa atje ku si bazament shërben një vetëdije më e rafinuar e më e shëndoshë, del në pah edhe një ndjesi tjetër që është neveria.

Djaloshi e ndjen veten si në hava dhe fillon të dyshojë për të gjitha shtyllat e nocionet morale. Tani ai e di mirë se në kohë të ndryshme çdo gjë ka qenë ndryshe e prandaj nuk ka fare rëndësi se si je ti vetë. Me një indiferencë melankolike ai kalon në mendje lloj-lloj pikëpamjesh dhe mësohet të kuptojë fjalët dhe gjendjen shpirtërore të Helderlinit kur lexon veprën e Diogen Luercit për jetën dhe mësimet e filozofëve grekë: "Unë përjetova prapë atë gjë që e njihja edhe më parë dhe pikërisht atë që gjërat kalimtare dhe të ndryshueshme në idetë e sistemet e njerëzve, veprojnë te unë mund të them më tragjikisht se sa ndryshimi i fateve, të cilin zakonisht e konsiderojnë si gjënë e vetme reale". Jo, ky historizim që mbyt, shurdhon çdo gjë dhe që jepet me përdhunë, nuk ka asnjë dyshim që nuk i duhet rinisë siç më tregon edhe shembulli i të parëve dhe bile është edhe shumë i rrezikshëm si dëshmon për këtë historia më e re.

Shikoni me kujdes një student që studion për histori, këtë trashëgimtar të mbingopjes dhe të zhgënjimit të shpejtë që ka filluar pothuajse që në vitet e fëminisë. Tani "metoda" i zëvendëson atij punën e vërtetë, ai përvetëson shkathtësinë dhe tonin serioz e të rëndë të mësuarit të tij.

Një fragment krejt i izoluar i të shkuarës bëhet viktimë e mendjemprehtësisë dhe metodës së përvetësuar prej tij. Ai ka patur kohë që të nxjerrë diçka në dritë ose po të përdorim fjalë më të mëdha ai diçka "ka krijuar". Tani ai është bërë shërbyes i të vërtetës dhe është zot në mbretërinë e përbotshme të historisë. Në qoftë se ai duke qenë çunak konsiderohej si "i gatshëm", tani ai është i "supergatshëm". Mjafton që ta shkundësh atë mirë e mirë dhe mbi ty do bjerë duke kërcitur plot zhurmë mençuria e tij. Por kjo mençuri është kalbësirë se në çdo mollë ka edhe pjesë të kalbura edhe pjesë që i ka ngrënë krimbi. Të më besoni se në qoftë se njerëzit janë të detyruar të punojnë në një fabrikë shkencore dhe të japin pjesën e kontributit të tyre para se të jenë pjekur, atëherë shkencës i kërcënohet në një kohë të afërt një vdekje e tillë si edhe skllevërve të cilët i detyrojnë shumë herët në fabrikë. Mua më vjen keq që jam i detyruar të përdor zhargonin e skllavopronarëve dhe punëdhënësve për të përshkruar këto marrëdhënie të cilat duhet të mendohen si nga më të lirat nga çdo lloj arsyetimesh utilitare dhe nevojave të jetës, por fjalët "fabrika", "tregu i punës", "kërkesa", "utilizimi" dhe të tjera si këto terma ndihmëse të egoizmit të vijnë padashur në mendje kur ke nevojë të përshkruash brezin e ri të shkencëtarëve.

Mediokrët e ndërgjegjshëm bëhen gjithmonë e më të ndërgjegjshëm kurse shkenca në kuptimin ekonomik gjithmonë e më e dobishme. Të thuash të drejtën brezi më i ri i shkencëtarëve është i mençur vetëm në një drejtim dhe në atë drejtim është më i mençur se të gjithë njerëzit e kohërave të shkuara, ndërsa në drejtimet e tjera ai është po të shprehemi butë, pafundësisht i dallueshëm nga shkencëtarët e kohërave të shkuara dhe pavarësisht nga kjo, ata kërkojnë që t'i nderojnë e t'i shpërblejnë mirë a thua se shteti dhe opinioni shoqëror janë të detyruar që t'i vlerësojnë monedhat e reja po ashtu monedhat e e vjetra e të çmuara.

Është njësoj si të thuash se karrocierët janë marrë vesh me njëri-tjetrin që t'i quajnë gjenitë të pavlefshëm duke marrë përsipër ta bëjnë ata punën e tyre po brezat që do vijnë do e venë re se ndërtesa që ata kanë ndërtuar është vetëm një grumbull materialesh ndërtimi dhe jo një ndërtesë e rregullt. Atyre që bërtasin pa u lodhur parullat "Ndarja e punës!", "t'i vëmë shpatullat së bashku punës!", duhet që një herë e mirë t'u thuhet shkurt e qartë: Në qoftë se ju doni ta çoni sa më shpejt shkencën përpara, atëherë ju rrezikoni që ta vrisni atë shpejt tamam si ndodh që pula ngordh po u përpoqët që ta detyroni atë artificialisht që t'i bëjë vezët më shpejt. O, sigurisht që në këto dhjetëvjeçarët e fundit shkenca ka ecur shumë përpara, por hidhuni një sy shkencëtarëve tanë që janë bërë si pula të rrjepura. Dhe vërtet ata nuk ngjajnë me natyra "harmonike". Ata dinë vetëm të kakarisin më fort se çdo herë tjetër sepse edhe vezë bëjnë më shpesh por puna është se vezët dalin gjithmonë e më të vogla (megjithëse librat e tyre dalin përherë e më të trashë). Si rezultat i fundit dhe i natyrshëm i kësaj situate të punëve, kemi "popullarizimin e shkencës" që gëzon simpatinë e përgjithshme (krahas me familiarizimin dhe "infantizimin" e saj) domethënë qepja famëkeqe e rrobave shkencore sipas trupit të "publikut të përzier" në mënyrë që të dallohet këtu veprimtaria e rrobaqepësve me një gjuhë të zgjedhur gjermane. Gëte shihte në këtë gjë një keqpërdorim dhe kërkonte që shkencat të ndikonin mbi botën e jashtme vetëm me një pastërti të lartë. Shkencëtarëve të brezave të shkuara i tillë keqpërdorim i shkencës do ju dukej përveç të tjerash, për shkaqe mjaft serioze, një punë e rëndë dhe rraskapitëse dhe po kështu për shkaqe mjaft serioze, shkencëtarët e brezave të reja e marrin këtë problem si shumë të lehtë sepse ata vetë duke përjashtuar një qoshe të vogël të dijeve të tyre, janë një grumbull njerëzish të përzier. Mjafton që ata të zënë vend që t'i zbulojnë këtij grumbulli të përzier kërkesash hyrjen në fushën modeste të kërkimeve të tyre. Dhe këtë akt të thjeshtë të rehatllëkut, ata e karakterizojnë duke pretenduar me fjalët: Shkencëtari zbret me modesti te populli i tij", në një kohë kur në thelb shkencëtari vetëm se ka shkuar te vetja e tij meqenëse ai nuk është shkencëtar por plebe.

Mendojeni me veten tuaj idenë e "popullit". Kjo ide nuk mundet asnjëherë që të jetë shumë fisnike dhe e ekzaltuar. Po të kishit patur me të vërtetë një opinion të lartë për popullin, atëherë ju do të kishit qenë ndaj tij i mëshirshëm dhe sigurisht që do ruheshit për t'i propozuar të lexojë "shkencën tuaj historike "mbretërore" që ai ta përdorte si një pije që të forcon jetën. Por në thellësi të shpirtit ju nuk keni ndonjë mendim të lartë për të sepse nuk mundeni të keni një respekt të vërtetë, të qëndrueshëm e të bazuar për të ardhmen e tij. Ju veproni si ata pesimistët praktikë dhe dua të them si njerëz të cilët udhëhiqen nga parandjenja e vdekjes e të cilët si pasojë e kësaj bëhen apatikë e indiferentë ndaj të mirës së tjetrit e bile edhe ndaj të mirës tuaj.

Vetëm të na mbajë e të na durojë toka! Dhe në qoftë se ajo nuk do të na mbajë më, edhe kjo nuk është ndonjë fatkeqësi e madhe. Kështu ndiejnë ata e vazhdojnë ekzistencën e tyre ironike.

8.

Mund të duket e çuditshme por aspak kontradiktore në qoftë se unë prapëseprapë pikërisht asaj epoke e cila e ka zakon që në këtë formë të zhurmshme dhe të bezdisshme të mburret me arsimimin e saj historik që është një lloj vetëshpallje ironike, një lloj parandjenje që lundron në ajër, parandjenjë e asaj që nuk ka vend për hare dhe frikë, se ndoshta është i afërt fundi i të gjitha kënaqësive të njohjeve historike.

Një gjë a gjëzë po të tillë por vetëm në lidhje me personalitete të veçanta na vuri përpara Gëtja në karakteristikën e mrekullueshme që ka bërë për Njutonin. Ai gjen në thellësi (ose e thënë më drejt në majat) e thelbit të Njutonit "një parandjenjë të turbullt të ndjenjës së tij se nuk ka të drejtë", si një diçka që dallohet vetëm në momente të veçanta, pra si një shfaqje të vetëdijes së lartë kontrolluese që arrin një vrojtim të caktuar ironik të domosdoshme për natyrën e tij. Tamam kështu po në një shkallë më të gjerë e në njerëz me nivel të lartë historik, ne takojmë shpesh vetëdije shpesh të ulura deri në nivelin e skepticizmit të përgjithshëm (çfarë budallallëku e paragjykimi) besimin se edukimi i popullit duhet të ketë karakter kryesisht historik, si ai që ndodh tani, se pikërisht popujt më të fortë dhe me këtë dua të them të fortë me veprat e heroizmat e tyre, kanë jetuar ndryshe dhe ndryshe e edukonin edhe rininë. Por ky budallallëk na ka hije pikërisht neve, kundërshtojnë zakonisht skeptikët, neve ardhacakëve të vonë, neve të fundëmve pinjollë të fishkur të brezave të fuqishëm e gjithë jetë optimiste, neve të cilëve na takon profecia e Zotit se njerëzit do vijë koha që do lindin me flokë të thinjura dhe se Zeusi do e asgjësojë këtë brez sapo te ai të shfaqet qartë kjo shenjë. Arsimimi historik duhet vërtetë që të konsiderohet një lloj i thinjave të parakohshme dhe ata të cilët që kur lindin kanë në kokë këtë vulë, janë në fund të fundit të detyruar të arrijnë te besimi instinktiv i plakjes së njerëzimit dhe plakjes i ka hije tani zakoni i pleqve që të hedhin sytë në të shkuarën, të bëjnë llogaritë e të nxjerrin konkluzionet, të ngushëllohen me të shkuarën në formën e kujtimeve, shkurt të shkollohen historikisht. Por raca njerëzore është e fortë dhe e qëndrueshme dhe nuk dëshiron që ta vëzhgojnë gjatë zhvillimit të saj përpara dhe mbrapa nëpër mijëvjeçarët apo bile edhe nëpër njëqindmijëvjeçarët. Me fjalë të tjera ajo nuk dëshiron fare që si e tërë t'i nënshtrohet shqyrtimit nga një atom pambarimisht i vogël siç është një njeri i veçantë. Sepse ç'rëndësi kanë disa mijëra vjeçarë (ose po të shprehemi ndryshe intervali i kohës midis 34 jetësh njerëzore të njëpasnjëshme duke e marrë çdo jetë mesatarisht 60 vjet) dhe a mund të flitet në fillim të kësaj periudhe për "rininë" dhe në fund të saj për "pleqërinë e njerëzimit". A nuk fshihet mbas këtij besimi paralizues të tashmë fishkjes që ka filluar të njerëzimit, një farë keqkuptimi i kultivuar mbi truallin e kuptimeve të trashëguara nga mesjeta të koncepteve fetare të krishtera ose mendime mbi fundin e shpejtë të botës dhe mbi gjyqin e fundit?

Mos ky kuptim e koncept ka marrë vetëm një formë të re nën ndikimin e nevojës së rritur historike për gjyqin tamam sikur epoka jonë është epoka e fundit e mundshme dhe është caktuar që të organizojë atë gjyq të përbotshëm për të gjithë të shkuarën, gjyq të cilin dogma e krishterë nuk e priste aspak nga njerëzit por nga "biri i njeriut?".

Më parë ky *momento mori* që i drejtohej si njerëzimit ashtu edhe personave të veçantë, përfaqësonte një thikë që të torturonte pambarimisht dhe si të thuash majën e mprehtë të dijes mesjetare dhe të ndërgjegjes mesjetare. E shpallur nga epoka më e re në formën e protestës, parulla *momento vivere*, tingëllon hë për hë po të flasim hapur mjaft e drojtur, shqiptohet jo me plot gojën dhe si zor që të përmbajë në vetvete ndonjë gjë të sinqertë sepse njerëzimi qëndron akoma fort mbi *momento mori* dhe e shet këtë gjë si domosdoshmëri të saj në histori. Dituria pavarësisht nga hovi i madh që ka marrë, nuk ka mundur akoma të dalë në liri, ndjenja e thellë e mungesës së shpresës ka ngelur akoma dhe ka marrë atë ngjyrim historik i cili në kohën e sotme i mbulon me një re melankolie të gjithë arsimin tonë të lartë dhe edukatën.

Feja për të cilën nga të gjitha orët e jetës së njeriut, më e rëndësishmja është ajo e fundit, e cila paralajmëron ndërprerjen e jetës tokësore dhe i detyron të gjithë ata që jetojnë, si të thuash të jetojnë në aktin e fundit të tragjedisë, sigurisht që zgjuan forcat më të thella e më fisnike, por ajo është armike e çfarëdo kënaqësie të re, e çdo eksperimenti të guximshëm, e çdo dëshire të lirë.

Ajo kundërshton çdo fluturim në fushën e të panjohurës sepse atje ajo nuk ka as dashuri e as shpresa. Ajo pajtohet me ato që shfaqen rishtas vetëm nga halli, në mënyrë që në të parin rast të mundshëm, ta shtyjë atë tutje dhe ta sakrifikojë si joshje për jetën, si gënjeshtër në vlerësimin e përditshëm. Po atë gjë që bënë banorët e Firences kur të ndikuar nga predikimet e Savonarolës, ata organizuan atë autodafe të famshme me figura, dorëshkrime, pasqyra e maska, po atë gjë është e gatshme të bëjë edhe krishterimi me çdo kulturë e cila të shtyn të ecësh përpara dhe zgjedh si moto të sajën *momente vivere* që kemi përmendur dhe në qoftë se nuk mundet ta arrijë këtë direkt pa dredha domethënë me anë të forcës, ajo sidoqoftë e arrin qëllimin e saj duke vepruar në aleancë me arsimin historik, por në shumicën e rasteve bile pa dijeninë e këtij të fundit dhe duke folur pastaj në emër të tij e duke mbledhur supet, i mohon ato që shfaqen rishtas duke u përpjekur ta ngjyejë atë me nuanca të diçkaje të vonuar shumë dhe që është karakteristike për epigonët, pra shkurt duke i dhënë karakterin e thinjave të lindura.

Mendimet plot vrer e thellësisht serioze për kotësinë e çdo gjëje tokësore, për afrimin e gjyqit të fundit, kanë marrë tani një formë më të rafinuar të vetëdijes skeptike si rezultat i të cilës të njihesh me çdo gjë që ka ndodhur më parë, është mirë sepse sidoqoftë tashmë është shumë vonë që të përmirësosh diçka. Në këtë mënyrë ndjenja historike i bën ata që e kanë këtë ndjenjë njerëz pasivë e retrospektivë dhe ndoshta në minutat e harresës kur kjo ndjenjë pushon së vepruari, i sëmuri prej etheve historike bëhet aktiv në mënyrë që aty për aty kur është duke kryer ndonjë veprim të fillojë ta analizojë e ta zbërthejë me mend atë veprim duke i bërë një shqyrtim analitik duke frenuar ndikimin e tij e duke ja kaluar atë "historisë". E parë në këtë kuptim ne jetojnë akoma në mesjetë kurse historia vazhdon të ngelet një teologji e moshuar po ashtu si respekti me të cilin një profane i pamësuar sillet me kastën e shkencëtarëve gjë që ka origjinën nga nderimi për njerëzit e fesë. Ajo gjë që më parë i kushtohej kishës, ajo gjë bëhet edhe tani megjithëse në përmasa më modeste, por këtë radhë për shkencën. Por fakti i kësaj sakrifice është në përgjithësi rezultat i ndikimit të mëparshëm të kishës dhe jo i frymës moderne e cila megjithë meritat e saj, dallohet siç dihet nga njëfarë koprracie dhe e njeh keq virtytin fisnik të dorëdhënies (bujarisë).

Ndoshta ky përfundim nuk do i pëlqejë dhe do gjejë pak përkrahje si tentativa që kam bërë më lart për ta nxjerrë bollëkun e historisë nga *momento mori* i mesjetës si dhe nga ajo mungesa e shpresës me të cilën kristianizmi në thellësi të zemrës së vet sillet me të gjitha epokat e pritshme të ekzistencës tokësore.

Le të përpiqen të gjejnë në vend të këtij shpjegimi që bëra unë të cilin e pranova jo fare pa lëkundje, shpjegime më të mira sepse për sa i përket origjinës së arsimimit historik dhe kontradiktës së tij të brendshme rrënjësore me frymën e "kohës së re" dhe të "vetëdijes moderne", atëherë kjo origjinë duhet që nga ana e saj të shpjegohet historikisht dhe historia duhet që ta zgjidhë vetë problemën e saj, dija duhet që ta drejtojë majën e saj të mprehtë kundër vetes së saj dhe kjo detyrë e trefishtë është imperativi i frymës së "kohës së re", në qoftë se me të vërtetë në këtë të fundit ka elementë të diçkaje të re, të fuqishme, me aftësi jetësore dhe që ekziston që në fillim fare. Apo vallë kanë të drejtë ata që thonë se neve gjermanët duke lënë mënjanë popujt romanë, në të gjitha shfaqjet e larta të kulturës jemi të dënuar të jemi vazhdimisht vetëm "pasardhës" sepse ne vetëm të tillë mund të jemi. Kjo situata mjaft e diskutueshme është thënë një herë nga Vilhelm Vakernagel në këtë formë: "Ne gjermanët jemi popull i pasardhësve, ne me të gjitha dijet tona të larta e bile edhe me besimin tonë, jemi vetëm trashëgimtarë të botës antike. Bile edhe ata që duke mbajtur një pozicion armiqësor me këtë dhe nuk e duan këtë gjë, thithin papushim krahas frymës së krishterë edhe frymën e pavdekshme të arsimit klasik të lashtësisë dhe në qoftë se dikush ja arrin që t'i përjashtojë këta elementë nga atmosfera jetësore që rrethon mjerimin e brendshëm, si zor që nga ajo të ngelet bile aq sa është e domosdoshme për të mbajtur gjallë jetën shpirtërore".

Por në qoftë se neve do qetësoheshim me dëshirë me atë se predispozicioni ynë është të jemi trashëgimtarë të botës antike, në qoftë se ne bile do vendosnim që pa mëdyshje ta shohim këtë destinacion e predispozicion tonin me të gjithë rreptësinë e madhështinë e tij dhe në këtë vendosmëri të shihnim përparësinë tonë të nderuar e të vetme, ne prapë se prapë do të kishim qenë të detyruar që ta pyesnim veten se me të vërtetë destinacioni ynë i përjetshëm duhet të konsistojë në atë që të jemi pinjollët e botës antike në fazën e fundit të saj. A do të na lejohet neve ndonjë herë që t'i vemë vetes hap pas hapi qëllime më të larta e të largëta, dhe a do të na njihet ndonjëherë merita se neve ngjallëm në veten tonë frymën e kulturës aleksandrino-romake dhe këtë arritëm ta bënim për hir të prirjes tonë drejt historisë universale në forma të tilla frutdhënëse e grandioze saqë tani kemi të drejtë që si shpërblimin më fisnik t'i vemë vetes një detyrë akoma më grandioze, ta lidhim veten me botën që shtrihet mbas dhe mbi epokën aleksandriane dhe t'i drejtojmë me guxim kërkimet tona për ideale në botën e lashtë greke që është madhështore, natyrale dhe humane.

Por atje ne shohim në thelb një realitet të një kulture johistorike dhe bashkë me të, pavarësisht nga kjo ose më mirë të themi për shkak të kësaj, shohim kultura të pasura dhe humane sa nuk gjejmë fjalë t'i përshkruajmë. Por edhe sikur ne gjermanët të mos ishim gjë tjetër veçse pasardhës, ne do të mundeshim ta shihnim këtë kulturë si trashëgim të cilin duhet ta përvetësojmë, duke e parë madhështinë dhe krenarinë tonë pikërisht me cilësinë e pasardhësve.

Me këtë ne duam të themi një gjë dhe vetëm një gjë se bile edhe një opinion i tillë i rëndë për veten si për epigonet, mundet që po ta kuptosh atë gjerësisht, të kushtëzojë si për persona të veçantë ashtu edhe për një popull të tërë, pasoja mjaft të rëndësishme dhe joshje plot shpresa për të ardhmen, pikërisht aq sa ne e shohim veten si trashëgimtarë e pasardhës të forcave të mrekullueshme të botës klasike dhe meqë neve në këtë shohim nderin tonë dhe dallimin tonë. Ne nuk duhet ta shohim veten në asnjë mënyrë si mbeturina të çngjyrosura e të leqendisura të brezave të fuqishme, pasardhës që bëjnë një jetë për të ardhur keq si antikuarë dhe varrmihës të këtyre brezave.

Pasardhësve të tillë u takon vërtet një ekzistencë ironike dhe shkatërrimet i ndjekin ata hap mbas hapi gjatë gjithë jetës së tyre të mjerë. Ata dridhen para këtij shkatërrimi duke u kënaqur me të shkuarën sepse ata nuk janë gjë tjetër veçse një kujtesë që ecën dhe në të njëjtën kohë kujtimet e tyre pa trashëgimtarë nuk kanë asnjë lloj vlere e prandaj në shpirtin e tyre jeton një ndjenjë e turbullt se jeta e tyre është një padrejtësi sepse ajo nuk mund të justifikohet me asnjë jetë të ardhshme.

Le të imagjinojmë se këta pasardhës antikuarë vendosin papritur ta zëvendësojnë këtë vetëkufizim ironik të sëmurë me një qëndrim të paturpshëm. Le të imagjinojmë se ata me një zë të lartë do shpallnin: Brezi ynë është në majën e zhvillimit të tij sepse vetëm tani ai zotëron dije për veten e tij dhe vetëm tani kjo vete u zbulua dhe atëherë ne do të shohim një pamje e cila mund të ilustronte kuptimin enigmatik për arsimin gjerman të një sistemi filozofik mjaft të famshëm. Unë mendoj se në historinë e arsimit gjerman në këtë qindvjeçarin e fundit nuk do gjejmë asnjë lëkundje apo shmangie të rrezikshme që nuk është bërë akoma më e rrezikshme për shkak të ndikimit gjigant e që vazhdon deri në këtë minutë të kësaj filozofie dhe e kam fjalën për filozofinë hegeliane.

Të paralizon vërtet e të huton besimi në atë se ti je pasardhës i kohërave, por i tmerrshëm dhe shkatërrimtar bëhet ky besim kur me një ditë të bukur ai me anë të një kthese të guximshme të mendimeve fillon të hyjnizojë këtë pasardhës si një qëllim të vërtetë dhe kuptim të të gjithë zhvillimit pararendës kurse në padijen e tij sheh fundin e historisë së përbotshme.

Një mënyrë e tillë e të menduarit i mësoi gjermanët që të flisnin për "procesin botëror" dhe ta justifikonin epokën e tyre si një rezultat i domosdoshëm i procesit të përbotshëm. Kjo pikëpamje e vuri historinë në vendin e forcave të tjera shpirtërore, të artit dhe fesë si të vetmen forcë të lartë meqenëse ajo është "një nocion që realizon vetveten", "dialektika e shpirtit të popujve" dhe "gjyqi i përbotshëm".

Këtë histori të kuptuar sipas mënyrës hegeliane e kanë quajtur me tallje marshim tokësor të Zotit, megjithëse ai Zot që përmendet është nga ana e tij vetëm produkt i vetë historisë.

Por ky Zot u bë i qartë e i tejdukshëm në thellësitë e trurit të Hegelit dhe arriti të kalonte të gjitha shkallët e mundshme dialektike të zhvillimit, përfshi këtu edhe atë vetëzbulim të përmendur kështu që për Hegelin maja dhe pika përfundimtare e procesit botëror përkuan me ekzistencën e tij berlineze. Për më tepër ai duhej të thoshte se çdo gjë që do ndodhë mbas tij, në thelb duhet të shihet si një kod muzikor i rondosë botërore-historike ose e thënë më saktë si diçka krejtësisht e panevojshme dhe e tepërt.

Këtë ai s'e tha por ama ai i injektoi brezave të edukuara me idetë e tij filozofike atë mahnitje para "pushtetit të historisë", e cila në praktikë degjeneron vazhdimisht në një përulje të zhveshur para suksesit dhe përuljen para idhujve para faktit që për çfarë qëllimi kanë përshtatur tani shprehjen në ekstrem mitologjike dhe për më tepër, mjaft gjermanë "që të mbajmë parasysh faktet". Por ai që është mësuar që në fillim fare të kërruset dhe të ulë kokën para "pushtetit të historisë", ai në fund fare do katandiset si ajo lodra kineze dhe do aprovojë çdo gjë që thonë autoritetet, qoftë kjo qeveria, opinioni publik ose shumica numerike dhe do lëvizë gjymtyrët e veta rreptësisht sipas taktit dhe tërheqjes së fijes të cilën e tërheq ndonjë "pushtet" drejtues.

Në qoftë se çdo sukses përmbledh në veten e tij ndonjë domosdoshmëri të arsyeshme, në qoftë se çdo ngjarje është fitore e logjikës ose e "idesë", atëherë ne nuk na ngelet gjë tjetër veçse të gjunjëzohemi me shpejtësi dhe duke ndenjur në atë pozicion të kalojmë të gjithë shkallën e "sukseseve"! Dhe pas kësaj ju më thoni se koha e sundimit të mitologjisë ka kaluar ose se fetë janë duke u fikur? Hidhini një sy vetëm fesë së fuqisë historike, përqendrohuni te priftërinjtë e mitologjisë së ideve dhe te gjunjët e tyre të gjakosura!

A mos vallë ne nuk e shohim se bile vetë virtytet marshojnë në suitën e kësaj feje të re? A mos nuk është vetëmohim kur njeriu historik lejon që ta shndërrojnë në një pasqyrë objektive? Mos vallë nuk është shpirtmadhësi kur ai heq dorë nga çdo lloj pushteti në qiell e në tokë, duke u përulur para çdo pushteti. A nuk është drejtësi fakti që ai mban vazhdimisht peshoren që peshon pushtetet duke vrojtuar me kujdes se cili nga ata është më i fuqishëm dhe më i rëndë? Dhe të mendosh se çfarë shkolle edukative është ky qëndrim ndaj historisë? T'i shohësh të gjitha gjërat me objektivitet, mos të inatosesh me asgjë, të mos duash asgjë, t'i kuptosh të gjitha; kjo e bën njeriun kaq të urtë dhe elastik dhe bile edhe atëherë kur ndonjë nga nxënësit e kësaj shkolle që thamë fillon të mërzitet e të inatoset publikisht, për këtë gjë vetëm gëzohen sepse të gjithë e dinë për bukuri se ky veprim duhet kuptuar artistikisht dhe se kjo gjë është ira dhe stadium dhe në të njëjtën kohë plotësisht *sine ira et studio.*

Sa të vjetruara duhet të duken mendimet që shkaktojnë në shpirtin tim pamjen e kësaj ndërthurje të mitologjisë e të virtytit! Por mua më duhet që t'i shpreh në një farë mënyre dhe le t'i përqeshin sa të duan. Unë do të thosha kështu: Historia thotë vazhdimisht se "Kështu ka qenë dikur" kurse morali ngul këmbë "Ju nuk duhet të ..." ose "Ju nuk duhet ta kishit ....". E parë nga ky këndvështrim historia është në të vërtetë mbrojtëse faktike e imoralitetit. Merreni me mend se çfarë gabimi të rëndë do të bënte ai që do të fillonte ta shihte historinë edhe si gjykatëse të imoralitetit faktik! Kështu për shembull, fakti që Rafaeli duhet të vdiste sapo kishte mbushur 36 vjeç, e ofendon ndjenjën tonë morale, se për krijesat si Rafaeli nuk duhet të kishte vdekje. Në qoftë se ju doni t'i vini në ndihmë historisë me cilësinë e apologjetit të faktit, ju duhet të thoni: Ai i shprehu të gjitha ato që donte dhe dinte t'i shprehte dhe në qoftë se do vazhdonte të jetonte, atëherë do të mundesh që vazhdimisht të krijonte gjëra të mrekullueshme si ato që krijoi dhe jo një bukuri të re etj. Por po të ecni në këtë rrugë ju do të bëheni avokatë të djallit pikërisht sepse ju nga suksesi, nga fakti krijoni një idhull ndërkohë që fakti është gjithmonë budalla pa ndjenja dhe gjatë të gjitha kohërave i ka ngjarë më shumë një viçi se sa Zotit. Por përveç kësaj juve si apologjetë të historisë që jeni, ju shërben si sufler edhe injoranca sepse vetëm për shkak se nuk e dini se çfarë është *natura naturans* si Rafaeli, ju mund të ngeleni indiferentë për atë se çfarë ishte ai dhe se ai nuk do të jetë më. Pak kohë më parë dikush donte të na sqaronte në lidhje me Gëten duke na thënë se duke qenë 82 vjeç ai ka jetuar më shumë se duhej ndërsa për sa më përket mua, unë do t'i kisha ndërruar karroca të tëra plot me jetë të freskëta moderne me disa vjet të Gëtes që "na paska jetuar më shumë se sa duhej" që në këtë mënyrë të mund të isha i pranishëm në biseda të tilla si ato që ka zhvilluar Gëtja me Ekermanin dhe që në këtë mënyrë të shpëtoja nga të gjitha këto porosira moderne që na bëjnë legjionerët e minutës. Sa të paktë janë ata që jetojnë që në përgjithësi e kanë këtë të drejtë kur vdesin njerëz të tillë!

Që shumë janë të gjallë dhe që ata të paktët tashmë nuk jetojnë më, kjo është vetëm një e vërtetë vulgare domethënë është një budallallëk i pandreqshëm që justifikohet me fjalët "kështu e ka jeta" që i kundërvihet fjalëve të moralshme "kjo nuk duhet të ishte kështu". Po, që i kundërvihen moralit! Sepse për çfarëdo lloj virtyti që të flasim, për atë që është e drejtë, për shpirtmadhësinë, për trimërinë, për urtësinë dhe keqardhjen që provon njeriu, ai është kudo i virtytshëm sepse ai çohet kundër këtij pushteti të verbër të fakteve, kundër tiranisë së realitetit duke ju nënshtruar ndërkohë ligjeve të cilat nuk janë të barabartë me ligjet e baticave dhe zbaticave të historisë. Ai lundron gjithmonë kundër rrjedhës së historisë, lufton gjë ai me pasionet e tij si me formën më të afërt të tij të realitetit qesharak që e rrethon, apo synon që të jetë i ndershëm në një kohë që rreth e përqark tij gënjeshtra thur rrjetat e saj të shndritshme. Por edhe sikur në përgjithësi historia të mos të ishte asgjë veçse "sistemi botëror i pasionit dhe lajthitjes", njeriu duhej ta lexonte ashtu si na porosiste dikur Gëtja që ta lexonim "Verterin" domethënë që t'i vinim te ajo veshin jehonës: "Bëhu burrë dhe mos ndiq shembullin tim!". Për fat të mirë ajo ruan edhe kujtesën për luftëtarët e mëdhenj kundër historisë domethënë kundër pushtetit të verbër të realitetit dhe e gozhdon vetë veten e saj në shtyllën e turpit me atë që veçon si natyra të vërteta historike pikërisht ato natyra të cilat duke u kujdesur pak për "kështu është në fakt", me një krenari të gëzueshme ja nënshtrojnë veprimtarinë e tyre parimit "kështu duhet të jetë".

Por qëllimi që i shtyn ata përpara nuk është që ta varrosin brezin e tyre, por që të krijojnë një brez të ri por edhe në qoftë se ata do të kishin lindur si pasardhës, ekziston një lloj jete e tillë e cila mund të të bëjë që ta harrosh këtë gjë dhe brezi pasardhës do i njohë ata vetëm si të parët e fëmijëve.

9.

Po mbase koha jonë është një fëmijë i parë në këtë kuptim?

Dhe vërtetë mprehtësia e ndjenjës së saj historike është kaq e madhe, shprehet në një formë kaq universale dhe të pakufishme saqë të paktën në këtë gjë epokat e ardhshme e pranojnë parësinë e saj, në qoftë se në përgjithësi këto epoka të ardhshme do vijnë dikur në kuptimin kulturor. Por pikërisht në këtë pikë ngelet mundësia e dyshimeve të rënda. Te njeriu bashkëkohor pranë krenarisë jetojnë qëndrimi ironik për vetveten, të qenit të vetëdijshëm se ai duhet të jetojë me një gjendje shpirtërore historizuese dhe frika se ai nuk do të mundë të ruajë asgjë nga shpresat e tij rinore dhe fuqitë rinore. Në disa drejtime ata shkojnë akoma më larg deri në cinizëm duke e justifikuar ecjen historike të gjërave e bile të të gjithë zhvillimit botëror vetëm sipas interesit të njeriut bashkëkohor sipas ligjit cinik që thotë se kjo punë duhet të ishte tamam kështu, si edhe po ndodh, pikërisht kështu dhe jo ndryshe duhet të bëhet njeriu siç edhe janë tani njerëzit, edhe kundër kësaj domosdoshmërie askush nuk duhet të ngrejë krye. Në ombrellën e një cinizmi të tillë nxiton të futet ai që nuk e duron dot ironinë. Përveç kësaj, dhjetëvjeçari i fundit ka vënë në dispozicion të tij një prej shpikjeve më të mira dhe pikërisht fjalinë e thënë me zë të lartë dhe të rrumbullakosur për të shprehur këtë cinizëm duke e karakterizuar qëndrimin e tij bashkëkohor dhe që nuk njeh dyshime për jetën si "shkrirja e plotë e personit në procesin botëror". Personi dhe procesi botëror! Procesi botëror dhe personaliteti i pleshtit tokësor! Kur do lodhemi ne më në fund së përsërituri këtë hiperbolë të hiperbolave duke thënë vazhdimisht "Bota, bota, bota" në një kohë kur sipas ndërgjegjes secili prej nesh nuk duhet të bërtasë vetëm fjalën: "Njeriu, njeriu, njeriu!".

Jemi trashëgimtarët e grekëve dhe romakëve? Të krishterimit? Kjo për cinikët nuk ka asnjë vlerë, por trashëgimtarët e procesit botëror! Jemi majat e nishanet e procesit botëror! Jemi kuptimi dhe deshifrimi i të gjitha enigmave të vendosjes që janë shkrirë në formën e njeriut bashkëkohor që është fryti më i pjekur i pemës së njohjes, ja çfarë quaj unë vetopinion të zhvilluar në shkallën më të lartë.

Nga kjo shenjë mund të njohësh të parët e të gjitha epokave bile edhe në qofshin të fundit. Shikimi historik nuk ka shkuar asnjëherë aq larg bile edhe atëherë kur shihte ëndrra sepse tani historia e njerëzimit është vetëm vazhdim i historisë së kafshëve dhe i botës bimore.

Bile edhe në fundin e detit universalisti historik e gjen mënyrën për të gjetur gjurmët e tij në formën e jargëve të gjalla. Nëse ne çuditemi me rrugën kolosale që ka përshkuar njeriu duke e parë këtë rrugë si një mrekulli, shikimi ynë ndalet duke ju marrë mendja në këtë mrekulli akoma më të mahnitshme te njeriu bashkëkohor i cili ka arritur që mundet ta përshkojë me mend të gjithë këtë rrugë. Ai rri krenar në majë të kësaj piramide të procesit botëror. Duke vendosur gurin e fundit kyç të njohjes së tij ai sikur do t'i thotë natyrës që vrojton e dëgjon fjalët e tij: "Ne jemi te objektivi, ne jemi vetë objektivi, ne jemi kurora e natyrës!" O, europian mendjemadh i shekullit të nëntëmbëdhjetë ti je ndërkryer! Dijenitë e tua nuk e përsosin natyrën por përkundrazi vrasin natyrën tënde. Krahaso qoftë edhe një herë të vetme lartësinë e dijenive të tua me thellësinë e pafuqisë tënde për të vepruar. Është e vërtetë që duke u kapur mbas rrezeve diellore të dijes, ti ngrihesh gjithmonë e më lart drejt diellit por edhe zbret drejt kaosit. Mënyra jote e lëvizjes dhe pikërisht kacavjerrja lart nëpër shkallën e diturisë, është për ty fatale se bazamenti dhe trualli të rrëshqasin nga këmbët duke u degdisur kushedi se ku. Jeta jote ngelet pa asnjë pikë mbështetjeje dhe mbahet vetëm në ca fije merimange të cilat këputen me çdo sforco të re të dijeve që fiton. Por unë mendoj se nuk ja vlen që për këtë gjë të harxhojmë më fjalë serioze, kur mundemi që të themi diçka të gëzueshme.

Thërrmimi i egër e i pamenduar dhe shkatërrimi i të gjitha themeleve, tretja e tyre në vendosjen që rrjedh papushim dhe që është e turbullt, ndarja e vazhdueshme dhe historizimi i të gjithë të shkuarës nga njeriu modern, kësaj merimange të madhe që qëndron në qendër të peshizhgës botërore, këto gjëra le të shqetësojnë moralistët, e artistët, besimtarët e bile edhe burrat e shtetit, ndërsa neve sot le të na zbavitin të gjitha këto duke i parë në pasqyrën magjike të filozofit parodist, në kohën e të cilit koha jonë ka vajtur deri te qëndrimi ironik ndaj vetvetes dhe bile edhe deri në pandershmëri" (po të flasim sipas gjuhës së Gëtes). Diku në veprat e tij Hegeli na mëson se "kur shpirti bën një hap përpara, atëherë filozofët lëvizin së bashku me të". Epoka jonë e ka bërë një hap të tillë përpara në drejtim të vetënjohjes ironike dhe pa shiko! Ed fon Hartman u shfaq menjëherë dhe krijoi filozofinë e tij të ironisë së pavetëdijshme. Rrallë na ka ndodhur që të takojmë një sajesë më zbavitëse dhe mostra më të goditura të mashtrimit filozofik se te veprat e Hartmanit. Kush nuk e ka kuptuar procesin e bërjes ose nuk është çliruar së brendshmi nga ajo për shkak e me ndihmën e Hartmanit, ai me të vërtetë është pjekur për kohën e shkuar. Fillimi dhe qëllim i procesit botëror, që nga moskuptimi i parë i vetëdijes dhe deri te zhytja e saj përsëri në hiç, së bashku me detyrën e formuluar saktë të brezit tonë në lidhje me procesin botëror, të gjitha këto janë pasqyruar nga këndvështrimi i të pavetëdijshmes në të cilin është gjetur me aq mprehtësi burimi i frymëzimit dhe i cili është ndriçuar me një farë drite apokaliptike, çdo gjë është bërë me aq mjeshtëri dhe aq seriozitet të sinqertë, a thua se kjo është një filozofi me të vërtetë serioze dhe jo një filozofi për të bërë shaka dhe të gjitha këto të marra së bashku të detyrojnë të shohësh në autorin, parodistin e parë filozofik të të gjitha kohërave. Duke patur parasysh këto që thamë le të bëjmë një kurban në altarin e tij dhe ky kurban për shpikësin e ilaçit me të vërtetë universal, le të jetë një bukle (po përdorim një shprehje të mahnitjes që e kemi vjedhur nga Shlejërmaheri) sepse me të vërtetë çfarë ilaçi mund të jetë më i efektshëm kundër bollëkut e tepricës së arsimimit historik, po qe se s'është parodia e Hartmanit për historinë e botës? Në qoftë se ne do të dëshironim që ta tregonim pa zbukurime atë që Hartmani na e thotë që nga maja e tripodit të tij të rrethuar nga aromat e ironive të pavetëdijshme, atëherë ne duhej të thoshim: Ai na njofton se koha jonë është pikërisht e tillë siç duhet të jetë në mënyrë që njerëzimi papritur të ndiente se për të mjafton një e tillë ekzistencë, gjë të cilën e besojmë me gjithë zemër.

Ai ngurtësim i tmerrshëm i kohës tonë, ajo kërcitje e shqetësuar e kockave, të cilën David Shtrausi me naivitetin e tij e ka përshkruar si realitetin më të mrekullueshëm te Hartmani gjen justifikimin e vet jo vetëm si të themi nga prapa ex causa finali (nga shkaku final lat.). Ky shakaxhi e sheh epokën tonë nën dritën e ditës së gjyqit të fundit dhe del se ajo është shumë e bukur pikërisht për atë që i kërkon vetë vuajtjet e forta e të mëdha, nga shkaku se nuk e honeps dot këtë jetë dhe mezi pret ardhjen e gjyqit të fundit. Është e vërtetë që Hartmani na thotë moshën të cilës po i afrohet tani njerëzimi "moshës së burrërisë" dhe e tillë sipas mendjes së tij duhet të quhet ajo gjendje e lumtur kur sundon vetëm "e mesmja e artë" dhe kur arti bëhet i tillë që "për shembull për "lojtarin berlinez burrë është mbrëmja e farsave", kur "nuk ka kërkesë për gjenitë, sepse kjo do të kishte qenë njësoj sikur të hidhje rruaza para derrave ose sepse epoka jonë e ka kapërcyer stadin kur pëlqeheshin gjenitë në një stad më të rëndësishëm", dhe pikërisht në një stad të tillë të zhvillimit social në të cilin çdo punonjës "për arsye se koha e punës i le atij mjaft kohë të lirë për kërkesat e tij intelektuale dhe ai mund të bëjë një jetë me komfort".

Ah ti shakaxhi i shakaxhinjve, ti po shpreh dëshirën e madhe të njerëzimit bashkëkohor por ti e di fare mirë se ç'fantazmë e kërcënon njerëzimin në fund të kësaj moshe të burrërisë së tij si rezultat i këtij zhvillimi intelektual deri në mesataren e artë, atë e pret vetëm neveria. Është krejt e qartë se tani gjendja e punëve nuk është aspak e mirë por që në të ardhmen do të jetë akoma më e keqe: "Antikrishti po hedh gjithmonë e më thellë rrjetat e tij", por kështu duhet të jetë, kështu duhet të ndodhë edhe më tej sepse në këtë mënyrë ne ndodhemi në udhën më të saktë drejt neverisë para çdo gjëje që ekziston. "Prandaj përpara në rrugën e procesit të jetës pa lëkundje si punëtorë të zotit sepse ky proces mund të na shpëtojë!" Si punëtorë të Zotit! Proces! Të na shpëtojë! A nuk duken e nuk dëgjohen te këto fjalë zërat e arsimimit historik që njeh vetëm fjalën "të bëhemi" të maskuar me qëllim me parodinë e shëmtuar dhe nën mbulimin e maskës qesharake që tregon për veten e tij përralla nga më të pabesueshmet. Se ç'kërkon në thelb nga punëtorët e Zotit kjo thirrje dinake që u drejtohet atyre? Ose po ta formulojmë ndryshe këtë pyetje: Çfarë duhet të bëjë akoma njeriu që ka shkollim historik, që është fanatik i procesit që lundron në përruan e të bërit, të vendosjes dhe që tani është duke u mbytur në të, që të mbledhë prodhimin e neverisë, këtë fryt më të çmuarin e porosive të Zotit? Ai nuk duhet të bëjë asgjë por vetëm të vazhdojë të jetojë siç ka jetuar edhe më parë, të vazhdojë të dojë ato gjëra që ka dashur, të vazhdojë të urrejë ato gjëra që ka urryer dhe të vazhdojë të lexojë gazetat që ka lexuar deri tani. Për të ekziston vetëm një mëkat domethënë të rrojë ndryshe nga sa ka jetuar deri tani. Dhe se si ka jetuar deri tani për këtë na flet me tërbim të madh ajo faqe e famshme me teza të shtypura me shkronja kapitale për shkak të së cilave e gjithë vegjëlia bashkëkohore e shkolluar ka rënë në një entuziazëm të verbër e të tërbuar sepse në këto teza ajo pa justifikimin për ekzistencën e saj dhe duhet thënë se ky është një justifikim i parë nga këndvështrimi apokaliptik. Sepse nga çdo person i veçantë parodisti ynë i pavetëdijshëm kërkonte "një shkrirje të plotë të personit në procesin botëror për hir të qëllimit final të këtij të fundit domethënë për shpëtimin e botës", ose akoma më qartë dhe më e tejdukshme: "Vendosja e vullnetit për jetën shpallet prej nesh si parimi i vetëm i drejtë paraprak; sepse vetëm me anë të shkrirjes së plotë të personit me jetën dhe me vuajtjet e saj dhe jo me anë të vetëmohimit shpirtvogël të personit dhe duke ikur nga jeta, mund të bëhet diçka për procesin botëror".

Prirja drejt mohimit të vullnetit individual është kaq e marrë dhe e padobishme si edhe vetëvrasja e ndoshta edhe më e marrë". "Lexuesi që mendon do e kuptojë edhe pa shpjegime të tjera se ç'formë duhet të marrë filozofia praktike e bazuar në këto parime por edhe atë që një filozfi e tillë duhet të sjellë jo përçarje e shkëputje por pajtim me jetën".

Lexuesi që mendon do e kuptojë këtë. Dhe si mundën të mos e kuptonin Hartmanin. Dhe sa shumë zbavitëse është që atë e paskan kuptuar keq dhe gjenden njerëz që thonë se gjermanët bashkëkohorë janë shumë të mprehtë? Një anglez i drejtë e që i thotë gjërat troç, konstaton te ata mungesën e *delicacy of perception* (delikatesën e perceptimit) dhe bile guxon të thotë se "*in the German mind there does infelicitous*" (mendja gjermane të lë përshtypjen e një diçkaje të ndrydhur, të diçkaje të mpirë, të ngathët e të mjerë). Po a do bjerë dakord me këtë thënie parodisti ynë i madh gjerman? Megjithëse sipas shpjegimit të tij ne po i afrohemi "asaj gjendjes ideale në të cilën raca njerëzore do e bëjë me vetëdije historinë e tij", por është shumë e qartë se ne jemi shumë larg nga ajo gjendje akoma më ideale kur njerëzimi do të mundet që plotësisht me vetëdije të lexojë librin e Hartmanit dhe kur kjo kohë të vijë, atëherë asnjë nuk do të mundet që t'i shqiptojë pa buzëqeshur fjalët "procesi botëror" sepse duke i shqiptuar ato atij me siguri do t'i kujtohet koha kur parodia ungjillore e Hartmanit perceptohej, thithej, avullohej, lexohej, përhapej dhe ligjërohej me të gjithë thjeshtësinë e të përmendurës german mind ose bile sipas thënies së Gëtes me "seriozitetin gjithë gjeste të bufit". Por bota duhet të ecë përpara dhe ajo gjendja ideale për të cilën folëm më lart, nuk mund të krijohet me fantoma. Ajo mundet vetëm të krijohet me luftë dhe të fitohet dhe rruga drejt shpëtimit prej seriozitetit të rremë të bufit kalon nëpër gëzimin e jetës. Ajo do të jetë një kohë kur njerëzit do ta formojnë veten me logjikë nga çdo presupozim konstruktiv lidhur me procesin botëror ose bile me historinë e njerëzimit, do jetë një kohë kur në qendër të vëmendjes nuk do të jenë më masat por prapë persona të veçantë që do të formojnë një si urë mbi përroin e padukshëm të vendosjes (bërjes).

Dhe këta personalitete nuk janë hallka të ndonjë procesi por jetojnë si të thuash njëkohësisht por edhe jashtë kohës përshkak të historisë e cila e bën të mundur një bashkëpunim të tillë. Ata përbëjnë si të thuash një republikë të njerëzve gjenialë për të cilën na flet diku Shopenhaueri: Një gjigant e thërret gjigantin tjetër mbas intervaleve kohore dhe këto biseda gjigantësh të shpirtit vazhdojnë pa u trazuar nga zhurma e zakonshme e përditshme e xhuxhave të cilët gëlojnë te këmbët e tyre. Detyra e historisë konsiston në atë që të shërbejë si ndërmjetëse midis tyre dhe në këtë mënyrë prapë dhe prapë të ndihmojë në krijimin e madhështores dhe t'i japë asaj forcë. Jo, qëllimi i njerëzimit nuk mund të jetë në fund të tij por vetëm në ekzemplarët e tij më të përkryer.

Po është e vërtetë që kronika jonë, me atë dialektikën e tij që të habit e cila është në atë shkallë jo e sajuar e fals në të cilën adhuruesit e saj meritojnë të habiten, do na kundërshtojnë duke na thënë: Po aq pak sa me nocionin e zhvillimit mund të përqaset lejimi i vazhdimit të pafund të procesit botëror në të shkuarën, sepse në një rast të tillë të gjitha format që mund të mendohen të zhvillimit do të ishin realizuar tashmë gjë që ne nuk e kemi parë (shiko se sa dinak është!) dhe po aq pak mund të pranojmë vazhdimin e pafund të procesit në të ardhmen. Të dy këto supozime do të kishin qenë të njëvlershme me anulimin e nocionit të zhvillimit në drejtim të një qëllimi të caktuar (edhe një herë po e them se sa dinak është treguar) dhe do e kthenim procesin botëror si puna e Danaideve. Ndërsa fitorja e plotë e logjikes mbi alogjiken (o dinak i dinakëve) duhet të përkojë me fundin e procesit botëror domethënë me ditën e gjyqit të fundit!" Jo or shpirt i qartë e përqeshës, sa kohë që alogjikja vazhdon të veprojë po ashtu si vepron tani, sa kohë për shembull për "procesin botëror" mundemi me aprovimin e të gjithëve të arsyetojmë kështu si arsyeton ti, dita e gjyqit të fundit është akoma larg sepse në këtë tokë ka akoma shumë dritë e gëzim, lulëzojnë akoma ca iluzione si për shembull iluzionet e bashkëkohësve të tu lidhur me ty dhe ne akoma nuk jemi mjaft të pjekur që vithisemi në atë hiçin tënd sepse ne besojmë në atë që këtu në tokë do bëhet më gëzueshëm sapo të fillojnë të të kuptojnë drejt ty o njeri i pakuptueshëm e i pavetëdijshëm. Por në qoftë se prapëseprapë, njerëzimin do e pushtojë neveria me forcë ashtu si e ke parashikuar ti për lexuesit e tu, po qe se karakteristika jote për kohën e sotshme dhe të ardhshme do dalë se është e drejtë (se askush nuk i ka parë ato me aq neveri sa ti), atëherë unë jam gati që të votoj së bashku me shumicën për atë formën e propozuar prej teje, në mënyrë që bota jote të vdesë të shtunën e ardhshme në ora 12 të natës dhe ligji i votuar prej nesh le të mbarojë me këto fjalë: Duke filluar që nga dita e nesërme, koha nuk do ekzistojë më dhe asnjë gazetë nuk do dalë më. Por ka të ngjarë që veprimi i pritur nuk do ndodhë dhe votimi ynë do shkojë kot, por atëherë të paktën do të na ngelet mjaft kohë për të bërë një eksperiment tjetër dhe konkretisht: Do marrim një peshore dhe në njërën pjatë të saj do vëmë të pavetëdijshmen Hartmaniane e në pjatën tjetër procesin botëror Hartmanian. Ka njerëz që mendojnë se pjatat e peshores do qëndrojnë në baraspeshë sepse në çdo pjatë ne do të kishim nga një fjalë të keqe e nga një shaka me kripë. Kur të gjithë ta kuptojnë se Hartmani ka bërë shaka, atëherë asnjë nuk do flasë më për "procesin botëror" të Hartmanit përveçse duke bërë shaka kundër teprimeve të ndjenjës historike, kundër pasionit të tepruar për procesin në dëm të jetës e halleve të përditshme të jetës, kundër shtyrjes së pamenduar të të gjitha perspektivave, të armës që kemi në dispozicion, pra të zemërimit satirik, kurse krijuesit të filozofisë së "të pavetëdijshmes" duhet t'i njohim meritën se ka qenë ai i pari që duke ndjerë shpejt gjithë ato gjëra qesharake që janë të lidhura me kuptimin e "procesit botëror" dhe që akoma më shpejt diti t'ua bëjë të qartë këtë lexuesve me ndihmën e seriozitetit të qëllimshëm të parashtrimit të tij. Se përse ekziston "bota" e përse ekziston "njerëzimi" hë për hë ne me këto nuk do merremi vetëm në qoftë se do të donim të zbaviteshim pak sepse a nuk është guximi e arroganca e njeriut të vogël-krimb gjëja më zbavitëse e më gazmore që luhet në skenën tokësore? Por përse ekziston njeriu i veçantë, ja se çfarë pyetje duhet t'i bësh vetes dhe në qoftë se askush nuk do jetë në gjendje të të japë përgjigje për këtë, atëherë ti duhet të përpiqesh që të gjesh një justifikim për ekzistencën tënde dhe a posteriori duke i vënë vetes disa detyra e ca objektiva, duke përdorur fjalën e njohur "për hir të", atë "për hir të" të lartë e fisnike. Në këtë rrugë le të të gjejë edhe vdekja se unë nuk di fat më të mirë se sa të vdesësh nga diçka madhështore dhe e pamundur, animae prodigus (pa e kursyer jetën tënde të dashur). Por në qoftë se përkundrazi mësimet për madhështinë e vendosjes, për rrjedhshmërinë e të gjitha nocioneve, tipave e fiseve, për mungesën e ndryshimit serioz midis njeriut dhe kafshës, mësimet të cilat megjithëse unë i quaj të vërteta por që janë vdekjeprurëse, do vazhdojnë të përhapen qoftë edhe për një shekull midis masave popullore me atë zell emancipues që është i zakonshëm për kohën tonë, atëherë askush nuk duhet të çuditet se populli do vdesë për shkak të vogëlsirave egoiste, për shkak të ngurtësimit e dashurisë për veten, duke u shkërmoqur paraprakisht në copa të vogla e duke pushuar kështu së qeni popull dhe në vend të tij në arenën e të ardhshmes ndoshta do shfaqen sisteme të egoizmave të veçanta, do formohen vëllazëri me qëllim që të shfrytëzojnë të gjithë ata që nuk do bëjnë pjesë në këto vëllazëri dhe krijesa të këtij lloji banal e utilitar. Për të pastruar terrenin për këto organizata duhet vetëm që të vazhdojnë ta shpjegojnë historinë nga pikëpamja e masave dhe të përpiqen të zbulojnë në histori ligje të tilla, të cilat mund të nxirren nga kërkesat e këtyre masave domethënë ligje të lëvizjes së shtresave të ulëta të shoqërisë. Mua masat më duken të denja për t'u kushtuar vëmendje vetëm në tre drejtime: Para së gjithash si kopje të këqia të njerëzve të mëdhenj të përgatitura në letër të keqe nga negativë të fshirë, pastaj si kundërveprim ndaj njerëzve të mëdhenj dhe më në fund si vegla të njerëzve të mëdhenj. Sa për të tjerat ata i marrtë dreqi dhe statistika! Si! Sipas mendimit tuaj statistika provon se në histori ka ligje? Ligje? Po, ajo na tregon se sa vulgare dhe monotone deri sa të vjen për të vjellë, janë masat. Por a mund t'i quajmë veprimin e forcave të tërheqjes, budallallëqet dhe imitimet prej skllavi, të dashurisë dhe të urisë si ligje? Po mirë, po e zëmë se është kështu. Por atëherë ne duhet të pranojmë vërtetësinë edhe të kësaj situate: Meqenëse në histori veprojnë ligje, dhe po qe se këto ligje nuk paskërkan asnjë vlerë, atëherë nuk ka asnjë vlerë edhe vetë historia. Por në kohën e sotshme është e pranuar nga të gjithë ajo lloj historie e cila sheh në instinktet kryesore të masave, faktorët më të rëndësishëm të historisë dhe të gjithë njerëzit e mëdhenj i sheh si shprehjen më të qartë të këtyre instinkteve, i sheh ata si ca flluska që dalin në sipërfaqen e ujit dhe sipas tyre masa duhet të lindë madhështoret, kurse kaosi rregullin. Dhe në fund sigurisht që këndojnë një himn për nder të aftësive krijuese të masave. "Madhështore" të para në këtë këndvështrim, quajnë të gjitha ato gjëra që për një kohë relativisht të gjatë kanë vënë në lëvizje masat dhe që kanë qenë siç thuhet "forca historike". Po a nuk do të kishte kjo kuptimin që të përziesh me qëllim sasinë me cilësinë? Në qoftë se masave vulgare ju ka pëlqyer ndonjë ide, bie fjala një ide fetare, në qoftë se ato e mbrojnë atë me këmbëngulje dhe gjatë rrjedhjes së shekujve kapen fort pas saj, atëherë a del prej kësaj se krijuesi i kësaj ideje duhet të konsiderohet për këtë shkak dhe vetëm për këtë arsye njeri i madh? Po pse vallë? Gjërat më fisnike e më madhështore as që veprojnë te masat. Suksesi historik i krishterimit, fuqia e tij historike, jetëgjatësia dhe qëndrueshmëria, të gjitha këto për fat të mirë nuk flasin asgjë në dobi të madhështisë së krijuesit të tyre sepse në thelb ato do të kishin folur kundër tij. Por midis tyre dhe atij suksesi historik të krishterimit qëndron një shtresë shumë tokësore dhe e errët e pasioneve, gabimeve, e etjes për pushtet dhe për nderime e lavdërime që veprojnë edhe sot e kësaj dite si forca imperii romani domethënë ajo shtresë nga e cila krishterimi ka marrë shijen tokësore dhe shtojcën tokësore që kushtëzon mundësinë e ekzistencës së tij në këtë botë dhe si të thuash siguron fortësinë e tij. Madhështorja nuk duhet të varet nga suksesi. Edhe Demosteni ka fituar madhështi megjithëse ai nuk ka patur sukses. Njerëzit më të pastër e më të sinqertë ndër pasuesit e krishterimit, kanë mbajtur gjithmonë një qëndrim skeptik ndaj sukseseve të kësaj bote, ndaj të ashtuquajturit "ndikim historik" të tij dhe më shumë janë përpjekur t'i paralizojnë zhvillimin e tyre se sa t'i nxisin ato sepse ata zakonisht e kanë vënë veten jashtë "kësaj bote" dhe nuk kujdeseshin për "procesin e idesë kristiane". Falë kësaj, ata në shumicën e rasteve kanë ngelur krejtësisht të panjohur dhe pa bërë emër në histori, ose po të shprehemi me gjuhën e krishterimit: Sundues i botës dhe ai që të bën të suksesshëm dhe komandon progresin është djalli. Ai është forca e vërtetë i të gjitha forcave historike dhe kështu do të jetë në thelb gjithmonë, megjithëse kjo ndoshta do të duket mjaft ofenduese për epokën e cila është mësuar që të përulet para suksesit dhe forcës së historisë. Kjo epokë ka përvetësuar shkathtësi të mëdha pikërisht në artin për t'u dhënë gjërave emra të rinj dhe bile edhe djallin diti ta pagëzojë rishtas. Nuk ka dyshim se ne po përjetojmë çaste të një rreziku të madh. Me sa duket njerëzimi i është afruar shumë zbulimit të asaj të vërtete që si levë e lëvizjeve historike ka shërbyer gjithmonë egoizmi i personave të veçantë, i grupeve ose i masave. Në të njëjtën kohë ky zbulim nuk ekziston aspak te ndonjë alarm, përkundrazi ai ngrihet e merr rëndësinë e ligjit. Le të jetë egoizmi zoti ynë. Duke u mbështetur në këtë besim të ri ne po bëhemi gati që me vetëdije të plotë të ngremë ndërtesën e historisë së ardhshme mbi themelet e egoizmit, por vetëm se ky egoizëm duhet të jetë egoizëm i arsyeshëm domethënë i tillë i cili i vë vetes disa kufizime në mënyrë që të përforcohet më shumë në pozitat e tij dhe i cili e studion historinë pikërisht me qëllimin që të mësojë se ç'përfaqëson në vetvete egoizmi i paarsyeshëm. Një njohje e tillë me historinë na ka mësuar se në sistemin botëror të egoizmave shtetit i takon një mision i veçantë. Ai duhet të bëhet tutor i të gjitha egoizmave të arsyeshëm me qëllim që t'i rrethojë ata me ndihmën e forcës së tij ushtarake e policore nga shpërthimet e tmerrshme të egoizmit të paarsyeshëm. Po për këtë qëllim masave popullore e punëtore të paarsyeshme e prandaj të rrezikshme u injektohet me kujdes historia dhe pikërisht historia e botës së kafshëve dhe historia njerëzore, sepse dihet se bile edhe një grimë e arsimit historik është në gjendje që të mposhtë forcën e instinkteve dhe pasioneve vulgare e të trasha ose t'i drejtojë ato në shtratin e egoizmit të rafinuar. *In summa*: Duke folur me fjalët e E. fon Hartmanit, njeriu bashkëkohor "merakoset të rregullohet këtu, në atdheun e tij tokësor me një jetesë të rehatshme e me komfort, duke patur në mendje të ardhshmen".

Po ky shkrimtar e quan një epokë të tillë "moshë e burrërimit të njerëzimit" që tingëllon si një tallje me atë që e quajmë "burrë", tamam sikur me këtë fjalë kuptohet vetëm një "njeri realist". Tamam po kështu ai parashikon se mbas kësaj moshe të burrërisë vjen mosha e pleqërisë dhe këtë e thotë mesa duket vetëm që të tallet me pleqtë e kohës tonë sepse ai jo një herë e përmend atë soditje të pjekur me të cilën ata "hedhin sytë prapa në vitet e stuhishme e të trazuara që kanë jetuar dhe e kuptojnë kotësinë e qëllimeve të atyre kohërave". Jo, moshës së pjekur, këtij egoizmi dinak dhe të arsimuar historikisht, i korrespondon një e tillë moshë pleqërie e cila me një lakmi të neveritshme dhe poshtëruese, kapet mbas jetës dhe pastaj akti i fundit me të cilin "mbaron kjo histori e çuditshme dhe tradhtare, fëminia e dytë, një sklerozë e plotë, e privuar nga dhëmbët, shija e nga çdo gjë". A e kërcënon apo jo jetën tonë dhe kulturën tonë rreziku nga këta pleq të mjerë që kanë ngelur pa dhëmbë e pa shije ose të ashtuquajturit burra të Hartmanit, ne do mbrojmë të drejtat e rinisë tonë duke përdorur dhëmbët, do të mbrojmë të ardhmen prej sulmeve të këtyre ikonoluftëtarëve të të ardhmes. Por në këtë luftë ne do na takojë të bëjmë edhe një vrojtim veçanërisht të pakëndshëm dhe pikërisht atë që teprimet e ndjenjës historike nga të cilat vuan koha moderne, nxiten e përkrahen me qëllim dhe mbështeten me qëllim që t'i përdorin ato për qëllime të caktuara. Ato i përdorin si mjet që t'i injektojnë rinisë këtë egoizëm të mbjellë kudo me kaq kujdes, të moshës së pjekur. Ato i përdorin që të luftojnë te rinia neverinë e natyrshme për këto teprime me ndihmën e ndriçimit të qëllimshëm shkencoro-magjik në të cilin përshkruhet ky egoizëm burrëror e në të njëjtën kohë i padenjë për burrat. Po, ne e dimë mirë se në çfarë rezultatesh mund të çojë mbizotërimi i tepërt i historisë, ne e dimë këtë gjë shumë mirë. Ai mund të presë që në rrënjë instinktet më të fuqishme të rinisë si zjarrin rinor, entuziazmin rinor, aftësinë për të sakrifikuar dhe për të dashuruar, të ftohin ndjenjën e drejtësisë që është karakteristike për të, të shtypin ose të mënjanojnë në plan të dytë prirjen këmbëngulëse për pjekje të ngadaltë me anë të prirjes së kundërt që mundësisht të bëhet sa më shpejt i gatshëm, i dobishëm e produktiv, t'u injektojë helmin e dyshimit për ndershmërinë rinore dhe për trimërinë.

Për më tepër, historia mund ta lejë rininë pa supremacinë e saj më të mirë dhe këtu e kemi fjalën për aftësinë e saj për t'u mbushur me besim të thellë për idenë e madhe dhe ta thithë atë në thellësitë e qenies së saj duke e shndërruar në një ide akoma më të madhe. Të gjitha këto mund t'i bëjë teprica e historisë dhe këtë e kemi parë dhe pikërisht se ajo me anë të shtrembërimit të pandalur të horizonteve dhe perspektivave dhe me anë të mënjanimit të atmosferës parandaluese, nuk e lejon njeriun që të ndjejë e të veprojë jo historikisht. Dhe atëherë ai nga horizontet e pakufishme i drejtohet vetes së vet, në sferën e tij të ngushtë egoiste në të cilën ai detyrimisht do ngecë e do thahet. Ndoshta me këtë rrugë ai do arrijë të jetë i matur por në asnjë mënyrë nuk do arrijë të bëhet i mençur. Ai mund të bindet, ai di të mbajë parasysh rrethanat dhe të përshtatet me to, e zotëron mirë veten, kupton dhe di të nxjerrë leverdi për veten dhe për partinë e tij. Ai. Ai e humbet aftësinë për të patur turp dhe kështu hap mbas hapi shndërrohet në një "burrë" të pjekur sipas modelit të Hartmanit dhe në një "plak". Dhe kjo është ajo në të cilën ai duhet të shndërrohet dhe pikërisht në këtë qëndron kuptimi i kërkesës së shtruar me kaq cinizëm për "shkrirjen e plotë të personit në procesin botëror për hir të qëllimit të këtij të fundit domethënë të shpëtimit të botës si na siguron shakaxhiu Hartman. Por vullneti dhe qëllimi i këtyre "burrave" alla Hartman dhe i "pleqve" si zor të jetë shpëtimi i botës, por s'ka asnjë dyshim se bota do të kishte qenë më afër shpëtimit në qoftë se do të arrinte të shpëtonte nga këta burra e pleq, sepse atëherë do të vinte mbretëria e rinisë.

10.

Ndërkohë që përmenda këtu rininë, unë jam gati që të thërras: Tokë! Tokë! Janë mjaft e mjaft të tepërta këto kërkime pasionante e endje nëpër detërat e huaj e të panjohur. Tani më në fund duket së largu bregu dhe si do qoftë ky breg, ne duhet të zbresim aty se edhe skela më e keqe është më e mirë se sa bredhja dhe kthimi në pafundësinë e pashpresë e plot skepticizëm. Do mbahemi fort në tokën e premtuar se më vonë do të dimë të gjejmë skela të mira dhe t'i lehtësojmë brezave të ardhshëm mundësinë për t'u ankoruar atje.

Ky lundrim ishte i rrezikshëm dhe plot me alarme. Sa larg jemi ne tani nga ai vrojtim i qetë kur po soditnim fillimin e lundrimit të anijes tonë. Duke gjurmuar hap pas hapi rreziqet e historisë, ne pamë se edhe vetë ne jemi të kërcënuar në shkallën më të lartë nga lloj-lloj rreziqesh. Ne bartim në veten tonë gjurmët e atyre vuajtjeve që u ranë në pjesë njerëzve të brezit më të ri si pasojë e historisë me tepri dhe pikërisht ky gjurmim të cilin unë nuk kam ndërmend t'ia fsheh vetes, ka karakter plotësisht bashkëkohor, karakterin e një individualiteti të shprehur dobët që shfaqet në pasigurinë e kritikës së tij, në papjekurinë e humanizmit të tij, në kalimin e shpeshtë nga ironia te cinizmi, nga vetëbesimi te skepticizmi. Por megjithatë, unë besoj te kjo forcë frymëzuese e cila si një gjeni e drejton anijen time.

E megjithatë unë besoj se rinia më ka drejtuar në rrugën e drejtë, duke më detyruar të protestoj kundër shkollimit historik të rinisë bashkëkohore duke më detyruar të kërkoj që njeriu para së gjithash të mësohet të jetojë dhe vetëm kur të mësojë të jetojë, të përdorë historinë kryesisht për qëllimet e jetës. Duhet të jesh i ri që ta kuptosh këtë protestë e për më tepër në kushtet e thinjes së parakohshme të rinisë tonë, nuk bën të jesh aq i ri që të ndjesh se kundër kujt në thelb drejtohet kjo protestë. Për ta sqaruar më mirë po sjell një shembull. Jo më shumë se një shekull më parë në një pjesë të caktuar të brezit të ri të Gjermanisë u ngjall tërheqja e njohur për poezinë.

A mund të konkludojmë prej këtej se brezat që kanë jetuar deri në këtë kohë por edhe tamam në këtë kohë, nuk e kanë zënë asnjëherë në gojë këtë lloj arti që është i huaj për ta nga ana e brendshme dhe e panatyrshme nga këndvështrimi i tyre? Përkundrazi, ne dimë pikërisht të kundërtën se këta breza sipas fuqisë së tyre, kanë menduar, kanë shkruar, kanë debatuar për "poezinë" me anë të fjalëve, për fjalët, fjalët, fjalët. Po ky zgjim që ka ardhur për atë fjalë, nuk ka prurë aspak me vete zhdukjen e fjalëve krijuese. Në një kuptim të caktuar ato janë të gjalla edhe sot e kësaj dite sepse në qoftë se si thotë Gibon nuk duhet asgjë përveç kohës, qoftë edhe shumë kohë që një epokë e caktuar të vdesë, tamam kështu ndodh që nuk duhet asgjë përveç kohës, megjithëse shumë më tepër kohë që në Gjermani "në këtë vend të kalimeve graduale", të zhduket përgjithmonë ndonjë nocion i rremë. Sidoqoftë tani, njerëz që e kuptojnë poezinë do gjenden ma ha mendja nja njëqind më shumë se njëqind vjet më parë. Mbase mbas njëqind vjetësh do të gjenden edhe njëqind njerëz të tjerë të cilët gjatë kësaj kohe do mësojnë të kuptojnë se ç'është kultura si dhe atë gjë që gjermanët deri tani nuk kanë asnjë kulturë sado të flasin e të shesin mend për të kundërtën.

Kënaqësia aq e përhapur tani midis gjermanëve për "arsimimin" e tyre do të duket aq e pabesueshme e qesharake, ashtu si na duket neve tani klasicizmi i pranuar atëherë nga të gjithë i Gotshedit ose quajtja e Ramlerit si Pindari i Gjermanisë. Ndoshta ata do vijnë në përfundimin se ky arsim është vetëm një lloj i njohur i dijes për arsimimin dhe i një dije krejt të rreme dhe sipërfaqësore. E rreme dhe sipërfaqësore ajo duhet të quhet pikërisht sepse kontradikta midis jetës dhe dijes është marrë gjithmonë si diçka e natyrshme dhe nuk është vënë re dukuria më karakteristike në arsimin e popujve vërtet të kulturuar dhe pikërisht se kultura mund të rritet e të zhvillohet vetëm në truallin e jetës, në një kohë që te gjermanët ajo sikur i bashkëngjitet jetës si ajo lulja prej letre që e ngjitim në tortë ose si shtresa e sheqerit që i hidhet tortës sipër dhe prandaj duhet të ngelet gjithmonë e rreme dhe shterpe. Ndërsa edukimi gjerman i rinisë mbështetet pikërisht në këtë kuptim të rremë e shterpë për kulturën dhe objektivi përfundimtar i tij i kuptuar në vlerën më të lartë nuk është aspak njeriu i lirë i kulturës por shkencëtari e bile një i tillë shkencëtar të cilin mund ta përdorësh mundësisht më herët dhe i cili mënjanohet nga jeta në mënyrë që mundësisht ta njohë më me saktësi atë. Rezultat i këtij edukimi i parë nga këndvështrimi gjithempirik është një filistin historiko-estetik i arsimimit, që është i mençur më shumë se i takon sipas moshës dhe një llafazan mendjemadh që flet për shtetin, kishën dhe artin dhe është njëkohësisht një perceptues i përgjithshëm ndjenjash për mijëra ndjesi të larmishme, është një stomak i pangopur i cili sidoqoftë nuk e di se ç'janë uria dhe etja e vërtetë. Që edukata e cila i vë vetes të tilla objektiva edhe që të çon në rezultate të tilla është kundra natyrës, këtë e ndjen vetëm ai i cili akoma nuk i është nënshtruar plotësisht ndikimit të saj, e ndjen vetëm instinkti i rinisë sepse vetëm ajo e ruan akoma instinktin e të natyrshmes të cilin kjo edukatë mund ta mbysë vetëm me ndihmën e masave artificiale dhe të dhunshme. Por ai që dëshiron ta luftojë këtë lloj edukate, ai duhet ta ndihmojë rininë që ta thotë fjalën e saj, ai duhet që duke sqaruar nocionet të ndriçojë rrugën, protestën e pavetëdijshme të të rinjve dhe t'i bëjë ata krejtësisht të vetëdijshëm që t'i deklarojnë me guxim të drejtat e tyre. Po si mundet ai ta arrijë këtë objektiv jo shumë të zakonshëm?

Në radhë të parë duke shkatërruar atë paragjykim të njohur dhe pikërisht besimin në domosdoshmërinë e operacionit të lartpërmendur edukativ. Se ekziston opinioni se nuk mund të ekzistojë asnjë realitet përveç realitetit tonë bashkëkohor shumë të varfër e të mjerë. Në qoftë se ndokush do të dojë ta kontrollojë këtë fakt në literaturën që flet për arsimin e lartë dhe për edukatën në këto dhjetëvjeçarët e fundit, atëherë ai do mbetet i çuditur e i zhgënjyer kur të diktojë se sa monotone janë thëniet mbizotëruese për qëllimin final të arsimit, se sa me vendosmëri pranohet njëzëri thënia se produkti i zhvillimit "njeriu i arsimuar" është baza logjike e çdo lloj edukimi. Dhe ky qëndrim i njëzëshëm (unanim) do gjejë me sa duket shprehjen e tij në formulën që vijon: "I riu duhet të mësojë duke filluar nga shkenca për arsimin por jo nga shkenca për jetën dhe aq më pak në asnjë mënyrë nga vetë jeta ose nga përvoja jetësore". Kjo shkencë për arsimin futet në kokën e të rinjve si dijeni historike. Me fjalë të tjera kokat e tyre mbushen me një sasi të pabesueshme nocionesh të nxjerra mbi bazën e një njohjeje goxha të largët me epokat dhe popujt e kohërave të shkuara por jo të bazuara në vrojtimin direkt të jetës. Kërkesa pasionante e të riut që të mësojë diçka me forcat e veta, kërkesa pasionante për të ndierë se si brenda tij piqet një sistem harmonik dhe i gjallë i përjetimeve vetjake, këto kërkesa përpiqen me çdo mënyrë që t'i mbytin dhe si të thuash t'i dehin duke zgjuar te ata sigurinë joshëse por të rreme se mundet që gjatë shumë viteve të përpunosh në veten tënde rezultate shumë të rëndësishme e të mrekullueshme të përvojës së epokave të kaluara madhështore.

Kjo është po ajo metodë pretenduese me anë të së cilës piktorët tanë të rinj e studiojnë artin nëpër muzeumet dhe galeritë në vend që ta studiojnë atë nëpër studiot e piktorëve të mëdhenj e para së gjithash në studion që është e vetme në llojin e saj, në studion e mjeshtres së madhe që quhet natyrë, a thua se një shëtitje sipërfaqësore nëpër analet e historisë mjafton për të marrë nga kohërat e shkuara metodat e marifetet e tyre dhe kështu të përvetësojnë konkluzionet e tyre jetësore, ose sikur jeta vetë të mos ishte një zanat i njohur të cilin neve duhet ta studiojmë pa u lodhur e me themel duke i kursyer përpjekjet të stërvitemi me të po të mos duam që atë profesion ta marrin diletantët e llafazanët! Platoni mendonte se brezi i parë i shoqërisë së tij të re (në shtetin e përsosur e ideal) duhet të edukohet me ndihmën e një gënjeshtre të madhe e të fuqishme. Fëmijët duhet të edukohen me besimin se ata më parë kanë jetuar nën tokë si të thuash në gjendje të fjetur ku ata i mbrunte e u jepte formë sipas mendjes së saj mjeshtri i fabrikës së natyrës, e prandaj as që mund të mendohet për të ngritur krye kundër të shkuarës! As që mund të mendohet t'u kundërvihesh punëve të perëndive! Ndërsa rregulli që do e themi më poshtë duhet të konsiderohet si ligji i padiskutueshëm i natyrës: Ai që lind filozof, ai është mbrujtur prej ari, kush lind roje ai është mbrujtur prej argjendi dhe zanatçinjtë prej hekuri dhe metaleve të tjera ose aliazheve të tyre. Ashtu siç është e pamundur që t'i shkrish së bashku këta metale, ashtu është e pamundur që të zhdukësh ndonjëherë rendin e kastave dhe t'i përziesh kastat me njëra-tjetrën. Besimi në *aeterna veritas* të këtij rregulli është themeli i edukatës së re dhe bashkë me të edhe të shtetit të ri. Tamam kështu beson edhe gjermani bashkëkohor në *aeterna veritas* të edukimit të tij dhe në llojin e tij të kulturës. Por prapëseprapë ky besim do marrë fund ashtu si do vdiste shteti i Platonit në qoftë se rrenës së domosdoshme do i kundërvihej e vërteta e domosdoshme. Gjermani nuk ka kulturë të tijën sepse ai nuk mund ta ketë atë për shkak të edukimit të tij. Ai dëshiron lule pa rrënjë dhe kërcell kështu i dëshiron ato më kot. E tillë është e vërteta e thjeshtë, e vërteta e pakëndshme dhe jo e bukur, e vërteta e domosdoshme.

Por nga kjo e vërtetë e domosdoshme me të cilën duhet të edukohet brezi jonë i ri, kuptohet që ky brez do detyrohet që të vuajë shumë nga ajo, sepse atij do t'i duhet që me anë të saj të edukojë vetveten në luftë me veten e tij dhe t'i ngulitë vetes zakone të reja dhe një natyrë të re në vend të natyrës së vjetër e zakoneve fillestare, kështu që ai mundet fare mirë t'i thotë vetes duke folur në dialektin e vjetër spanjoll: *"Defienda me Dios de my"* (më ruajtë Zoti nga vetja ime) domethënë nga edukata që kam marrë nga natyra. Ai duhet ta përvetësojë këtë të vërtetë pikë mbas pike si ndonjë ilaç të hidhur dhe çdo anëtar i veçantë i këtij brezi duhet të vendosë që ta dënojë veten me atë dënim të cilin mund ta durojë më lehtë po qe se ai do të kishte në përgjithësi lidhje me të gjithë epokën. Ne nuk kemi arsim ne nuk jemi të vlefshëm për jetën, ne nuk jemi të aftë që të shohim e të dëgjojmë drejt dhe thjeshtë, për ne është e huaj lumturia e zotërimit të asaj që kemi më afër dhe që është e natyrshme dhe deri më sot ne as nuk kemi hedhur themelet e kulturës sepse as vetë nuk jemi të bindur se ne vetë nuk jemi të bindur se jetojmë një jetë të vërtetë. Ne jemi copëtuar në copa të vogla, neve në tërësinë tonë jemi të ndarë në mënyrë gjysmë mekanike në të brendshëm e në të jashtëm, ne jemi të mbuluar me nocione se me dhëmbë dragoi nga të cilët rriten nocionte-drakonë. Ne vuajmë nga sëmundja e fjalëve pa i zënë besë ndjesisë tonë po qe se ajo nuk është shtypur në formën e fjalëve. Me cilësinë e kësaj fabrike të vdekur e njëkohësisht që përpëlitet frikshëm nocionesh dhe fjalësh, unë ndoshta kam akoma të drejtë të them për veten time: cogito, ergo sum, por jo vivo, ergo cogito. Unë e kam të siguruar të drejtën për një "jetë" të përditshme të thjeshtë por jo për një "jetë" të plotë e të lulëzuar.

Ndjesia ime fillestare më shërben vetëm si një garanci se unë mendoj por jo se unë jam një qenie e gjallë, është garanci e asaj që unë nuk jam animal dhe vetëm në rastin më ekstrem mund të jem cogital. Më dhuroni më parë jetën dhe unë do ju krijoj prej saj kulturën! Kështu thërret çdo anëtar i veçantë i këtij brezi të parë dhe të gjithë këta persona të veçantë e kanë mundësinë që ta njohin njëri-tjetrin nga klithmat e tilla. Po kush do jua dhurojë atyre jetën?

As Zoti e as njeriu por vetëm rinia e tyre. Ja hiqni asaj prangat e zinxhirët dhe ju së bashku me të do çlironi edhe jetën sepse ajo deri në një farë kohe është fshehur në burg, ajo akoma nuk është tharë e fishkur dhe për këtë gjë ju mund të pyesni veten tuaj.

Por kjo jetë e çliruar nga prangat është e sëmurë dhe duhet mjekuar. Ajo ka shumë sëmundje, atë e detyrojnë të vuajë jo vetëm kujtimet për prangat e mëparshme por edhe një sëmundje e re e cila na intereson kryesisht, dhe kjo është sëmundja historike. Teprica e historisë e ka minuar forcën plastike të jetës dhe ajo nuk është më në gjendje ta përdorë të shkuarën si ushqim të shëndetshëm. Sëmundja është e tmerrshme dhe po qe se natyra nuk do i kishte dhënë rinisë dhuntinë e të parit kthjellët, atëherë askush nuk do e dinte se kjo është sëmundje dhe se parajsa e shëndetit për ne është e humbur.

Po ajo rini me ndihmën e po atij instinkti shpëtimtar të natyrës e merr me mend se në ç'mënyrë ne mundemi ta fitojmë prapë këtë parajsë. Ajo i njeh balsamet dhe ilaçet kundër sëmundjes historike, kundër tepricës së historisë. Po si quhen këto ilaçe?

Me fjalën johistorike unë quaj artin dhe aftësinë për të harruar dhe për t'u mbyllur brenda horizontit të njohur organik kurse "mbihistorike" unë quaj forcat të cilat e shmangin vëmendjen tonë nga procesi i vendosjes duke e përqendruar atë në atë që i jep jetës së përditshme një karakter të përhershëm dhe të pandryshuar pikërisht në fushat e artit dhe të fesë. Shkenca (se me helmet merret kryesisht ajo), i sheh këto forca e aftësi si armiqësore sepse ajo vetëm këtë lloj studimi e gjurmimi si të vërtetë e të drejtë dhe rrjedhimisht si shkencore dhe e cila sheh kudo gjëra të kryera e historike dhe nuk sheh asgjëkundi gjëra që ekzistojnë e janë të përjetshme. Ajo jeton në kontradiktë të brendshme me forcat e përjetshme të artit dhe të fesë tamam po ashtu siç urren harresën, këtë vdekje të dijes, ashtu siç pritet të asgjësojë të gjitha kufizimet me horizonte dhe e zhyt njeriun në një det të pafund e të pakufishëm drite të vendosjes së njohur. E si mundet të jetojë ai në të! Ashtu siç ndodh kur për shkak të tërmeteve zbrazen qytetet dhe njeriu me frikë në zemër ndërton shpejt e shpejt një shtëpi mbi truallin vullkanik, kështu ndodh edhe me jetën e cila lëkundet mbi bazat e saj dhe humb fuqinë e burrërinë kur nën ndikimin e shkencës lëkundet trualli i nocioneve duke e lënë njeriun pa themelet mbi të cilat qëndrojnë siguria dhe qetësia e tij si dhe duke i marrë besimin se ka diçka të qëndrueshme dhe të përjetshme. A duhet të sundojë jeta mbi njohjen, mbi shkencën apo njohja mbi jetën? Cila nga këto dy forca është më e lartë dhe më vendimtare? Askush nuk e vë në dyshim se jeta është forca më e lartë dhe që sundon sepse njohja po të asgjësojë jetën, bashkë me të do asgjësonte edhe veten e saj. Njohja nënkupton edhe jetën e prandaj është aq e interesuar për ruajtjen e jetës, aq sa çdo qenie është e interesuar për vazhdimin e ekzistencës së saj. Ky është shkaku pse shkenca ka nevojë për një mbikëqyrje madhore dhe për kontroll. Afër me shkencën lind edhe dija për higjienën e jetës dhe një nga porositë e kësaj dije do të tingëllonte kështu: Historikja dhe mbihistorikja duhet të konsiderohen si kundërhelme të natyrshme kundër mbytjes së jetës nga historikja, kundër sëmundjes historike.

Sipas të gjitha gjasave ne që jemi të sëmurë me sëmundjen historike, do vuajmë edhe nga kundërhelmi. Por fakti që kundrahelmet na shkaktojnë edhe ato vuajtje, nuk mund të konsiderohet si argument se kemi zgjedhur një metodë jo të mirë shërimi.

Dhe ja pikërisht këtu unë e shoh misionin e asaj rinie, e atij brezi të parë luftëtarësh dhe asgjësuesish të gjarpërinjve, i cili brez marshon në pararojë të arsimit më të lumtur e më të mrekullueshëm dhe të humanizmit, pa marrë nga kjo lumturi, dhe bukuri e pritshme asgjë përveç parandjenjës shumë premtuese. Ky brez i ri do vuajë njëkohësisht edhe nga sëmundja edhe nga kundërhelmi dhe megjithatë ai ka më shumë të drejtë që të flasë për shëndetin e tij më të fortë dhe për temperamentin e tij më të natyrshëm se brezat paraardhës, të atyre brezave të "burrave" dhe "pleqve" të arsimuar, të kohërave të sotshme.

Misioni i tij konsiston në atë që të minojë besimin në nocionet të cilat sundojnë tani në lidhje me "shëndetin" dhe "arsimin" dhe të nxitin urrejtjen dhe përbuzjen për këto nocione të përbindshme dhe shenja e treguesi më i sigurtë i shëndetit më të mirë të kësaj rinie duhet të shërbejë pikërisht fakti që ajo për të treguar thelbin e saj të vërtetë nuk gjen nocion të përshtatshëm ose ndonjë term partiak në fjalët që i drejtohen njerëzve bashkëkohorë dhe vetëm se në çdo minutë të jetës së saj e kupton dhe e ndjen veprimin e forcës që jeton brenda saj dhe të ndjenjës së lartë jetësore.

Mund të na kundërshtojnë duke na thënë se kjo rini tashmë e ka një arsim, por cila rini mund të qortohet për këtë? Mundet që ajo të akuzohet se është e ashpër dhe jo e matur, por ajo nuk është plakur që të jetë bërë e mençur nga përvoja që t'i frenojë vrullet e saj. Po, para së gjithash ajo s'ka asnjë nevojë që të pretendojë me hipokrizi për arsimimin e kryer dhe ta mbrojë atë, sepse ajo ka të drejtë për të gjitha supremacitë e rinisë e sidomos për supremacinë e ndershmërisë së guximshme e të palëkundur e për të ushqyer shpresa frymëzuese.

Unë e di se për të gjithë ata që jetojnë me këtë shpresë këto përgjithësime janë të kuptueshme dhe të afërta dhe përvoja e tyre personale u jep atyre mundësinë që t'i shndërrojnë ato në doktrina personale ndërsa të tjerët ndoshta nuk do shohin në këtë asgjë përveç pjatave të mbuluara që fare mirë mund të jenë edhe bosh deri sa të ndodhë që të çuditen një herë kur ta shohin me sytë e tyre se pjatat janë plot dhe se në këto përgjithësime përmbaheshin sulme të palosura dhe të ngjeshura, kërkesa, instinkte jetësore dhe pasione, të cilat nuk mund të rrinin për një kohë të gjatë të fshehura e pa hyrë në veprim. Duke ja lënë në dorë këta skeptikë kohës e cila herët apo vonë i nxjerr të gjitha në dritë, unë si përfundim po ju drejtohem këtyre që fërkojnë barkun nga kënaqësia, që t'u tregoj atyre në mënyrë simbolike si do rrjedhë shërimi i tyre, shpëtimi i tyre nga sëmundja historike dhe njëkohësisht historinë e tyre personale deri te momenti kur ata do e marrin veten aq mirë nga sëmundja saqë do të mundin të merren prapë me historinë dhe nën udhëheqjen madhore të jetës, ta përdorin të shkuarën në një kuptim të trefishtë:

Në kuptimin monumental, atë antikuar ose atë kritik.

Në atë moment ata do jenë më injorantë se bashkëkohësit tanë të "arsimuar" sepse ata do harrojnë shumë gjëra dhe bile do të humbasin çdo dëshirë që në përgjithësi të interesohen për ato që këta të arsimuar do të donin të dinë para së gjithash. Shenjat e tyre dalluese nga pikëpamja e të arsimuarve do shërbejë pikërisht "mungesa e arsimit", indiferenca dhe mbyllja e tyre në lidhje me shumë gjëra që i rrethojnë e që bëjnë bujë të madhe e, bile edhe indiferenca për shumë gjëra të mira, por ama ata, në fazën e fundit të shërimit të tyre do bëhen përsëri njerëz dhe do pushojnë së qeni automatë me fytyrë njeriu. Dhe kjo diç do të thotë!

Në këtë i mbajmë shpresat! A nuk gëzohen zemrat tuaja nga kjo perspektivë?

Po si do e arrijmë ne këtë objektiv? - do pyesni ju. Perëndia e Delfit na udhëheq e na udhëzon neve që në fillim të marshimit tonë drejt këtij qëllimi me fjalët: "Njih veten tënde". Kjo është një porosi e vështirë sepse ajo perëndi "nuk fsheh asgjë dhe shpall asgjë, ajo vetëm se tregon" ka thënë Herakliti. Po ç'na tregon ajo?

Gjatë shekujve grekët kërcënoheshin nga po ai rrezik që na kërcënon edhe neve dhe pikërisht rreziku që të vdesim të mbytur nga e huaja dhe nga e shkuara, pra nga "historia".

Ata nuk kanë jetuar asnjëherë të izoluar në krenarinë e tyre. Përkundrazi "arsimimi" i tyre për një kohë shumë të gjatë ka qenë një grumbull kaotik formash e nocionesh të huaja semite, babilonase, indiane e egjiptiane kurse feja e tyre përshkruante betejat e vërteta të zotave të të gjithë Orientit. Tamam po kështu si ndodh tani që "arsimi" gjerman dhe feja përfaqësojnë në vetvete një kaos forcash të të gjitha vendeve të huaja i të të gjithë të shkuarës që luftojnë me njëra-tjetrën. E megjithatë kultura helene nuk u shndërrua në një agregat të thjeshtë dhe për shkak të porosisë që përmendëm të Apolonit. Grekët mësuan gradualisht që ta organizojnë kaosin dhe e arritën këtë se në përputhje me mësimin e Delfit, u kthyen prapë te vetvetja domethënë te kërkesat e tyre të vërteta, duke ndrydhur te vetja kërkesat e rreme. Me këtë rrugë ata arritën që ta zotërojnë prapë veten. Ata nuk qëndruan gjatë si trashëgimtarë të detyruar dhe si epigonë të të gjithë orientit. Bile ata pas luftës së ashpër me veten e tyre arritën që me anë të zbatimit në praktikë të asaj porosie, të bëhen pasurues nga më të lumturit dhe shumëzues të thesareve të trashëguara të parët dhe shembull për popujt e kulturuar të të ardhmes.

Ky është një shembull e simbol për secilin nga ne. Secili duhet të organizojë në veten e tij një kaos me anë të kthimit të menduar që më parë te kërkesat e tij të vërteta. Ndershmëria, shëndeti dhe çdo e vërtetë e natyrës së tij duhet që dikur të indinjohen me faktin që atë e detyrojnë vazhdimisht të flasë duke përsëritur fjalët e të tjerëve, të mësojë sipas shembujve të huaj dhe të përsëritë mbas të tjerëve dhe ai atëherë fillon të kuptojë se kultura mund të bëhet diçka më e madhe se sa një dekorim i thjeshtë i jetës domethënë në thelb vetëm një mënyrë e njohur maskimi dhe mbulimi sepse çdo zbukurim e fsheh atë që zbukurohet. Në këtë mënyrë për atë zbulohet karakteri i vërtetë i parafytyrimeve greke për kulturën në kundërshtim me romakët, pra për një kulturë si për një Physis të re e të përmirësuar pa ndarje në të jashtme e në të brendshme pa shtirje e kushtëzime, për një kulturë të përshtatur për jetën, mendimin dhe vullnetin.

Kështu ai, duke u bazuar në përvojën e vet, mëson të kuptojë se grekët ja dolën të fitojnë mbi të gjitha kulturat e tjera se kishin një forcë më të madhe të natyrës së tyre dhe se çdo shumëzim i vërtetësisë duhet t'i shërbejë gjithashtu edhe përgatitjes dhe zhvillimit të një arsimi të caktuar, megjithëse kjo vërtetësi sipas rastit mund t'i bëjë një dëm serioz arsimit që sot çmohet aq shumë, qoftë edhe sikur kjo gjë të sjellë me vete rënien e një kulture të tërë dekorative.

FRIEDRICH NIETZSCHE

MBI DOBINË DHE DËMIN E HISTORISË PËR JETËN

Përktheu **Vullnet Muço**

Historia i përket atij që jeton në marrëdhënie të trefishtë: si qenie që vepron e që përpiqet, si qenie që ruhet dhe që respekton, dhe më në fund si qenie që e ruajnë dhe që ka nevojë të çlirohet. Kësaj tresheje marrëdhëniesh i përgjigjet edhe një treshe llojesh të historisë, sipas së cilës ne mund të dallojmë këto lloje historish: monumentale, antike dhe kritike.

Para së gjithash historia i përket njeriut veprimtar dhe të fortë, atij që bën një luftë të madhe e që ka nevojë për modele, mësues, ngushëllues dhe nuk mund t'i gjejë këta midis bashkëkohësve dhe në kohën e tashme. Kështu, historia i ka takuar Shilerit sepse, sipas fjalëve të Gëtes, koha jonë është aq e dobët dhe aq e varfër saqë poeti nuk takon më në jetën që e rrethon, modelet që i duhen. Duke patur parasysh njerëzit veprimtarë Polibi e quan historinë politike një shkollë të vërtetë për t'u përgatitur për drejtimin e shtetit dhe një mësues të përsosur që të ndihmon të durosh me burrëri zëvendësimin e lumturisë me fatkeqësinë.

ISBN 978-99956-86-95-6

Çmimi 700 lekë